

Jog

történeti szemle

XVIII. évf.
1. szám
2020

BUDAPEST · DEBRECEN · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

A TARTALOMBÓL

**Belső autonómiák a dualista
Monarchiában**

**Martinovics Ignác 1793. évi
alkománya, különös tekintettel
a közvetlen demokratikus
intézményekre**

**Németország újraegyesítése
a jogszabályok tükrében**

**Alkotmánymódosítási kísérletek
és alkotmányértelmezési
eredmények Japánban**

**Köztársasági elnökből
politikai elítélt**

**„Spanyol az Isten”.
Egy elspanyolosodottdinasztia
a Magyar Királyság élén
a XVI–XVII. században:
a Habsburg-ház**

Genscher és Kohl

TARTALOM

TANULMÁNYOK

SZABÓ István – Belső autonómiák a dualista Monarchiában	1
KOMÁROMI László – Martinovics Ignác 1793. évi alkotmányterve, különös tekintettel a közvetlen demokratikus intézményekre	9
SZIGETI Magdolna – Németország újraegyesítése a jogszabályok tükrében	15
TAMÁS Csaba Gergely – Alkotmánymódosítási kísérletek és alkotmányértelmezési eredmények Japánban	25

MŰHELY

DRÓCSA Izabella – Köztársasági elnökből politikai elítélt: a Károlyi Mihállyal szemben lefolytatott büntetőeljárások a két világháború között, különös tekintettel a nemzetrágalmazási perekre	33
LIKTOR Zoltán – „Spanyol az Isten”. Egy elspanyolosodott dinasztia a Magyar Királyság élén a XVI–XVII. században: a Habsburg-ház	43

KÖNYVEKRŐL

HEIL Kristóf Mihály – A rendi diéta utolsó évtizedei (1790–1848)	51
NAGY Anita – Börtönügy Európában a XVII–XIX. században	54

SZEMLE

A PPKE JÁK Jogtörténeti Tanszékének nemzetközi kapcsolatai (2015–2019) – SZABÓ István	55
Beszámoló a IX. Szegedi Jogtörténeti Napokról – HEIL Kristóf Mihály	57
Kajtár István Emlékkonferencia – NAGY Janka Teodóra – BÉLI Gábor	59
Konferencia Kolozsváron az 1868. évi nemzetiségi törvényről – SURI Noémi	61

HÍREK	63
-------------	----

E SZÁMUNK SZERZŐI	64
-------------------------	----

A címlapon:

Hans-Dietrich Genscher nyugatnémet külügyminiszter és Helmut Kohl,
a Német Szövetségi Köztársaság kancellárja (1990)

Fotó: imago/sepp spiegl

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna),
Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Szerkesztőség: Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor,
Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla, Dr. Szabó István

Főszerkesztő: Dr. Mezey Barna
Szerkesztő: Bódiné dr. Beliznai Kinga

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211. Tel./fax: 411-6518
ISSN 0237-7284

Kiadja a Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke,
a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti-Jogelméleti Intézete, a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke,
a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Állam- és Közigazgatás-történeti Tanszéke, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogtörténeti Tanszéke,
a Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke,
a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna
Kiadói munkálatok: Gondolat Kiadó

1. *Prológus*

A tanulmány az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán 2018. május 25-én a „150 éves a horvát–magyar kiegyezés” című konferencián azonos címmel elhangzott előadás írott változata. Azzal a megszokott eltéréssel, hogy a tanulmány szélesebb mozgásteret biztosít a szerzőnek, mint egy 20-25 perces konferencia-előadás. Utóbbi zömében az 1867-es kiegyezéssel létrejött államszerveződéssel s a horvát és a morva kiegyezésen keresztül az Ausztriában és Magyarországon belül létrejött autonómiákkal foglalkozott. Ez adta a *Belső autonómiák a dualista Monarchiában* címet. A tanulmány bővebb kereteit kihasználva, egy három gondolatkörből álló elméleti keretet helyezek elé. Az első a birodalom belső területi felosztásának lehetséges módjait, a második az így létrejövő államok lehetséges államszerveződési modelljeit, a harmadik pedig a megvalósítás alkotmányos háttérét érinti. Bevezetésként néhány gondolat a meg nem valósult reformelképzelésekről, majd az előadás szálát felvéve, az 1867-es kiegyezéssel létrejött államszerveződéssel, és ezen belül a horvát kiegyezéssel, valamint a birodalom másik felében létrejött kiegyezésekkel zárom a tanulmányt. Egy kicsit itt is bővítek az előadás témáján, hiszen ott az Osztrák Császárság területén létrejött kiegyezésekből csak a morva kiegyezéssel foglalkoztam, itt viszont más örökös tartományokat is érintek.

Ismert, hogy a *kiegyezés* szót a birodalmon belül megvalósult számos reformmal kapcsolatban használjuk. Már magam is szoltam 1867-es kiegyezésről, horvát kiegyezésről, morva kiegyezésről. Mindez az osztrák szakirodalomban sincs másként, az *Ausgleich* szót ugyanilyen kiterjedt módon használják. Ügyelnünk kell azonban arra, hogy ezek közjogi tartalmukban nem jelentenek azonosságot. Látni fogjuk például, hogy az osztrák–magyar kiegyezés egy államszövetséget hozott létre, a horvát–magyar kiegyezés pedig egy területi autonómiát létesített. Az elnevezés ettől még nem hibás, hiszen szociológiai értelmét tekintve korrekt. Minden *kiegyezés*nek nevezett reform valamilyen belső feszültség feloldását szolgálta. Ezek a feszültségek pedig etnikai jellegűek voltak. A népek tavaszát követően a Habsburg Birodalomban ez vált a központi kérdéssé. Miként alakítható át úgy a birodalom, hogy az annak területén élő népek sorsukkal elégedettek legyenek, s identitásuk megőrzését ne a birodalomtól történő elszakadásban keressék.

Végül még egy terminológiai pontosítás a Habsburg Birodalom, vagy a jelző nélküli birodalom elnevezés használatára. Ez alatt a dinasztia uralma (kormányzata) alatt álló területek egészét értem, azonban nem közjogi értelemben. Vagyis nem valamiféle államot jelölök vele, hanem csupán egy földrajzi területet.

2. *A Habsburg Birodalom államokra (tartományokra) történő felosztása*

A birodalom több évszázados fennállása alatt mindig államokra (tartományokra) osztva működött, amiből eredően

Szabó István

Belső autonómiák
a dualista Monarchiában

minden reformelképzelésnek része volt a birodalmat alkotó területi egységek kialakítása. A meghatározó kérdések pedig az alábbiak voltak: hány alkotó államra osszák azt, s ezek területének kijelölésekor a régi történelmi határokat kövessék-e, vagy azt etnikai határvonalakkal váltsák-e fel. A kialakított állami egységek száma és a történelmi vs. etnikai határok nagyban befolyásolták az etnikai kisebbségek élők arányát. Mint a bevezetőben említettem, a reformelképzelések nem titkolt célja a birodalmon belüli etnikai feszültségek csökkentése volt. Minél több nációnálja meg a nemzeti identitás kibontakozásának lehetőségét, azzal arányosan csökkennek a szeparatív szeparációs törekvések.

Etnikai határok esetén a birodalom lakosságának túlnyomó része saját nemzetállamában élhetett volna, ami a belső feszültségek csökkentésére alkalmasabbnak tűnt, mint a vegyes etnikumú államokon belüli kisebbségi jogok. Merthogy az etnikai határok kialakításának fő célja a birodalom nemzetállamok szövetségévé történő átalakítása volt. Legismertebb képviselőjük, Aurel Popovici erről az alábbiakat írta:

„[...] a következő két alapelvet kell szem előtt tartanunk: egyrészt a föderális államszerveződést, másrészt a nemzetiségek területi elválasztását, az általuk összefüggően lakott területeken. Más szavakkal: a nemzetiségeket a saját területükön létrehozott nemzetállamokkal kell a Monarchián belül egyenjogúsítani”.¹

Persze az elmélet szintjén előnyös rendszert sem lehetett volna konfliktusmentesen megvalósítani. A Monarchia felbomlása után az egész XX. századot kísértették a területén létrejövő nemzetállamok konfliktusai. Galíciában pontosan hol húzódjon a lengyel–rutén, vagy Bukovinában a rutén–román határvonal. A századvég délszláv háborúi pedig azt mutatták, hogy ott sem egyszerű feladat nemzetállamok kialakítása.

Arról sem feledkezhettünk meg, hogy az etnikai határok kialakítása Magyarországra szempontjából az 1867-ben (bő három évszázad után) helyreállított területi integritás újbóli megszűnését jelentette volna. Ezért a reformelképzeléseknek külön vízvonalasztója volt, hogy azok csak az Osztrák Császárságra, vagy az egész birodalomra kiterjedtek-e. Az inkább a történelmi határokat követő trializmusnak volt Magyarországi területét érintő és azt nem

érintő verziója is. Ezt a meg nem valósult reformok kapcsán még említeni fogom. Az idézett – egyértelműen etnikai határokon gondolkodó – Popovici-féle tervezet az egész birodalomra, tehát Magyarországra is kiterjedt. IV. Károly 1918. október 16-án kiadott manifestuma szintén etnikai határokat hirdetett,² de területi hatálya csak az Osztrák Császárságra terjedt ki.³

A történelmi határok felszámolása azonban az Osztrák Császárságra szorítva sem lett volna egyszerű feladat. A kiegyezés utáni tizenöt örökös tartományból mindössze öt volt etnikailag homogén,⁴ s arányaiban az összlakosságnak mindössze 18-19%-át tömörítették.

3. Az államszerveződési típusok

A német szakirodalom az államszerveződések tipizálását az össz állam (szövetség) és az azt alkotó tagállamok viszonyából vezeti le. Az össz állam és a tagállamok közötti konkrét hatásköri megosztáson túl az is lényegi kérdés, hogy azokat ki osztja szét közöttük. Ezt nevezik a kompetenciák kompetenciájának (*Kompetenz-Kompetenz*): kinek a hatásköre a hatásköröknek az össz állam (szövetség) és a tagállamok közötti szétosztása.⁵

Logikailag három kombináció vezethető le: 1.) az kizárólag az össz állam kompetenciája; 2.) az össz állam és a tagállamok konszenzusán nyugszik; 3.) az kizárólag a tagállamok közötti egyezkedés tárgya. Az első a decentralizált egység állam, a második a szövetségi állam, a harmadik pedig az államszövetség. A harmadiknál az is kétséges, hogy össz állam egyáltalán létezik-e, hiszen a tagállamok közötti egyezkedés már a nemzetközi jog területére kerül. A kompetenciák megosztása nemzetközi szerződésekkel történik.

Választ kell adnunk arra a kérdésre, vajon a Habsburg Birodalom miként szervezhető át, egy reformelképzelés milyen alkotmányos úton valósítható meg. Ahhoz csak a központi hatalom elhatározása szükséges-e, vagy a birodalmat alkotó területi egységek (alkotó államok) egyetértését is meg kell-e hozzá szerezni? Netán csak az alkotó államok közötti valamiféle nemzetközi megállapodással lehet-e azt megvalósítani? Eme utolsó verzió szerint a birodalom nem bír államisággal, az előző kettő szerint viszont igen.

A perszónálunió vs. reálunió feletti jól ismert vita is ebből eredt. Míg magyar oldalról ezt mindig is perszónálunióknak (szerveződési formáját nézve államszövetségnek) tekintettük, a dinasztia oldaláról a reáluniót hangsúlyozták, ahol maga a birodalom is bírt államisággal. Az *Ausztria* név a teljes birodalmat jelenti, vagy csak a Magyarországon kívüli részét? Az *Ausztria császára* cím a teljes birodalom uralkodója, vagy csak a Magyarországon kívüli részeké? Jól ismert kérdések. Ha netán az uralkodó lemond a trónról, első esetben elég a császári címről lemondania, második esetben viszont a magyar trónról ezt külön meg kell tennie. Ezt fejtegette Deák is az 1861-es felirati javaslatban.⁶

Az államszerveződés vizsgálatánál az előző pontban tárgyalt problémához is vissza kell térnünk (történelmi

vagy etnikai határok). A birodalmat alkotó államok ugyan is eredendően történelmi határok mentén szerveződtek, így etnikai határok kialakításának csak önálló birodalmi döntéssel volt realitása, ami decentralizált egység államot feltételezett. Amennyiben az etnikai határok kialakításába a birodalmat alkotó államokat is bevonják, akkor nekik nem csupán a birodalomhoz fűződő viszonyukban kellett volna megállapodniuk, hanem önmaguk területi felosztásában is. Utóbbinak csekély volt az esélye.

4. A reformok alkotmányos háttére (népszuverenitás vs. monarchikus legitimitás)

A birodalom és az azt alkotó államok viszonyán túl fontos kérdés volt, hogy ki az alkotmányozó hatalom birtokosa. Vajon a népszuverenitás vagy a monarchikus legitimitás elve érvényesült? A kettőt hajlamosak vagyunk a demokrácia és a diktatúra küzdelmeként értékelni, a Habsburg Birodalom sajátos belső környezetében azonban ez a probléma lényegesen árnyaltabb volt.

Korábban érintettük a birodalmat alkotó államok etnikai határok mentén történő kialakítását. Ennek támogatottsága nem volt jelentéktelen, de kérdésként merült fel, vajon megvalósítható-e parlamentáris úton? A Habsburg Birodalom területén tíznél több olyan nemzet élt, amely megalapozottan tarthatott igényt saját államra. A kiegyezést követően pedig ezeknek az államoknak a kialakítása a Monarchiát alkotó két állam részekre bontását jelentette. Hazánk esetében a több mint három évszázad után helyreállított területi integritás újbóli megszüntetését.

A már említett Aurel Popovici reformtervének megvalósítása kapcsán a parlamentáris útról az alábbiakat írja:

„Felmerül azonban a kérdés, vajon az osztrák és a magyar parlament valaha is megszavazna egy ilyen alkotmányos reformot? Egy biztos: parlamentáris úton ez a változás soha sem lesz megvalósítható. De még ha Ausztriában és Magyarországon a legideálisabb választójogi törvény létezne, s azt a legelkiismeretesebben betartanák, akkor is nagyon megkérdőjelezhető, hogy egy igazságos, a nemzetek minden megalapozott igényét figyelembe vevő birodalmi alkotmány elfogadható.”⁷

Popovici az alábbi utat tartja járhatónak:

„A Habsburg Birodalom népei között húzódó nagy és történelmi távlatú vitát – minden fél számára igazságosan és méltányosan – csak egy pártatlan bíró tudja rendezni. S ez a bíró csak a császár lehet, neki kell lennie.”⁸

Az uralkodó közreműködésére tehát nem csupán azért volt szükség, mert nem létezett a birodalom minden nemzetét megfelelően reprezentáló parlament. Aziránt is kétség merült fel, hogy az a számos náció, amely joga-

san formált igényt önálló nemzetállamra, mindegyikjük számára elfogadható megállapodásra tud jutni. Az a tény pedig, hogy a birodalom nemzetállamok szövetségévé történő átszervezésénél a parlamentáris megoldási úttal kapcsolatban kétségek merültek fel, a monarchikus legitimitásnak sajátos szerepet biztosított. A Monarchia számos népe, amely a kiegyezéssel nem nyerte el az általa óhajtott státust, ebben látta nemzeti identitásának zálogát. Az előző ponthoz visszakapcsolódva pedig az is megállapítható, hogy a monarchikus legitimitás decentralizált egységállamot feltételezett. A szövetségi szerveződés kialakítása ugyanis kizárólagos központi döntéssel történt volna.

5. Néhány gondolat a meg nem valósult reformokról

A Habsburg Birodalom etnikai problémáinak a rendezésénél az előző három pontban érintett témák voltak a leglényegesebb jogi kérdések. A kiegyezés után megvalósult reformok mikéntje is ezekből vezethető le. Mielőtt azonban – a címben meghatározott témához ragaszkodva – a gondolatmenetet ezen a szálon vinném tovább, néhány meg nem valósult reformelképzelésre is kitérek. Természetesen ezeket is a fentebb tárgyalt három szemponthoz kapcsolom.

A kétközpontú birodalom háromközpontúvá történő átalakítására (trializmus) több elképzelés is volt. A cseh tartományi gyűlés által már 1871-től firszirozott változat szerint három örökös tartomány (a Cseh Királyság, a Morva Ögrófság és a Sziléziai Hercegség) összevonásával hoztak volna létre egy harmadik egységet. A XX. század elején viszont – főleg Ferenc Ferdinánd trónörökös támogatását élvezve – a trializmus egy délszláv verziója is előtérbe került.⁹

A belső határokat vizsgálva a cseh elképzelés egyértelműen történelmi határokat követett volna. Az etnikai határok – a jelentős számú német lakosság miatt – az akkori Csehország és Morvaország területi felosztását jelentették volna, amit a cseh etnikum nem támogatott. Ugyanakkor az ott élő németek ezzel a megoldással egy cseh nemzetállam kisebbségévé váltak volna, ami miatt ők a csehek trializmusra vonatkozó elképzeléseit nem támogatták. Számukra előnyösebb volt egy heterogén nemzeti összetételű Osztrák Császársághoz tartozni, mint egy homogén nemzettel szemben kisebbséget alkotni. A csehek ugyanis az államszerveződés tekintetében megtartották volna az 1867-es kiegyezés rendszerét. A birodalom így három önálló állam perszonáluniója lett volna, ahol az etnikai kérdések rendezése az adott állam belügye. A megvalósítás alkotmányos hátterét vizsgálva a parlamentáris útnak nem volt számottevő esélye. Ehhez a bécsi Birodalmi Tanács, a budapesti országgyűlés és a három érintett örökös tartomány parlamentjének együttes támogatása lett volna szükséges. Magyarország nem lelkesedett a három részre osztott birodalmi szerveződésért, s a morva országgyűlésben is jelentős volt a német etnikum befolyása. Így a támogatók a monarchikus legitimitáshoz lényegesen

nagyobb reményeket fűztek, mint a parlamentáris megoldáshoz. Ferenc József két irányból is próbáltak nyomást gyakorolni: a csehek, hogy tegye, a németek, hogy ne tegye.

A trializmus délszláv változatai közül a Heinrich von Hanau által 1909-ben, majd Nikola Zvonimir Bjelovučić által 1910-ben készített térképek¹⁰ ismertek, amelyek nagyjából azonos területen alakították volna ki a birodalmat alkotó harmadik államot. A maradék Ausztria és az új délszláv állam között nem az örökös tartományok történelmi határait követték, hanem Stájerország és kisebb részben Karintia megosztásával etnikai határokat alakítottak ki. Ebből eredően a Tengermellék örökös tartományai, valamint Krajna és Dalmácia már teljes egészében az új délszláv államhoz tartoztak volna, s mivel mindkét tervezet Bosznia-Hercegovina 1908-as annexiója után készült, ezt a területet is hozzácsatolták. Hanau és Bjelovučić egyaránt megbontotta Magyarország területi integritását is, mivel az 1868-ban autonómiával felruházott Horvát-, Szlavón- és Dalmátországot az új államhoz csatolták. Itt a történelmi határokat követték, vagyis az az autonóm területen kívüli (délvidéki) szerb lakosságot nem integrálták az új délszláv államba.

A két térkép szerint tehát a délszláv állam egyforma területet foglalt volna magában, Hanau elképzelése viszont jelentősen különbözött abban, hogy Galíciát és Bukovínát Magyarországgal összevonva, leválasztotta volna az Osztrák Császárságról.

A három részre osztott birodalom, annak bármely verzióját is vizsgáljuk, nem hozott volna létre etnikailag homogén államokat. A délszláv verziónál az új harmadik államban a horvát–szerb–szlovén–bosnyák etnikum ugyan 90% körüli arányt tett volna ki, a másik két államban azonban továbbra is heterogénabb maradt a népesség összetétele. A cseh verziónál pedig mindhárom államról ez volt elmondható. A szövetségi szerveződés (a szövetségi hatáskörök) szempontjából így továbbra is lényegi kérdés maradt, hogy a kisebbségi ügyek rendezését a három államra bízzák, vagy központi hatáskörbe sorolják. A cseh verzióban – a duális szerveződéshez hasonlóan – ezt a három államra hagyták volna. A Bjelovučić által készített térképen – az új délszláv államon belül – a Tengermelléken már eredetileg is szerepelt egy autonóm olasz terület, ami ennek központi kijelölését jelentette. Hanau is hamarosan átdolgozta tervezetét, amelyben a három részre bontott birodalmon belül – elég erősen az etnikai határokat követve – 21 autonóm tartományt alakított ki. A szövetségi szerveződések típusait tekintve, különösen Hanau utóbbi elképzelése, államszövetségi megoldással nem volt elképzelhető. A három alkotó államon belüli autonómiákról ugyanis az érintett államok nem saját belátásuk szerint dönthettek volna, hanem azokat központilag határozták meg. A megvalósítás alkotmányos hátterénél a parlamentáris útnak itt is lényegesen korlátozottabb volt az esélye, mint a monarchikus legitimitásnak.

A trializmusra vonatkozó elképzelések után érdemes még visszatérni Aurel Popovici korábban is érintett reformelképzeléseire. Láthattuk, hogy a birodalmat nemzetállamok szövetségéként képzelte el, amelynek érdekében

a történelmi határok feladásával etnikai határokat óhajtott kialakítani. A megvalósítás alkotmányos háttérének a parlamentáris utat nem tartotta járhatónak, elképzeléseinek megvalósítását a monarchikus legitimitásra alapozta. A Popovici által kialakított államokat vizsgálva viszont azt tapasztalhatjuk, hogy tizenegy nemzetet ismert el, de ezeket tizenöt államba osztotta szét. A németek ugyanis három, a magyarok és az olaszok két-két egymástól elkülönülő államban éltek volna. Felfogásában tehát a nemzetállam nem valamely etnikum egészének egy államba történő integrálását jelentette, hanem az etnikailag homogén területek államisággal történő felruházását. Ha egy nemzet több területre szakadva élt, akkor több államot alkotott. A szerbeknek, románoknak, olaszoknak, németeknek a birodalmon kívül saját nemzetállamuk is volt, s a lengyeleknek és a ruténoknak is nagyobb része a birodalmon kívül élt. Ha a Habsburg Birodalom fennmarad, nekik is le kell mondniuk a teljes nációjukat egybefoglaló nemzetállamról.

Az államok számánál abba bele sem mélyedtünk, hogy Popovici mi alapján ismert el egy népcsoportot nemzetnek, amely jogosult saját államot létrehozni.¹¹ Ezek számát tényként kezeltem, s csupán a területi széttagoltságukból eredő problémákat vetettem fel. Csak utóbbit figyelve is nehéz határvonalat húzni, hogy pontosan hány államra bontsuk a birodalmat. Különösen úgy, hogy Popovici felosztásában jelentős méretbeli különbségek voltak az egyes államok között. Míg a Tengeremlék háromszázezer fős olasz közössége önálló államot alkothatott, több, ennek a húszszorosát közelítő, vagy azt meg is haladó lakosságszámú állam is lett volna. Elég csak Német–Ausztriát, Magyarországot, vagy Csehországot említeni. S emellett az olaszok másik – Dél-Tirolban kialakított – állama is alig volt nagyobb a tengeremlékinél.

Láthattuk, Popovici maga is tartott attól, hogy a birodalom nemzetei nem tudnak egymással megfelelő egyezségre jutni. Reformjának megvalósításánál ezért utasította el a parlamentáris utat. Ha az új államszerveződés működését a Monarchia államszövetségi modellje szerint alakítjuk ki, az előző bekezdésben említett problémáknak érdekes következményei lehettek volna. Az államszövetség működése ugyanis a tagállamok egyenjogúságára épül, a döntéseket pedig az egymás közötti egyezkedéssel hozzák meg. Az 1867-es modell is erre épült. Itt jelentősége lehetett annak, hogy a hétszázezer olasznak dupla annyi tagja van a delegációkban, mint a hatmillió csehnek.

Popovici azonban elveti az államszövetségi konstrukciót. Az általa felvázolt államszervezet a szövetségi állam, vagy a decentralizált egységállam modelljéhez sorolható, ahol a birodalom maga is bírt államisággal. Elképzelése szerint a császár egy személyben volt a birodalom és minden tagállam államfője is. A tagállami parlamenteken kívül egy önálló birodalmi parlamentet is tervezett, s a törvényhozási hatásköröket megosztotta a két szint között. Az utóbbi hatáskörébe utalt ügyek lényegesen kiterjedtebbek voltak, mint az 1867-ben megállapított közös ügyek.¹²

6. Az 1867-es kiegyezéssel teremtett közjogi helyzet

A reformelképzelések áttekintése után visszatérünk a tanulmány címe által közvetített szálhoz, a Monarchián belül megvalósult tényleges reformokhoz. Ha a kiegyezést a 2–4. pontban felvázolt szempontokhoz kapcsoljuk, az alábbiak állapíthatók meg:

- a birodalom területi felosztását tekintve két, a történelmi határok mentén létrejött állami egységből állt
- a két állam államszövetséget alkotott, amelyben csak ők bírtak az államiság jegyeivel, az államközösség (a Monarchia) maga nem
- az államszerveződés kialakítása a parlamentarizmus talaján nyugodott, hiszen azt mindkét alkotó állam törvényhozása megerősítette.

Ebből a három megállapításból pedig az alábbi konklúziók vonhatók le:

- a történelmi határok okán a két állam lakosságának összetétele etnikailag heterogén volt
- az államszövetségből eredően a kisebbségi kérdések rendezése (autonóm területek kialakítása) a két állam belügye volt, abba központi beavatkozás nem történhetett
- a parlamentarizmus érvényesülése révén önálló uralkodói döntés nem rendezhette ezeket az ügyeket.

A meg nem valósult reformelképzeléseknél láthattuk, hogy ezt a három elemet próbálták áttörni: etnikai határok legyenek, ezeket központilag alakítsák ki, s az kizárólag az uralkodó döntésétől függjön. Köztudomású tény, hogy a meg nem valósult reformelképzeléseket az 1867-es kiegyezéssel szembeni elégedetlenség szülte. Most azt is láthatjuk, hogy ezek milyen közjogi pontokon nyugodtak.

Persze az általam megállapított konklúziók nem mindenben egyeznek az osztrák szakirodalomban fellelhető álláspontokkal. Ha Wilhelm Braunernek az osztrák–magyar államszerveződés jogi természetére vonatkozó fejtegetéseit olvassuk, az általa felvázolt négy lehetséges szerveződési típus közül éppen az államszövetséget tartja a legkevésbé megalapozottnak. „Államszövetség: ezen extrém értelmezés szerint”,¹³ kezdi erre vonatkozó gondolatait. Az első lehetséges típusként pedig a decentralizált egységállamot említi, amely kapcsán az alábbiakat írja:

„Az Osztrák Császárság mibenléte lényegesen nem változott. A továbbra is egységes uralkodói hatalom, mint eddig, egységállamot képzett, 1860-tól fokozódó decentralizációval. Mindez 1867-ben érte el csúcspontját, amikor minden szerv, amelyekkel az uralkodó az államhatalmat gyakorolta, jelentősen megváltozott.”¹⁴

A gondolat lényege az alábbi: az egységes uralkodói hatalom egységállamot eredeztet, amin a kiegyezés csupán szervezeti változásokat jelentett, de meg nem szüntette azt. Az általam elemzett témakörökhöz kapcsolódva pedig az alábbi következtetések vonhatók le. A birodalom belső

területi tagozódásának kialakítása s a tartományok kompetenciáinak (hatásköreinek) megállapítása a kiegyezés után is kizárólagos központi hatáskör maradt. Kapcsolódó kérdés, hogy a központi államszervezeten belül mely szervek dönthetnek erről? Ha egyedül az uralkodó, akkor a monarchikus legitimitás is megmarad, mint alkotmányos háttér. Egy viszont biztos, a decentralizált egységállamban az államszerveződés átalakításához a tagállamok hozzájárulása nem kell, vagyis a bécsi Birodalmi Tanács és a budapesti országgyűlés megkérdése biztosan mellőzhető.

A kiegyezés megvalósulásának fontos eleme volt egy olyan környezet kialakítása, ahol a vitatott kérdéseket eltérően értelmezheték. Hogy ez mennyire volt a bécsi Birodalmi Tanács óhaja, s mennyire a dinasztiaé, az persze más kérdés, nyilvánvalóan inkább az utóbbié. De ha ez a Birodalmi Tanács részére nem volt releváns probléma, miért ellenezte volna azt. Így viszont osztrák oldalon ez maradt a hatályos közjog, vagyis a jogtörténet-tudomány elemzése is ennek nyomán haladnak. A kiegyezés a korábbi oktrojált alkotmányokat (októberi diploma, februári pápens) nem szüntette meg, csupán a területi hatályukat korlátozta, Magyarországot ugyanis kivette alóluk. Ausztriában viszont csak módosításokat, kiegészítéseket fűztek hozzájuk, vagyis továbbra is hatályban voltak. Ebből a szemszögből teljesen logikus a következtetés, hogy a Monarchia akár decentralizált egységállam is lehetett, hiszen a korábbi oktrojált alkotmányok szerint tényleg az volt. Brauneder azt időrendileg nem is az októberi diplomától indítja, hanem azt csak egy, a decentralizációt erősítő átlomásnak tekinti.

Láthattuk, hogy a reformelképzelések is erre az alkotmányos háttérre alapoztak. A bécsi és budapesti parlamentet ne kelljen megkérdetni, kizárólagos központi döntés legyen, amit lehetőleg egyedül az uralkodó hozzon meg.

Érzésem szerint titkon a dinasztia is így gondolkodott, Ferenc József a monarchikus legitimitás elvét soha nem adta fel. Amikor a bécsi Birodalmi Tanácsal és a budapesti országgyűléssel alkudozott, azt nem valamiféle új alkotmányos rendszernek, hanem csupán pillanatnyi kompromisszumnak tekintette. A közel négy évszázados Habsburg uralom alatt többször tapasztalhattuk, hogy az uralkodó kompromisszumot köt az országgyűléssel, de ahhoz később nem tartja magát. Persze a jog általános jellegzetessége, hogy az idő múlása mindig a tényhelyzetnek kedvez.

Az általam megállapított konklúziók pedig ezért vihetők tovább. A Monarchia fél évszázados története alatt államszerveződési ügyekben a magyar országgyűlést nem kerülte meg az uralkodó, így a birodalom területi beosztása, az autonómiában történő döntés, az etnikai kérdések rendezése a két állam belügye maradt. Emiatt pedig nem mellőzhetjük Ausztria és Magyarország 1867 utáni első államberendezkedésének az áttekintését. Ebből tudjuk ugyanis levezetni, hogy egy-egy népcsoportnak milyen modell szerint lehetett valamiféle autonómiát biztosítani.

7. A Monarchia két alkotó államának államtipológiája

Az 1867-es kiegyezés után tehát az etnikai kérdések rendezése az Osztrák–Magyar Monarchia két alkotó államának belső ügyévé vált. Ez a két állam azonban egymástól eltérő államtipológiai jellemzőkkel bírt. Ausztria szövetségi szerveződéssel bírt, míg Magyarország unitárius állam volt. Emellett Ausztria dinasztikus állam volt, Magyarország viszont nemzetállami jellegzetességeket mutatott.

A dinasztikus államban az összetartó erőt nem az egy nemzethez tartozás, hanem a dinasztia iránti elkötelezettség adja, így az etnikai egységesítés sem jellemző rá. Az összállam szintjén Ausztriában sem volt prioritást élvező nemzet, akivel szemben a többi etnikumnak kisebbségi jogokat kellett volna biztosítani. A vegyes etnikai összetételből eredő súrlódások tartományi szinten jelentkeztek. Így az Osztrák Császárságban az etnikai kérdések megoldása nem az összállammal szembeni jogokat kívánt, hanem a tartományokon belüli kiegyezéseket.

Magyarország unitárius jellege miatt az államnak nem voltak olyan belső területi egységei, amelyek az őket illető autonómia keretein belül rendezhették volna az etnikai kérdéseket. Ebbe az irányba mutató elképzelés volt a megyék kiterjedt hatásköreinek megőrzése, s ezen keresztül például a nyelvhasználat megállapításának megyei hatáskörbe történő utalása.¹⁵ Egy erős vertikális hatalommegosztás esetén Ausztriához hasonló állapot alakulhatott volna ki, ahol etnikai kérdésekben nincsenek egységes központi szabályok. Ez a megoldás a nemzetállami jellegét is tompította volna. Az alkotmányosság 1867-es helyreállítását követően azonban a centralizáció vált jellemzővé, így ez a megoldási lehetőség nem került napirendre. Az etnikai kérdések rendezése központilag történt, s abban érezhetőek voltak nemzetállami törekvések. Ebben az államszervezeti konstrukcióban egy etnikum számára a nemzeti identitás megőrzésének legkedvezőbb formája a területi autonómia volt.

A Monarchia két állama tehát különbözött egymástól abban, hogy az egyikben (Magyarországon) az összállam szintjén a többség–kisebbség elv mentén történhetett etnikai kiegyezés, addig Ausztriában regionális szinten, az ott élő etnikumok megállapodásával. Utóbbi nem a többség–kisebbség mentén haladt, hiszen nem egy területet választott le, ahol a főszabály alóli kivételeket állapított meg.

8. Az Osztrák Császárságban létrejött kiegyezések

Mint már említettem, a kiegyezés az 1867 előtti pátenstket nem törölte el, csupán Magyarországot kivette azok területi hatálya alól. Ausztriában viszont módosításokkal, kiegészítésekkel továbbra is hatályban maradtak. A tartományok rendtartásaival (alkotmányaival)¹⁶ is hasonló volt a helyzet, mindenhol megmaradt az 1861-ben az uralkodó által kibocsátott rendtartás. A tartományi kiegyezések

ezen módosításával valósultak meg. Lényegük pedig az adott tartományban élő nemzetek egymás közötti megállapodása volt, amelyekkel biztosítva érezték nemzeti identitásuk megőrzését. Ez a rendszer jól érzékeltette az Osztrák Császárság dinasztikus jellegét. Az össz állam szintjén nem voltak erős nemzetállami törekvések, amelyekkel szemben a kisebbségeknek identitásuk megőrzése végett valamiféle autonómiát kellett volna szerezni. Magyarországon viszont a horvát autonómia ezen a gondolati szálon haladt.

Mivel az 1861-es tartományi alkotmányokat nem az adott tartomány parlamentje fogadta el, hanem a februári pátenshez kapcsolódóan ugyanolyan császári pátensek voltak, számos tartalmi hasonlóságot mutattak. Például a tartományi gyűlések is mindenhol egyformán szerveződtek, a képviselőket három kúriára osztva választották.¹⁷ A censzos választójoggal együtt egy ilyen választási rendszerben a lakosság és a törvényhozás etnikai összetétele között jelentős eltérések alakulhattak ki. A kiegyezések leggyakoribb eleme a tartományi parlamentek etnikai egyensúlyának megteremtése volt. Meghatározták az egyes etnikumok által elnyerhető mandátumok számát, a választási rendszert pedig úgy alakították ki, hogy mindenki csak a saját etnikumának jelöltjeire tudjon szavazni. Így a pártválasztás lehetősége magmaradt, ugyanakkor garantált volt a tartományi parlament etnikai összetétele.

Az 1905-ös morva kiegyezés a tartományi gyűlés mandátumait megfeleltette a csehek és a németek között.¹⁸ A matematikai feladatot a kapcsolódó választási eljárási törvény¹⁹ úgy oldotta meg, hogy mindkét etnikum számára annyi választókerületet alakított ki, ahány elnyerhető mandátumuk volt. Bár a lakosság összetételében a csehek voltak többségben (a századelőn 72% körül), a kuriális választójog sokáig a németeknek kedvezett. Az első kúriához tartozó földbirtokosokat szinte kizárólag ők alkották, s túlsúlyban voltak a második, a városi lakosságot, valamint az ipar- és kereskedelmi kamarát tömörítő kúriában is. Idővel azonban a második kúriából is egyre több cseh képviselő került ki, a kiegyezés lényege pedig az volt, hogy a tartományi parlament választásánál megszüntették az etnikai harcokat. Morvaországban a tartományi gyűlés mandátumainak etnikai felosztása mellett még külön törvényt hoztak a két nyelv használatának egyenjogúságáról,²⁰ valamint az iskolaügyben megvalósított egyenjogúságról.²¹ Ezt a morva országgyűlés által egyszerre elfogadott négy törvényt (mandátumfelosztás, választási eljárás, nyelvhasználat, iskolaügy) együttesen nevezték morva kiegyezésnek.

Az 1910–1911-es bukovinai kiegyezés is a parlamentari mandátumok etnikai alapon történő felosztását foglalta magában. Ez kissé bonyolultabb volt, mint Morvaországban, hiszen itt négy érintett náció volt (rutén, román, német, lengyel),²² ami a választási eljárásról szóló törvényben négy önálló választókerületi beosztás kialakítását tette szükségessé.²³

Szinte csak hetekkel az első világháború kitörése előtt iktatták törvénybe a galíciai kiegyezést, amely a tartomány lengyel és rutén lakossága között jött létre. Mint ahogy Morvaországban a németeknek, Galiciában a len-

gyekeknek kedvezett a történelmi helyzet, a tartomány irányításában szinte kizárólagosságot élveztek. Az első lépés itt is a tartományi gyűlés mandátumainak etnikai alapú felosztása volt, a 228 mandátumból 166-ot a lengyelek, 62-t a rutének tölthettek be.²⁴ A lakosság összetételén belüli arány 58:40% volt a lengyelek javára, a parlamenti mandátumoknál pedig 73:27. Ahogy Morvaországban, a mandátummegosztás még itt sem fedte le az etnikai arányokat, ugyanakkor a korábban hátrányos helyzetben lévő náció pozíciói jelentősen javultak. Nem a radikális változás, hanem az organikus fejlődés útját járták. A galíciai kiegyezés a parlamenti mandátumok felosztásán túl rutén egyetem és rutén gimnáziumok felállításáról is rendelkezett, vagyis az iskolaügyre is kiterjedt.²⁵

A cseh kiegyezésnek két iránya is volt. Egyrészt ezt a kifejezést használják a trializmus irányába tett törekvésekre, amiről a meg nem valósult birodalmi reformok kapcsán már szóltam. Azonban voltak kísérletek az örökös tartományon belüli cseh–német megállapodásra is, amely az ebben a pontban tárgyalt típusú kiegyezések közé sorolható. Utóbbira a legjelentősebb kísérlet a morva kiegyezést követően volt, de végül zátonyra futott. Ennek következtében úgy tartjuk, hogy a cseh kiegyezésnek egyik formája sem valósult meg. Bizonyos kompromisszumok itt is történtek, említeni lehet például a Károly Egyetem 1881–1882-ben történő kettéválasztását, ami egy cseh nyelvű egyetem felállítását jelentette. Ez azonban nem volt olyan léptékű, amit kiegyezésnek neveztek volna.

9. A Magyarországon belül létrejött (horvát–magyar) kiegyezés

Bár a két évvel ezelőtti előadás, s eme tanulmány kiváltó gondolata is ez a téma volt, most mégiscsak röviden a fő jellegzetességére térek ki. Céлом ugyanis nem a horvát–magyar kiegyezés elemzése, hanem a birodalmon belüli reformok körébe történő elhelyezése volt.

Az 1868. évi XXX. tc.-et olvasva az két állam közötti egyezményről beszél, közös ügyeket és közös szerveket (országgyűlés, kormány) említve. Hasonlít az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés logikájára, ami két önálló állam közötti kérdéseket rendez (államszövetség). A közös törvényhozás miatt persze ez két önálló állam nemigen lehetne, így államszövetség helyett legfeljebb szövetségi állam. A szövetségi szerveződés bármely formájától lényegi eltérés azonban, hogy a szűken vett (a Horvátország nélküli) Magyarországon nem állítanak fel külön államszervezetet a közös ügyeken kívüli (autonóm ügyek) intézésére. Szövetségi szerveződésről ugyanis akkor beszélhetnénk, ha a szűken vett Magyarországnak is és Horvátországnak is lenne önálló országgyűlése és kormánya, s mellettük egy mindkettőtől elkülönülő szövetségi parlament és kormány is létezne. Itt azonban a Budapesten székelő (közös) országgyűlés és kormány a szűken vett Magyarországon a törvényhozó és végrehajtó hatalom egészét gyakorolta. Egyes döntései azonban Horvát- Szla-

vón és Dalmátországek területén nem bírtak hatállyal, s abban az itt külön erre felállított horvát szervek jártak el. Ez jogtechnikailag tipikus területi autonómia volt.

10. Epilógus

A horvát–magyar kiegyezésre emlékezve tanulmányomban kísérletet tettem a Habsburg Birodalom reformjai közjogi hátterének felvázolására. A megvalósult út (az 1867-es kiegyezés) a történelmi határokat követte, így két vegyes etnikumú államra osztotta a birodalmat. Fontos, hogy ez Magyarország számára a XVI. században megszűnt területi integritás helyreállítását jelentette. A reformelképzelések javarészt etnikai határokat szorgalmaztak, amellyel a birodalmat nemzetállamok szövetségévé alakították volna. Ezek a nemzetállamok azonban nem garantálták egy nemzet egészének közös államba történő szervezését, csupán egy adott területen összefüggően élő részüknek biztosított államiságot. Ezek kialakítása a nemzetek közötti megegyezéssel valószínűtlen volt, így központi (birodalmi) döntést igényelt, mégpedig egyoldalú uralkodói döntést. Az érintett nemzetek közötti kellő konszenzus hiánya miatt egy mindenki számára megfelelő reprezentativitást biztosító birodalmi parlament sem volt alkalmas megvalósításukra.

SZABÓ, ISTVÁN

Interne Autonomien in der dualistischen Monarchie (Zusammenfassung)

Im Hinblick auf den kroatisch–ungarischen Ausgleich habe ich den Versuch unternommen, den Hintergrund für die staatsrechtlichen Reformen des Habsburgerreiches zu skizzieren. Der mit dem Ausgleich des Jahres 1867 zu einem Endpunkt gelangte Weg folgte den historischen Grenzen und unterteilte das Reich in zwei Staaten. In beiden Staaten lebten Bürger von unterschiedlicher ethnischer Herkunft. Wichtig ist der Hinweis, dass durch diese Maßnahme die im 16. Jahrhundert verloren gegangene gebietsmäßige Integrität Ungarns wiederhergestellt wurde. Ein Großteil der vorliegenden Reformvorschläge war auf die Festlegung von an ethnischen Kriterien ausgerichteten Grenzen angelegt. Solche Neuerungen hätten das Reich in ein Bündnis von Nationalstaaten umgeformt. Nationalstaaten hätten aber keine Garantie für die Organisation einer gemeinsamen Nation in einem Staat gebracht. Der Zusammenschluss hätte eine staatsrechtliche Lösung für in einem bestimmten Gebiet lebenden Personen gebracht. Ein Konsens der Nationen zur Schaffung der Nati-

Az 1867-es kiegyezés a két állam belügyévé tette az etnikai kérdések rendezését, s azok mindkét helyen az adott államszerveződési modellhez igazodva valósultak meg. Ausztria szövetségi szerveződésű dinasztikus állam, Magyarország pedig egy unitárius szerveződésű nemzetállam. Az egyikben az össz állam szintjén nincsenek nemzetállami törekvések, így a vegyes etnikai összetételből eredő feszültségeket a tartományokon belüli egyezségekkel lehetett oldani, míg a másikban a területi autonómia nyújtott erre lehetőséget.

A „mi történt volna, ha...” kérdéssel bővebben nem foglalkoznék. A Monarchia túlélési esélyeinek a különböző reformmegoldásokhoz kapcsolt latolgatása ugyanis ebbe a körbe tartozik. A történelmi vs. etnikai határok vizsgálatánál utaltam arra, hogy utóbbi talán a birodalom területén élők nagyobb részének hozott volna elfogadható megoldást, de ez is csak egy érzés és nem objektív bizonyosság. A parlamentarizmus vs. monarchikus legitimitás kapcsán megbeszélteknél az, hogy az utóbbi az előbbinek komoly konkurenciát jelentett, jelzi a helyzet teljesen speciális voltát. A birodalom nemzetei egymás között nem tudtak egyezségekre jutni. Szinte egy nemzet sem talált olyan számára elfogadható megoldást, ami ne ütközött volna valamely más nemzet igényébe.

onalstaaten war jedoch nicht wahrscheinlich. Ein Eingreifen auf Reichsebene wurde notwendig und zwar in Form eines einseitigen Beschlusses seitens des Herrschers. In Ermangelung eines politischen Konsenses war auch die Schaffung eines Reichsparlaments mit entsprechender Vertretung der Nationen nicht in Reichweite.

Der Ausgleich des Jahres 1867 hat die Regelung der ethnischen Frage in die innerstaatliche Kompetenz der beiden betroffenen Staaten verwiesen. Die gefundene Lösung wurde in beiden Fällen in Einklang mit dem Modell der Staatsorganisation des jeweiligen Staates gewählt. Österreich war ein dynastischer dezentralisierter Einheitsstaat, Ungarn ein unitarischer Nationalstaat. In Österreich gab es seitens des Gesamtstaates keine starken nationalstaatlichen Bestrebungen. Die sich aus der unterschiedlichen ethnischen Zusammensetzung ergebenden Spannungen mussten auf Ebene der Länder gelöst werden. In Ungarn stellte die Lösung der ethnischen Konflikte die gebietsmäßige Autonomie dar.

Jegyzetek

¹ „[...] müssen wir also folgende zwei Grundsätze vor Augen haben: einesteils das Föderativsystem, andernteils die territoriale Absonderung der Nationalitäten auf ihren zusammenhängenden Gebieten. Mit anderen Worten: Man muss die Nationalitäten auf diesen ihren Gebieten zu ebenso vielen Nationalstaaten im Bereiche der Monarchie sich emanzipieren lassen.” POPOVICI, Aurel C.: *Die Vereinigten*

Staaten von Groß-Österreich. Leipzig, 1906. B. Elischer Nachfolger, 304. p.

² „Ausztriának [...] szövetségi államot kell alkotnia, amelyben minden népcsoportja az általa lakott területen saját államot hozhat létre.” / „Österreich soll [...] einem Bundesstaate werden, in dem jeder Volksstamm auf seinem Siedlungsgebiete sein eigenes staatliches Gemeinwesen bildet.“

- ³ „Az újjászervezés a magyar Szent Korona országainak integritását semmilyen módon nem érinti.” / „*Die Neugestaltung, durch die die Integrität der Länder der ungarischen heiligen Krone in keiner Weise berührt wird.*“
- ⁴ Alsó-Ausztriát, Felső-Ausztriát, Salzburgot és Voralberget 95–99%-os arányban németek, Dalmáciát pedig 96%-ban horvátok lakták. hu.wikipedia.org/wiki/Osztrák-Magyar_Monarchia.
- ⁵ MEYER, Georg – ANSCHÜTZ, Gerhard: *Lehrbuch des Deutschen Staatsrechts* (7. Auflage). Leipzig, 1919. Duncker & Humblot, 45–54. p.
- ⁶ „Föl kell szólnunk Fölséged előtt azon velünk közlött okiratokra nézve is, mik öfölségének, V. Ferdinándnak a trónról még 1848-ban történt lemondását tárgyalják. Midőn öfölsége V. Ferdinánd 1848. december 2-án a császári koronáról lemondott, nem adott ki külön okiratot aziránt, hogy a magyar koronáról is lemond, lemondásáról Magyarországot külön meg sem említette, hanem azt mintegy a császári korona provinciájának tekintve általános lemondásába foglalta, s arról Magyarországot külön nem is értesítette. A lemondási okirat tehát magyar közjogi szempontból formájára nézve hiányos, mert Magyarország soha nem volt az Osztrák Császárságba beleolvadt provincia, külön koronával, külön alkotmányos önállással bírt, s a magyar király csak a nemzet tudtával és hozzájárulásával mondhatott volna le a magyar trónról.” Magyarországnak országgyűlésileg egybegyűlt Főrendei és Képviselőinek felirata. *Képviselőházi irományok*, 1861. I. kötet, Irományszámok 1861–37.
- ⁷ „Aber so fragt man sich würden das österreichische und das magyarische Parlament je für eine solche staatsrechtliche Reform stimmen? Nun, das ist richtig: auf parlamentarischem Wege würde man diese Änderung nie und nimmermehr durchführen konnten. Aber selbst wenn die idealsten Wahlgesetze in Österreich und Ungarn existierten und am gewissenhaftesten respektiert würden, auch dann wäre es sehr fraglich, ob man zu einer gerechten, alle begründete Ansprüche der Nationen berücksichtigenden Reichsverfassung gelangen können.” POPOVICI 1906. 304. p.
- ⁸ „Diesen großen, historischen Streit der Völker des Habsburgerreiches kann nur ein unparteiischer Richter nach Recht und Billigkeit für alle Teile schlichten. Dieser Richter kann und soll nur der Kaiser sein.” POPOVICI 1906. 328. p.
- ⁹ BRAUNEDER, Wilhelm: *Österreichische Verfassungsgeschichte* (9. durchgesehene Auflage). Wien, 2003. Manz'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 163. p.
- ¹⁰ de.wikipedia.org/wiki/Trialismus#cite_note-aeiou_national-2
- ¹¹ Popovici csak a Magyarország területén létező önálló nyelvek számáról több álláspontot idéz, amelyek szerint az akár tizenhárom is lehet. Majd megállapítja, hogy ezek száma hat (magyar, román, német, szlovák, szerb, horvát és rutén), azonban megállapítására objektív magyarázatot ő sem tud adni. POPOVICI 1906. 293–294. p.
- ¹² Az államszervezetre vonatkozó elképzeléseket lásd POPOVICI 1906. 317–327. p.
- ¹³ „Staatenbund: Diese extreme Auffassung [...]“ BRAUNEDER 2003. 183. p.
- ¹⁴ „Das Wesen des Kstm. Österreich habe sich nicht wesentlich verändert. Zuzufolge der weiterhin einheitlichen monarchischen Gewalt sei es wie bisher ein Einheitsstaat mit allerdings ab 1860 fortschreitender Dezentralisation. 1867 wäre diese auf einem Höhepunkt angelangt, da jene Organe, mit denen der Monarch die Staatsgewalt ausübe, erheblich vermehrt verändert worden seien.“ BRAUNEDER 2003. 183. p.
- ¹⁵ Kossuth 1859-es alkotmánytervezetében is ír arról, hogy a hivatalos nyelv meghatározását megyei hatáskörbe kell utalni. STIPTA István: Kossuth Lajos 1859-es alkotmánykonceptiója. *Jogtudományi Közlemény*, 1995. 1. sz. 52. p.
- ¹⁶ A tartományi alkotmányok hivatalos elnevezése *Landesordnung* (tartományi rendtartás) volt.
- ¹⁷ Az első a földbirtokosok, a másodikba a kijelölt városok, valamint az ipari és kereskedelmi kamarák, a harmadikba pedig a többi köz-ség által választott képviselők tartoztak.
- ¹⁸ Gesetz vom 27. November 1905, wirksam für die Markgrafschaft Mähren und die mährischen Enklaven in Schlesien. Landesgesetz- und Verordnungsblatt (*LGVBl.*) für die Markgrafschaft Mähren 1906/1.
- ¹⁹ Gesetz vom 27. November 1905, wirksam für die Markgrafschaft Mähren und die mährischen Enklaven in Schlesien mit welchem eine neue Landtagswahlordnung erlassen wird. *LGVBl.* für die Markgrafschaft Mähren 1906/2.
- ²⁰ Gesetz vom 27. November 1905, wirksam für die Markgrafschaft Mähren und die mährischen Enklaven in Schlesien, betreffend die Regelung des Gebrauches beider Landessprachen bei den autonomen Behörden. *LGVBl.* für die Markgrafschaft Mähren 1906/3.
- ²¹ Gesetz vom 27. November 1905, wirksam für die Markgrafschaft Mähren und die mährischen Enklaven in Schlesien, zur Abänderung des Gesetzes, betreffend die Schulaufsicht, vom 12. Jänner 1870. *LGVBl.* Nr. 3. (Gesetz über die nationale Trennung der Schulbehörden) und das Gesetz vom 24. Jänner 1870. *LGVBl.* Nr. 17. zur Regelung der Errichtung, der Erhaltung und des Besuches der öffentlichen Volksschulen. *LGVBl.* für die Markgrafschaft Mähren 1906/4.
- ²² Landes-Ordnung für das Herzogthum Bukowina 3.§ www.verfassungen.eu/ro/bukowina/verf61-i.htm
- ²³ Gesetz vom 26. Mai 1910, mit welchem eine neue Landtags-Wahlordnung für das Herzogthum Bukowina erlassen wird. www.verfassungen.eu/ro/bukowina/landtagswahlordnung10.htm
- ²⁴ KUZMANY, Börries: Der Galizische Ausgleich als Beispiel moderner Nationalitätenpolitik? Sonderdruck aus der Tagungen Ostmitteleuropaforschung Nr. 31. (2013) 130. p. homepage.univie.ac.at/boerries.kuzmany/wp-content/images/2013-KUZMANY-Galizischer-Ausgleich.pdf
- ²⁵ KUZMANY 2013. 125. p.

1. Az alkotmánytervezet háttere

Politikaelméleti és alkotmánytörténeti íróink közül többen felhívták már a figyelmet az 1790–1791-ben megélnéknél honi politikai irodalomra.¹ Ballagi Géza csak az említett két esztendőből ötszáz politikai iratot dolgozott fel, az 1792 és 1795 közötti időszak termését pedig száz körülire becsülte.² Nemcsak II. Józsefnek „az ősi magyar alkotmány védfalait és épületeit” romba döntő,³ ámbár később visszavont intézkedései, hanem a francia forradalom újabb és újabb fejleményeiről szóló híradások is erősítették a hazai politikai nyilvánosság korábbi kereteinek kitágulását. Röpiratok, cikkek, javaslatok, többé-kevésbé kidolgozott tervezetek sokasága tanúskodik arról, hogy „mily eszmeforrongás szállá meg akkor nálunk is a kedélyeket”.⁴ Ezek sorába illeszkedik Martinovics Ignác alkotmánytervezete is.⁵

A terv eredetije nem maradt ránk. Martinovics a jakobinusok későbbi perében azt vallotta, hogy eredetileg Laczkovics Jánosnak diktálta azt le latinul. Rábízta annak megőrzését is, hogy kellő időben felhasználható legyen.⁶

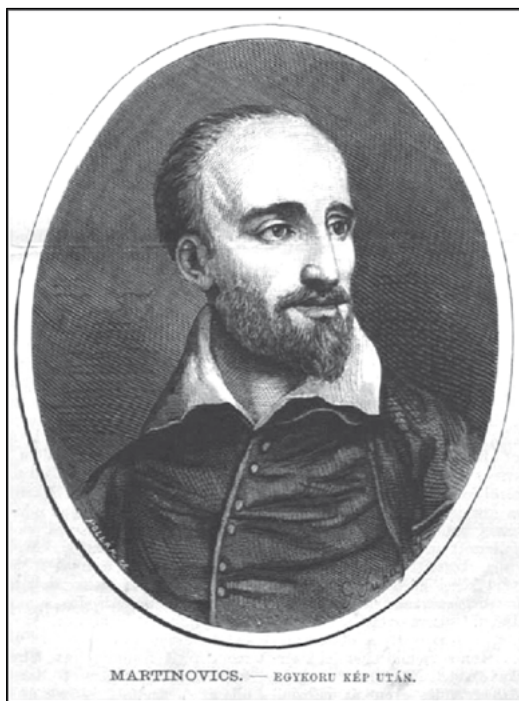
A per idején úgy tudta, hogy a latin eredeti még megtalálható Laczkovicsnál,⁷ aki nem sokkal később tartott kihallgatásán el is ismerte, hogy Martinovics 1793. szeptember-október táján beszélt neki a magyar alkotmány átalakításáról, és le is diktálta neki az alkotmány tervezetét. Úgy nyilatkozott azonban, hogy végül mind az alkotmánytervet, mind a két jakobinus kátét⁸ megsemmisítette, attól tartva, hogy távollétében illetéktelenek kezébe jutnak.⁹ Martinovics végül a bécsi vizsgálati fogságban ígéretet tett arra, hogy újra leírja az alkotmánytervet,¹⁰ amit német nyelven rövidesen meg is tett,¹¹ s a Kir. Kúrián folyó eljárásban úgy nyilatkozott, hogy az, ha szavakban nem is, de tartalmában egyezik az eredetivel.¹² Benda Kálmán egyébként az alkotmánytervet nem 1793. szeptember-októberre, hanem valamivel előbbre, augusztus elejére datálja, mivel Laczkovics már augusztus 10-én, Pesten kelt, Szily Ádám megyei pénztároshoz írt levelében olyan gondolatokat említ,¹³ amelyek szerepelnek az alkotmánytervben.¹⁴

A projektum mindenesetre olyan időben készült, midőn szerzője életútján sajátos vízválasztóhoz érkezett. A ferences rendből már korábban kiugrott, majd Európa számos országát bejárta, II. Lipót idején a titkosrendőrség jól fizetett kémjévé avasztotta Martinovics 1791 és 1792 fordulóján komolyabb, önálló, állami megbízatást is kapott, a király halála azonban ennek valóra váltását és a tartós udvari szolgálat esélyét meghiúsította. Az új uralkodó, Ferenc, nem kívánta szolgálatait igénybe venni. Martinovics

Komáromi László

Martinovics Ignác 1793. évi alkotmányterve, különös tekintettel a közvetlen demokratikus intézményekre

még bő két esztendeig bízott abban, hogy mégis kaphat hivatalt az udvarban, ugyanakkor 1793 tavaszától már a magyar köznemesség és a radikális demokraták felé is tájékozódott. Az uralkodó 1793 nyári tervének híre az országgyűlés összehívására, hogy az akkortájt kedvezőtlenül alakuló franciaországi háborúhoz szükséges forrásokat biztosítsa, Martinovicsot épp ebben az időszakban érte: itt volt a lehetőség, hogy az ellenzéki nemességet rávegye az alkotmányreform kiharcolására. Az alkotmányterv és az azt magyarázó, népszerűsítő, elsősorban a megyéknek szánt, bár szét soha nem küldött röpiratok¹⁵ ennek a pillanatnak a szülöttei. A diétát végül az uralkodó, tartva az ellenzéki hangulattól, nem hívta össze. Martinovics még ekkor sem szakított végérvényesen az udvarral. Egy helytartótanácsi állásra pályázott, de végül nem kapta meg. 1794 májusában már nekifogott a két, a nemesi reformereket és a radikális demokratákat külön-külön tömörítő titkos társaság megszervezéséhez. Törekvéseinek fókuszában polgári reformprogram helyett, amelynek megvalósítását sokáig az uralkodótól remélte, mostantól a fegyveres felkeléssel kivívhatni hitt, a Habsburgok uralmának és a nemesi privilégiumoknak is véget vető köztársaság állt.¹⁶

Martinovics Ignác¹⁷

2. Az alkotmánytervezet fő sajátosságai

Az alkotmányterv is ennek az átmenetiségnek a jegyeit hordja magán; tartalma ellentmondásos. Benda Kálmán szerint „a patrióta ellenzéki program és a francia polgá-

ri alkotmány elveinek sebtében összezsapott ötvöze”, amelyben „hol Hajnóczy elgondolásaira, hol az 1790. évi rendi követelésekre, hol Montesquieu, Rousseau vagy a girondisták elveire ismerünk rá, de Martinovics saját gondolatai is előbukkannak”. Magyarországot már független köztársaságnak nevezi, amelyben a szuverenitás az egész nemzetet illeti, mégis megtartja az uralkodót és nem vonja kétségbe a Habsburgok trónöröklési jogát. A királyi hatalmat ugyanakkor igyekszik „az 1791. évi francia alkotmány mintájára” korlátok közé szorítani.¹⁸ A projektumot Csizmadia Andor is „hevenyészett alkotásnak” látja, amely

„mégis a patrióta ellenzéki nemesség és a demokrata értelmiség programjának, nem utolsósorban Hajnóczy [...] tervezeteinek és az 1791. évi francia alkotmány intézményeinek nem kis zsenialitással készített ötvöze.”¹⁹

Mind Benda, mind Csizmadia azt a részét látja legeredibbnek, amely a különböző nemzetiségeknek területi autonómiát kíván biztosítani. Martinovics kifejezetten föderalizmusról beszél, amikor az országot külön erre kijelölt bizottság által tartományokra tervezi osztatni, amelyeknek önálló fegyveres hatalma ugyan nem lehet és szuverénnek sem tekinthetők, de a „fő alkotmánnyal” nem ellentétes saját tartományi alkotmányt fogadhatnak el és iskoláikban, valamint közhivatalaikban saját nyelvüket használhatják.²⁰

Külön, részletes alapjogi katalógust, miként az Emberi és polgár jogok nyilatkozatát az 1791. évi francia alkotmány, Martinovics tervezete nem tartalmaz. Néhány alapvető és garanciát rögzít csak, mint az önkényes le tartóztatás tilalmát, a jogegyenlőséget, a lelkiismereti, a gondolat-, a vallás- és a sajtószabadságot, s kimondja az ingyenes köznevelés, valamint a szegényeknek nyújtandó intézményes támogatás kötelezettségét. Egyebekben a közhatalom szervezetét és működését írja le. Eszerint a nemzetet, amely a szuverenitás birtokosa, a király, a nemesség és a nép alkotja. Ezek hárman „országos főrendnek” (*Hauptlandstand*) minősülnek, s egyaránt hordozói a szuverenitásnak és elvonhatatlan beleszólással rendelkeznek a közügyek eldöntésébe.

Az országgyűlés e három országos főrend küldötteiből áll. A király és a nemesség százezer forint éves bevétel után küldhetne egy-egy képviselőt, míg a harmadik rend, a nép, lélekszám alapján választ magának képviselőket, minden harminc–negyvenezer fő után egyet. Az országgyűlés évente megújítandó, újraválasztandó. A képviselői megbízatást csak maga az országgyűlés vonhatja el. A három országos főrend képviselői egyetlen kamarában tartják üléseiket, és szavazattöbbséggel hoznak döntést, melyeket paritásos bizottságok készítenek elő. Az ülések nyilvánosak, s a polgárok maguk is terjeszthetnek elő petíciókat és javaslatokat.

A végrehajtó hatalom a király kezében van, de azt egy „nemzeti tanács” által gyakorolja, amelynek tagjait az egyes tartományok választják és felelősek az országgyűlésnek. Létezne külön „magyar minisztérium” is,

amelynek tagjait az országgyűlési bizottságok választják, s feladatuk az, hogy az országgyűlés által tárgyalt törvényjavaslatok lényegéről az uralkodót tájékoztassák. A törvényt is alá kell írnia mind a királynak, mind az illetékes miniszternek, s csak ezt követően kerülhet a nemzeti tanács elé, amely megteszi a szükséges intézkedéseket annak végrehajtása érdekében.

A bíróságok községi, járási, tartományi és országos szinteken szerveződnek. A községi bíróságokon békebírák igyekeznek a feleket békés megegyezésre vezetni; a legfelsőbb bíróságon az igazságügy-miniszter elnököl.

A fegyveres erőt háromszázezer fős magyar hadsereg képezi, amelyből békeidőben csak ötvenezer van felfegyverezve.

A nemesség formailag megtartja címeit, de előjogai lényegében kimerülnek abban, hogy megelőzi a hivatalviselésben a nem nemeseket. A „feudális rendszert” az alkotmánytervezet eltörölni szándékozik. A földbirtokosokat a jövőben tulajdonosnak, a jobbágy-alattvalókat haszonbérloknak neveznék, akik a tulajdonosoknak öt százalék haszonbért fizetnek. A haszonbérleti szerződést öt évre kell megkötöni.

Az alkotmányterv szerint a Magyar Köztársaság mindaddig védelmi szövetségben áll a Cseh Királysággal és Ausztriával, amíg a három állam élén ugyanaz az uralkodó áll. Hódító háborút többé nem indít, és egyetlen nemzet szabadsága ellen sem vonul hadba.

Az állam adóbevételei és az elvont egyházi javak egy nemzeti alapot képeznek a közkiadások fedezése végett.

3. Ösgyűlések és közvetlen demokrácia: előképek

Martinovics alkotmánytervében feltűnő elemet képez az ún. ösgyűlések (*Urversammlungen*) megjelenése és szabályozása. Az egész VI. fejezet ezekkel foglalkozik, s olyan gyűlésként határozza meg őket, amelyek keretében a polgárok az „eredeti szuverenitást” (*ursprüngliche Souveränität*) gyakorolják. Ennek körébe tartozik az alkotmány elfogadása, az országgyűlési képviselők megválasztása, az országgyűlés által elfogadott törvények elvetése, valamint az akaratnyilvánítás az adók mértékéről és a háborúba lépésről.

Az ösgyűlések (vagy elsődleges gyűlések²¹) intézményét már tartalmazta az 1791. évi francia alkotmány is. A királyság legkisebb területi igazgatási egységeiben, a városokban és a kantonokban hozták létre őket. A választójog gyakorlásának helyszínei voltak: az aktív polgárok kétevente ezek keretében gyűltek össze és választották meg az elektorokat, akik végül képviselőket választottak a Törvényhozó Nemzetgyűlésbe. Közvetlen beleszólásuk azonban a politikai ügyek eldöntésébe nem volt, az alkotmány ugyanis szigorúan a képviselői elvre építette a hatalom gyakorlását.²² De vajon van-e olyan külföldi előképe Martinovics megoldásának, amely maga is a közvetlen demokrácia gyakorlásának keretévé tette az ösgyűléseket? Ha találunk ilyet, az segíthet abban is, hogy pontosítsuk

azoknak a fentebb hivatkozott szerzők által már jelzett forrásoknak a körét, amelyekből Martinovics az alkotmánytervezet elkészítése során merített.

Ehhez időben némileg tovább kell lépünk az 1791. évi francia alkotmány érvényesülésének időszakán. 1793 késő nyarára vagy őszére ugyanis, midőn Martinovics az alkotmánytervet elkészítette, Franciaországban gyökeresen megváltozott a helyzet, s aligha képzelhető, hogy erről ő, aki az eseményeket olyan élénken figyelemmel kísérte, ne értesült volna. 1792 augusztusában a francia forradalom második hulláma már túllépett a monarchián, a királyt leváltották, és általános férfi választójog alapján új Nemzeti Konventet választottak, melynek első dolga volt kimondani, hogy a királyságot eltörölték, s hogy csak olyan alkotmány lehet elfogadható, amelyet a nép maga hagyott jóvá.²³

Az utóbbi elv már Rousseau tanainak áttörését jelzi, és a közvetlen demokrácia számára nyit kaput. A Nemzeti Konvent október 19-én deklarációval fordult „a szabadság és egyenlőség minden barátjához”, s alkotmánytervezeteket kért. Több mint 300 tervezet érkezett be, melyek túlnyomó többsége különös szerepet szánt az elsődleges gyűléseknek mint a szuverenitás gyakorlóinak.²⁴ A Konvent egy bizottságot is kiküldött az új alkotmány kidolgozására, melynek szellemi vezéralakja a girondista Nicolas de Condorcet volt. A bizottság végül kisebb változtatásokkal az ő tervezetét fogadta el, s azt 1793. február 15–16-án be is mutatták a Nemzeti Konventnek.²⁵

Condorcet egyik alap gondolata az volt, hogy a nép csak bizonyos jogait engedte át a hatóságoknak (*pouvoirs délégués*), a többiét azonban megtartotta (*pouvoirs retenus*), s azokat közvetlenül gyakorolja. Előbbiek körébe elsősorban a végrehajtás és az igazságszolgáltatás tartoznak, míg az alkotmányozás és a törvényhozás, valamint a tisztviselők bíróság elé állítása hatalmi túllépés esetén az utóbbiak részét képezik. Az alkotmányozás és a törvényhozás kapcsán a nép csak a szöveg megszerkesztésének jogát delegálta képviselőire, a végleges dokumentumok elfogadása azonban a nép jogosítványa maradt. E fenntartott jogok legfőbb indoka az, hogy a polgárok örködni tudjanak természetes egyéni jogaik érvényesülése felett, és ki tudják kényszeríteni azok betartását.²⁷ A közvetlen demokratikus jogok gyakorlásának keretét az ösgyűlések adnák, melyeknek jogköreit a girondista alkotmánytervezet hosszas sorolja. Nemcsak a képviselők megválasztása tartozik rájuk, hanem általában minden olyan kérdés megvitatása

és eldöntése, amely érinti a köztársaság érdekét. Ilyen az alkotmánytervezet vagy az alkotmánymódosítások elfogadása és elutasítása; a javaslatétel egy nemzeti (alkotmányozó) konvent összehívására; a polgárok kívánságának kifejezése a törvényhozó testületnek, ha az valamely, az egész köztársaságot érintő kérdésben ezt kéri; de az ösgyűlések maguk is kérhetik a törvényhozó testületet, hogy fogadjon el új törvényt vagy egy réginek a módosítását, sőt, alkotmányrevíziót is kikényszeríthetnek.²⁸

A lényegében Condorcet által készített bizottsági tervezet azonban hiába mutatták be a Nemzeti Konventben, mert onnan utóbb a hegyparti terror eltávolította a girondistákat, s egy új bizottságot küldtek ki, amely végül erősen megkurtított, módosított formában terjesztette elő az eredeti tervezetet. A konvent ezt fogadta el 1793. június 24-én, majd, összhangban az 1792. szeptember 21-i dekrétummal, július és augusztus folyamán népszavazásra is bocsátották az ösgyűlések keretében, ahol a nép jelentős többséggel (1 801 918 igen, 11 610 nem), igaz, aránylag csekély részvétel mellett (több mint ötmillióan nem szavaztak) jóváhagyta.²⁹

A hegypartiak miatt „*montagnard*” jelzővel is gyakran emlegetett jakobinus alkotmány³⁰ az első francia köztársasági alkotmány lett, egyúttal az első francia országos népszavazás is hozzá kapcsolódik. Hasonlóan a Condorcet-féle tervezethez, ez is jelentős szerepet szánt a nép hatalomgyakorlásának, amely az ösgyűlések keretében történik. Az ösgyűlések a kantonokban legalább hat hónapja letelepedett polgárokból állnak. Gyűlésenként legalább 200, de legfeljebb 600 fő lehet a tagok száma. Megalakulásukkor elnököt, titkárokat és szavazatszedőket választanak. Az ösgyűlések egyrészt a képviseleti hatalom megválasztásának színhelyei: 40 000 főnyi népesség után választható egy képviselő a Törvényhozó Testületbe, melyet évente újraválasztanak. Az ösgyűlések választják továbbá azokat az elektorokat is (200 fő után egyet, 301 és 400 tag esetén kettőt, 501 és 600 tag esetén hármat), akik megyéenként jelöltek állítanak a végrehajtó hatalmat gyakorló 24 fős végrehajtó tanácsba (a jelöltek közül a Törvényhozó Testület választ).³¹

Másrészt a népi közvetlen hatalomgyakorlás is az ösgyűlések keretében történne. Ennek kapcsán három intézmény említendő. Az ösgyűlésben tömörült polgárok egyrészt jogosultak arra, hogy a Törvényhozó Testület által elfogadott törvényekkel szemben vétót emeljenek. Ez a *népi vétó* a fakultatív referendum elődje, s gyakorlásá-

Nicolas de Condorcet²⁶

nak módja a következő: A Törvényhozó Testület az általa elfogadott törvényeket „javasolt törvény” (*loi proposée*) megjelöléssel megküldi a köztársaság valamennyi községébe. Ezt követően 40 nap áll rendelkezésre a tiltakozásra (*droit de réclamation*): ha ez idő alatt a megyék több mint felében legalább az ösgyűlések tizede tiltakozást jelent be, akkor a Törvényhozó Testület köteles összehívni az elsődleges gyűléseket, ahol szavaznak a javasolt törvényről. A leadott szavazatok többsége dönti el, törvénné válik-e vagy sem. Ha 40 nap alatt nem történik ilyen tiltakozás, akkor úgy tekintendő, hogy a javasolt törvény törvénné vált, mivel a nép hallgatólagosan elfogadta azt. Az alkotmány egyébként felsorolta, hogy mely tárgyakban kell törvényt alkotni. Nemcsak a polgári és büntető jogalkotás, de például az adók és a hadüzenet is törvényi formában szabályozandó ügyeket képeztek, tehát ezek is alá voltak vetve a népi vétó lehetőségének.³²

A második intézmény, amely a nép számára közvetlen beleszólási jogot biztosított volna, az *alkotmányiniciatíva* volt. Ez már a girondista tervezetben is szerepelt, mivel Condorcet szerint a népnek biztosítani kell azt a lehetőséget, hogy alkotmányát mindenkor rugalmasan a társadalmi fejlődés aktuális állásához igazíthassa. Úgy vélte, épp ezzel lehet elkerülni a további forradalmat.³³ Az 1793. évi alkotmányba ez akképp került be, hogy az ösgyűlések jogává tették az alkotmánymódosítási folyamat kezdeményezését. Akárcsak a népi vétónál, itt is arra volt szükség, hogy a megyék többségében legalább az ösgyűlések tizede spontán követelje az alkotmány módosítását. Ebben az esetben a Törvényhozó Testület köteles volt összehívni az ösgyűléseket, amelyek döntöttek arról, hogy szükség van-e egy alkotmányozó nemzeti konventre, amelyet a Törvényhozó Testülethez hasonlóan választottak, és semmi mással nem foglalkozhatott, csak azzal a kérdéssel, amely miatt összehívták.³⁴ Az alkotmányozó nemzeti konventre nézve az 1793. évi francia alkotmány egyéb részletes szabályozást nem tartalmazott. Ellenben a girondista tervezet igen,³⁵ s ebből érthetővé válik, hogy a konvent feladata a nép által követelt alkotmánymódosító javaslat pontos kidolgozása, majd a nép elé terjesztése lett volna. Ha ezt az ösgyűlések elvetették, még egy módosított javaslatot kellett készíteni, de ha azt sem szavazták meg, akkor a konvent feloszlott, s a Törvényhozó Testületnek újra meg kellett kérdeznie az ösgyűléseket, hogy szükségesnek látják-e újabb konvent összehívását. Az 1793. évi francia alkotmány ilyen részletekbe nem bocsátkozott, ahogy a részleges vagy átfogó alkotmánymódosítás között sem tett különbséget.

Külön említendő a *kötelező alkotmányreferendum* intézménye. Ezt már az 1792. szeptember 21-i dekrétum bevezette, mikor kimondta, hogy az alkotmányt a népnek kell elfogadnia. A dekrétumot az 1793. évi francia alkotmány formálisan nem helyezte hatályon kívül, s az alkotmány elején szereplő Emberi és polgári jogok nyilatkozata is megerősítette, hogy a népnek mindig joga van arra, hogy felülvizsgálja és megváltoztassa alkotmányát. Ugyanis egyetlen generáció sem kötheti meg a jövőző nemzedékeket a saját törvényeivel.³⁶ A girondista tervezet egyébként húszévente kötelezővé tette az alkotmány

felülvizsgálatát, de ezen kívül mindenképpen népi jóváhagyáshoz kötötte az alkotmánymódosító folyamat elindítását, tehát még ha a Törvényhozó Testülettől származott is a kezdeményezés, az alkotmányozó nemzeti konvent összehívásához az ösgyűlések beleegyezésére volt szükség.³⁷ Az 1793. évi alkotmányból nem derül ki, hogy az alkotmánymódosító folyamat csak „alulról”, a néptől, vagy „felülről”, a Törvényhozó Testülettől is elindulhatott-e. Az azonban bizonyos, hogy az alkotmánymódosítás vagy egy új alkotmány elfogadását népszavazáshoz, az ösgyűlések jóváhagyásához kötötte. Ez aztán meg is maradt a francia forradalmi hagyományban: népszavazásra bocsátották az 1795. és az 1799. évi alkotmányt is, bár az utóbbi referendum már átvezet a napóleoni gyakorlatba, ahol a módosítást az államfő kezdeményezte, rendszerint azért, hogy saját legitimációját és hatalmát megerősítse.³⁸

4. Ösgyűlések és közvetlen demokratikus intézmények Martinovics alkotmánytervében

Martinovics alkotmánytervében az ösgyűlések sajátos, a monarchiához és a három „országos főrendhez” adaptált formában jelentkeznek. A király és a nemesség is „ösgyűlési státussal” rendelkezik: 100 000 forint éves bevétel után képezhetnek egy-egy ösgyűlést. A harmadik rend, a nép, 30 000–40 000 főnként alkot egy ösgyűlést, de a tárgyalás lehetővé tétele érdekében nem mindnyájan gyűlnek össze egyszerre, hanem községenként 1000 fő után egy, majd minden további 200 fő után további egy képviselőt delegálnak, akik összegyűlve gyakorolják az ösgyűlések jogait.³⁹ Tulajdonképpen sajátosan ötvöződnek itt az 1791. és 1793. évi francia alkotmányokban már szereplő ösgyűlések és elektori gyűlések. A Martinovics-féle ösgyűlések delegáltjai akár az 1791. évi francia alkotmány elektori gyűléseinek is megfeleltethetők lennének, ha nem adna nekik közvetlen demokratikus jogokat, miként az 1793. évi francia alkotmány az ösgyűléseknek. Mert bizony ad: mindhárom említett közvetlen demokratikus intézmény nyomai fellelhetők Martinovics tervezetében is.

Ami a *népi vétót* illeti, a tervezet csak annyit rögzít, hogy a törvényeket a nemzet hatheti hallgatásával lehet elfogadni,⁴⁰ amihez máshol még hozzáteszi, hogy az ösgyűlések elvethetik az országgyűlés által elfogadott törvényeket, ha ezek számukra károsnak tűnnek, továbbá kifejezik akarataikat az adók mértékéről és a háborúba lépésről.⁴¹ Az ilyen vétóeljárás megindításának, a megkívánt többségnek a leírása hiányzik, de az 1793. évi francia alkotmányban szereplő intézmény körvonalai, a törvény(-javaslat) ösgyűlések általi elvetésének, valamint hallgatólagos elfogadásának lehetősége, sőt nevesítve a szokásos törvényhozáson kívül az adóügyek és a hadba lépés is, mint a vétónak alávetett tárgyak, megjelennek. A Martinovics által a hallgatólagos elfogadáshoz megkövetelt hat hét is igencsak közelít az 1793. évi francia alkotmány által megkövetelt 40 naphoz.

Az *alkotmányiniciatíva* még ennél is egyszerűbb formában jelentkezik Martinovics alkotmánytervében: egy félmondattal a törvényhozó testület jogává teszi az alkotmánytervezet elkészítését is, ha ezt a nemzet háromnegyede követeli.⁴² Itt ugyancsak hiányoznak a részletszabályok, de világos, hogy a kezdeményezés az ösgyűlésekbe szerveződött néptől is származhat, amire az 1791. évi francia alkotmány nem adott lehetőséget. Nem tudjuk meg, hogy a nemzet háromnegyede miként számítandó, ami bonyolult kérdéseket vethet föl, mivel a népi ösgyűléseket lélekszám, a királyi és a nemesi ösgyűléseket viszont éves bevétel alapján alakították meg. Az sem derül ki, hogy a háromnegyedes kezdeményezést megelőzné-e egy olyan első fázis, mint az 1793. évi francia alkotmány szerint, ahol egy jóval kisebb arányú népi (ösgyűlési) követelés indítja el a folyamatot, s ezt követi egy külön népszavazás arról, hogy egyáltalán összehívjanak-e alkotmányozó konvenciót. Az is feltűnő, hogy Martinovics nem külön alkotmányozó konvencióra, hanem a rendes törvényhozásra bízta az alkotmánytervezet kidolgozását.

Végül a *kötelező alkotmányreferendum* körvonalai is felsejlenek Martinovics művében. Hasonlóan az 1792. szeptember 21-i dekrétumhoz, rögzíti ugyanis, hogy az alkotmányt az egész nemzetnek kifejezetten el kell fogadnia, máshol pedig hozzáteszi, hogy az ösgyűlések jóváhagyják vagy elvetik az országgyűlés által elkészített alkotmánytervezetet.⁴³ Nem lehet tehát szó arról, hogy a király vagy az országgyűlés a nép feje fölött alkotmányozzon; szükség van az eredeti szuverenitás hordozóinak, az ösgyűléseknek a kifejezett hozzájárulására is.

5. Konklúzió

Az említett közvetlen demokratikus intézmények megjelenése Martinovics alkotmánytervében azt valószínűsíti, hogy a szerző a tervezet elkészítése során az 1793. évi francia alkotmányt is forrásként használhatta. Ezt a feltevélezt erősíti az is, hogy az országgyűlés megújítását (újraavasztását) a tervezet egyévente írta elő, hasonlóan a francia Montagnard alkotmányhoz, de szemben az 1791. évi alkotmánnyal, amely két éves törvényhozási ciklusokat rögzített. A népi vétó és a népi alkotmánykezdeményezés gondolatát máshonnan nem nagyon vehette. Condorcet girondista tervezetéből is csak az utóbbit, mert az a népi vétót nem tartalmazta. A kölcsönzés mellett szól még az 1793. évi francia alkotmány aktualitása: június 24-én fogadta el a Nemzeti Konvent, s ezt követték július és augusztus folyamán a szavazások a legtöbb ösgyűlésben. Ezekre a fejleményekre minden bizonnyal Martinovics is fölfigyelt.

Sajátos egybeesés, hogy amint az 1793. évi francia alkotmány sem vált soha a gyakorlatban alkalmazott jogforrássá, mivel a Nemzeti Konvent októberben felfüggesztette annak hatályba léptetését a béke beálltáig, úgy Martinovics tervezete sem lett soha hatályos jogforrás. A diétán nem terjesztették be. Még az sem mondható el róla, hogy a közvélemény értesült volna a tartalmáról. Komoly nyilvánosságot soha nem kapott irat maradt. Mindez nem von le semmit annak a ténynek az érvényéből, hogy Magyarországon ez volt az első, készítője által normatív erejűnek szánt dokumentum, amely a részletekben kidolgozatlanul bár, de tartalmazta a modern közvetlen demokratikus intézmények első csírait.

KOMÁROMI, LÁSZLÓ

Der Verfassungsentwurf von Ignác Martinovics aus dem Jahre 1793 mit besonderer Berücksichtigung der direktdemokratischen Institutionen (Zusammenfassung)

Ignaz Martinovics (1755–1795), Franziskaner, später Professor in Lemberg, Geheimagent Leopolds II und schließlich Organisator der ungarischen Jakobinerbewegung, verfasste seinen Verfassungsentwurf in der Zeit zwischen August und Oktober 1793. Martinovics meinte, dass er die progressiven Kräfte des Adels für seinen Entwurf gewinnen und im Landtag Reformen durchbringen kann. Er plante die Monarchie zu behalten, aber er wollte die Vorrechte des Königs und die Privilegien des Adels abschaffen und die Vertretung des Volkes sichern. Als mögliche Quellen für den Entwurf haben bisherige Forschungen die Ideen von Montesquieu und Rousseau, die Forderungen der ungarischen Stände im Jahre 1790 und die französische

Verfassung von 1791 identifiziert, obwohl auch festgestellt wurde, dass Martinovics größtenteils auch eigene Gedanken formulierte. Bemerkenswert ist jedoch, dass er den Urversammlungen, die in der französischen Verfassung von 1791 für die Wahl der Wahlmänner verantwortlich waren, auch direkte Mitwirkungsrechte gab: sie wären befugt gewesen, gegen vom Landtag verabschiedete Gesetze ein Veto zu erheben, eine Verfassungsrevision zu fordern und die Verfassung und ihre Änderungen anzunehmen. Dieser Aufsatz kommt zur Schlussfolgerung, dass Martinovics die erwähnten Institutionen (Volksveto, Verfassungsinitiative und obligatorisches Verfassungsreferendum) aus der französischen Montagnard-Verfassung von 1793 übernommen hat.

- ¹ BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Budapest, 1888. Franklin Társulat, IV–V. p.; MARCZALI Henrik: Alkotmánytervezetek 1790-ben. *Budapesti Szemle*, 1906. 351. sz. 395. p.; CSIZMADIA Andor: A magyar jakobinusok alkotmánytervezetei. *Alam és Igazgatás*, 1959. 5. sz. 352. p.; újabban SCHLETT István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon*. 1. kötet. Budapest, 2009. Századvég Kiadó, 292. p.
- ² BALLAGI 1888. 283. p.
- ³ FRANKÓI Vilmos: *Martinovics és társainak összeesküvése*. Budapest, 1880. Ráth Mór, 6. p.
- ⁴ SZALAY László: *Publicistai dolgozatok*. II. kötet. Pest, 1847. Heckenast Gusztáv, 16. p.
- ⁵ Entwurf einer neuen für Ungarn bestimmten Konstitution. In BENDA Kálmán (szerk.): *A magyar jakobinusok iratai I. A magyar jakobinus mozgalom iratai*. Budapest, 1957. Akadémiai Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, 897–908. p.
- ⁶ Martinovics 1794. augusztus 14-i kihallgatása. In BENDA Kálmán (szerk.): *A magyar jakobinusok iratai II. A magyar jakobinusok elleni felségértési és hűtlenségi per iratai 1794–1795*. Budapest, Akadémiai Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, 1952. 58. p.
- ⁷ Martinovics 1794. augusztus 13-i kihallgatása. In BENDA II. 1952. 57. p.
- ⁸ A Reformátorok Társaságának írt latin nyelvű és a Szabadság és Egyenlőség Társaságának írt francia nyelvű kátékát lásd BENDA I. 1957. 1003–1014. és 1018–1036. p.
- ⁹ Laczkovics 1794. augusztus 25-i vallomása. In BENDA II. 1952. 85–87. p.
- ¹⁰ Martinovics 1794. augusztus 22-i vallomása. In BENDA II. 1952. 61. p.
- ¹¹ Martinovics 1794. augusztus 28-i vallomása. In BENDA II. 1952. 131. p.
- ¹² Martinovics 1794. december 17-i vallomása. In BENDA II. 1952. 286. p.
- ¹³ BENDA I. 1957. 923–924. p.
- ¹⁴ BENDA I. 1957. 897. p.
- ¹⁵ BENDA I. 1957. 908–922. p.
- ¹⁶ Martinovics pályáivére lásd BENDA I. 1957. LXIV–LXXIX. A fenti bekezdésben is erre az összefoglalóra támaszkodtam.
- ¹⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1895. 21. sz. 341. p.
- ¹⁸ BENDA I. 1957. LXXII. p.
- ¹⁹ CSIZMADIA 1959. 360. p.
- ²⁰ I. fejezet: Von der Benennung und Eintheilung Ungarns és XVII. fejezet: Von dem Federalismus der Nation.
- ²¹ A tárgyalta francia alkotmányok az „elsődleges gyűlések” (*assemblées primaires*) megnevezést használják. Azért maradok az „ösgyűlések” megjelölésnél, mert ez jobban megfelel Martinovics német szóhasználatának (*Urversammlungen*).
- ²² „La Nation, de qui seule émanent tous les pouvoirs, ne peut les exercer que par délégation. – La Constitution française est représentative: les représentants sont le Corps législatif et le Roi.” Constitution du 3 septembre 1791, III. cím, I. cikkely. DUGUIT, Léon – MONNIER, Henry – BONNARD, Roger: *Les constitutions et les principales lois politiques de la France depuis 1789*. 7e édition par BERLIA, Georges. Paris, 1952. R. Pichon & R. Durand-Auzias, 6. p. Az ösgyűlésekre lásd uo. I. fejezet, II. rész, 8–9. p.
- ²³ Lásd az 1792. szeptember 21–22-én hozott dekrétumokat: „La Convention Nationale déclare: – 1° Qu’il ne peut y avoir de Constitution que celle qui est acceptée par le peuple [...]”. „La Convention Nationale décrète à l’unanimité que la royauté est abolie en France.” DUGUIT–MONNIER–BONNARD 1952. 33. p.
- ²⁴ KÖLZ, Alfred: *Neuere schweizerische Verfassungsgeschichte. Ihre Grundlinien vom Ende der Alten Eidgenossenschaft bis 1848*. Bern, 1992. Stämpfli és Cie AG, 76–77. p.
- ²⁵ Plan de Constitution présentée à la Convention nationale les 15 et 16 février 1793 l’an II de la République (Constitution girondine), DUGUIT–MONNIER–BONNARD 1952. 33–61. p.
- ²⁶ upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/38/AduC_018_Condorcet_%28J.A.N.%2C_1743-1794%29.JPG
- ²⁷ KÖLZ 1992. 78–80. p.
- ²⁸ Art. 29–30. A törvényhozó testület által elfogadott törvények utólagos népi ellenőrzésével és a népi törvényjavaslat kérdésével külön, részletes cím foglalkozik, ahogy az alkotmánymódosító nemzeti konventekkel is. DUGUIT–MONNIER–BONNARD 1952. 37–38., 51–54. p.
- ²⁹ KÖLZ 1992. 80–81. p.; DENQUIN, Jean-Marie: *Référendum et plébiscite. Essai de théorie générale*. Paris, 1976. R. Pichon & R. Durand-Auzias, 40. p.
- ³⁰ *Acte constitutionnel du 24 juin 1793 et Déclaration des droits de l’homme et du citoyen*. DUGUIT – MONNIER – BONNARD 1952. 62–73. p.
- ³¹ Art. 11–23, 37–38, 62–63. DUGUIT–MONNIER–BONNARD 1952. 66–67., 69. p.
- ³² Art. 54, 59–60. DUGUIT–MONNIER–BONNARD 1952. 68. p. Ezzel szemben bizonyos kérdések, például a haderó éves meghatározása és a közbiztonsággal kapcsolatos intézkedések, dekrétummal voltak szabályozhatók. Uo. art. 55. Az, hogy népi vétő esetén a javasolt törvény sorsát a leadott szavazatok száma és nem a törvényjavaslatot támogató és ellenző ösgyűlések (vagy megyék) száma döntötte volna el, csak az alkotmányozási folyamat során lezajlott tárgyalásokon elhangzottakból lehet kikövetkeztetni. KÖLZ 1992. 84. p.
- ³³ KÖLZ 1992. 80. p.
- ³⁴ Art. 115–117. DUGUIT–MONNIER–BONNARD 1952. 72. p.
- ³⁵ IX. cím. DUGUIT–MONNIER–BONNARD 1952. 53–54. p.
- ³⁶ Art. 28. DUGUIT–MONNIER–BONNARD 1952. 64. p.
- ³⁷ Titre IX, art. 4 et 7. DUGUIT–MONNIER–BONNARD 1952. 53. p.
- ³⁸ Lásd FREI, Christoph: *Direkte Demokratie in Frankreich: Wegmarken einer schwierigen Tradition*. (Vorträge am Liechtenstein-Institut, Kleine Schriften 22.) Vaduz, 1995. Verlag der Liechtensteinschen Akademischen Gesellschaft, 12–19. p.
- ³⁹ Art. XLII–L. BENDA I. 1957. 900–901. p.
- ⁴⁰ Art. XXII.
- ⁴¹ Art. XLIII.
- ⁴² Art. XXI.
- ⁴³ Art. XXI. és XLIII.

A második világháború örökségeként negyven évig egymás mellett létező két német állam az 1989-ben kezdődött, tömeges vérontást nélkülöző forradalomnak, valamint a nagyhatalmak beleegyezésének köszönhetően harminc évvel ezelőtt, 1990. október 3-án újraegyesült.

Legalábbis így szoktuk nevezni azt a történelmi fordulatot, amikor az NDK területén újjáalakult öt tartomány csatlakozott az NSZK-hoz, megszüntetve ezzel a 45 évig tartó, amerikai–oroszl politikai csatározások európai színhelyül szolgáló megosztottságot.

Az egyesítést megvalósító szerződések megkötését hosszas nem hivatalos és hivatalos egyeztetések előzték meg, különösen a nyugati országok egységes támogatásának kialakítása érdekében, a nemzetközi szövetségekbe tartozás és a végleges határok meghatározása kérdésében, a Szovjetunióval történő érdekegyeztetésekről, a szovjet csapatok kivonásának ütemezéséről, valamint a teljes szuverenitás megszerzéséről és természetesen az anyagi vonatokról.

Az egyesítés megvalósítása három szinten, időben párhuzamosan zajlott: nemzetközi, nyugatnémet és keletnémet szinteken. Ezek eredményeként jött létre az a három szerződés, melyek az újraegyesítés alapját alkották:

1.) az 1990. szeptember 12-én, Moszkvában aláírt *A Németországra vonatkozó végső szabályozás szerződése* („Zwei-plus-Vier-Vertrag” vom 12. September 1990),¹

2.) az 1990. május 18-án megkötött, a két Németország között gazdasági és szociális egységet megteremtő *Pénzügyi, gazdasági és szociális unió megteremtéséről szóló szerződés* (*Vertrag über die Schaffung einer Währungs-, Wirtschafts- und Sozialunion zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik*),² amelyet a szakirodalomban „első államszerződés” (*Staatsvertrag*) elnevezéssel is illetnek, valamint

3.) az 1990. augusztus 31-én, szintén a két német állam által megkötött, az állami egységet létrehozó *Németország egységének helyreállításáról szóló szerződés* (*Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik über die Herstellung der Einheit Deutschlands*), más néven „egyesítési szerződés” (*Einigungsvertrag*), avagy „második államszerződés”.³

Szigeti Magdolna

Németország újraegyesítése a jogszabályok tükrében

1. A nemzetközi háttér és a Szovjetunió érdekei

Nemzetközi vonatkozásban a nyugati nagyhatalmak megnyerése a német egyesítés számára az USA támogatásával könnyebbnek bizonyult, mint harmonizálni az érdekeket a Szovjetunióval. Az 1990. július 16-án kezdődő hivatalos tárgyalások nyitányaként Mihail Szergejevics Gorbacsov örömteli bejelentést tett:⁴ közölte, a Szovjetunió hozzájárul

ahhoz, hogy a 2+4-tárgyalások, azaz a két Németország és a második világháború négy győztes hatalmának részvételével zajló egyeztetések nemzetközi jogi szerződéssel záruljanak. Az újraegyesített Németország magában foglalja az NSZK, az NDK és Berlin egész területét, és a NATO tagja marad. Feltételként csupán azt szabták, hogy Németországnak le kell mondania az ABC-fegyverekről, illetve, hogy a NATO katonai jelenlétét nem terjesztheti ki az addigi Kelet-Németország területére, míg ott szovjet csapatok állomásoznak.

A tárgyalópartnerek a kérdést minden részletében megvitatták, megegyeztek⁶ a német hadsereg jövőbeni 370 000 főnyi felső létszámában is, ezzel a két német állam egyesítésének útjából

minden jelentős akadály elhárult. Német szempontból minden várakozást felülmúló eredmény született: Németországot újraegyesítik, teljes mértékben szuverén állam lesz, a NATO tagja maradhat, és német csapatok állomásoznak majd egész Németország területén.

A szovjet közvélemény számára ezek a hírek kevésbé szereztek örömet, meggondolatlan és gyors cselekedetnek tartották. Eduard Sevardenadze, a Szovjetunió külügyminisztere memoárjában kifejtette:

Az egységes Németország térképe

A 2+4-szerződés aláírása⁵

„Kívülállóként csak erőszakkal lett volna módunk Németország újraegyesítését megállítani, ez katasztrófához vezetett volna. Ha a folyamatból kimaradunk, annak mi láttuk volna a kárát. Nem tudtuk volna új alapokra helyezni német kapcsolatainkat, és az összeurópai politikai helyzetre gyakorolt befolyásunkat is elveszítjük.”⁷

Az európai béke, valamint a szovjetek és a Nyugat közötti kapcsolatokat újra rendezése érdekében a Szovjetunió elengedte az NDK-t, ezért cserébe az egyesített Németországgal kialakítható nagyvonalú együttműködésben bízott, így remélte megoldani összeomlással fenyegető gazdasági és pénzügyi nehézségeit, amelyeken talán sehogy, de nyugati segítség nélkül biztosan nem tudott volna úrrá lenni.

A kaukázusi egyezség után a 2+4-tárgyalások formálissá váltak. 1990. július 17-én, Párizsban a harmadik külügyminiszteri tárgyalás zajlott, lengyel részvétellel.⁹ A lengyelek követelésére megállapodtak abban, hogy a tárgyalások záródokumentumában elismerik az Odera–Neisse folyók vonalát Lengyelország nyugati határaként, amit a német szuverenitás helyreállítása után a Lengyelország és Németország között létrejött bilaterális szerződés¹⁰ szintén megerősített. Ezzel Németország nemzetközi jogilag is elismerte az Odera–Neisse-határt. Az

NSZK és a Szovjetunió tárgyalt a 2+4-tárgyalások keretében megkötendő kétoldalú szerződésekről, érintve mindekenkelőtt a két ország közötti átfogó együttműködést, a szovjet csapatok állomásoztatásáról szóló ún. átmeneti szerződést, melynek értelmében az egyesült Németországban, a korábbi NDK területén további három-négy évig állomásoznak még szovjet csapatok. Háromoldalú tárgyalásokon rendezték a keletnémet és szovjet cégek közötti együttműködés kereteit.

Sevardnadze külügyminiszter augusztusban arról informálta német kollégáját, hogy a szovjet csapatok kivonására nem három-négy éven belül, hanem legkorábban öt-hét éven belül kerülhet sor, illetve, hogy a kivonás üteme a németek pénzügyi támogatásától függ. Sevardnadze levelét helyettes külügyminiszteri látogatás követte, melynek során a szovjet fél részéről újabb követelések fogalmazódtak meg: az NSZK viselje a csapatkivonás szállítási költségeit, valamint a hazatérő katonák otthoni lakásainak építési költségeit, továbbá Bonn finanszírozza

az NDK-ban maradó csapatok tartózkodási költségeit.

A követ, Vladislav Tyerehov szeptember 5-én pontosította a szovjet követelést: 1990 és 1994 között az állomásoztatás költsége 3,5 milliárd DM, a hazaszállítás költsége 3 milliárd DM, 11,5 milliárd DM szükséges 72 000 lakás felépítésére, beleértve a szükséges infrastruktúrát, óvodá-

Eduard Sevardnadze⁸

Kohl, Gorbacsov és Genscher a Kaukázusban (1990. július 15.)¹¹

kat, boltokat, gyógyszerházakat. További 500 millió DM szükségeltetik a továbbképzési és oktatási programra, valamint 17,5 milliárd DM-be kerül az NDK területén található szovjet ingatlanok visszaadása.¹²

Többfordulós, néhány napig tartó egyezkedés eredményeképpen a német kancellár 15 milliárdos kamatnélküli hiteltől szóló ajánlatát Gorbacsov szeptember 10-én elfogadta. A főtthár még aznap kiadta az utasítást: az ún. *átmeneti szerződést* meg lehet kötni az NSZK-val.¹³

2. A teljes szuverenitás

Két nap után, szeptember 12-én Moszkvában befejeződtek a 2+4-tárgyalások, és aláírták a *Németországot érintő záró rendelkezésekről* szóló szerződést. A szerződés tíz cikkelyben szabályozta a német egysülés külpolitikai vonatkozásait, ezzel Németország és a második világháború győztes nagyhatalmai között békeszerződés jött létre, akkor is, ha magát a kifejezést szándékosan nem használták. A német egység helyreállt, Németország belső és külső ügyeiben visszaszerezte teljes szuverenitását.¹⁴

A szerződés preambuluma utal a négy nagyhatalom Berlin és Németország egészét megillető jogaira¹⁵ és felelősségére, és méltatja az Európában zajló történelmi

változásokat. Hivatkozik az Egyesült Nemzetek kartájára, az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia záróaktájára, a nagyhatalmak elismerik a német nép önrendelkezési jogát, készek a fegyverkezés ellenőrzésére, a leszerelésre és a bizalom kialakítására.

Az egyesült Németország külső határait a korábbi határvonalakkal egyezően végérvényesen garantálják.

A béke megőrzése jegyében mindkét német állam lemond az ABC-, azaz az atom-, biológiai és vegyi fegyverek alkalmazásáról, és megerősítik azon kötelezettségüket, hogy az össznémet hadsereg létszámát 370 000 főre redukálják.¹⁶

A szovjet csapatok 1994. december 31-ig kivonulnak az NDK területéről és Kelet-Berlinből. Külföldi csapatok nem állomásozhatnak ezeken a területeken, atomfegyvereket nem lehet ott elhelyezni.

A négy nagyhatalom megszűntnek nyilvánítja Berlin és Németország egészét érintő jogait és felelősségét. Ennek következtében az egyesült

Németország bel- és külpolitikai ügyeiben teljes szuverenitással rendelkezik, szabad választásokat írhat ki, de a NATO tagja marad.

A szerződés hatálybalépéséhez szükségeltetik a ratifikálás, többek között az egyesült Németország részéről is.¹⁸

A szovjet hadsereg elhagyja a volt NDK területét¹⁷

A szerződés aláírása alkalmából Hans-Dietrich Genscher külügyminiszter és Lothar de Maizière, akkori keletnémet miniszterelnök és egyben külügyminiszter közös levélben megerősítették, hogy a szovjet megszállási övezetben az 1945 és 1949 közötti időszakban lezajlott kisajátításokat nem lehet megváltoztatni, a német földön meglévő emlékműveket és háborús sírokat védik, az alkotmányellenesen működő pártokat és egyesületeket betiltják, és az NDK nemzetközi szerződéseit védelemben részesülnek.

Németországnak a teljes szuverenitás birtokában végül nem kellett külön békeszerződéseket kötnie az összes állammal, amelyek valaha háborúban álltak a nemzeti szocialista Németországgal, hiszen ezeket az államokat a békeszerződési tárgyalásokba be kellett volna vonni. A nagyhatalmak az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia (EBEE) 35 országának tudomására hozták az 1990. október 3-i egyezményt,²⁰ amelyek azt tudomásulvételrel nyugtázták. A német egyesülés így 1990. október 3-án a négy nagyhatalom egyetértésével, valamint minden EBEE-ország beleegyezésével jött létre.

Helmut Kohl kancellár 1990. szeptember 12-ét a német egységhez vezető út egyik legfontosabb időpontjaként értékelte. „Ez a modern történelem első olyan országegyesítése, amely háború, fájdalom és összetűzések nélkül következik be, amely nem hoz keserűséget.”²¹

3. A német színtér

Az újraegyesítés külpolitikai aspektusait rendező négyhatalmi tárgyalásokkal párhuzamosan a két német állam közötti, az egyesítés belpolitikai problémáiról folytatott tárgyalások során precedens nélküli komplex politikai, jogi és gazdasági kérdéseket kellett megoldani. Rendkívül sürgetőssé vált a gazdasági és pénzügyi unió feltételeinek kidolgozása – jelentette be február elején az NSZK kormánya, hiszen a rendelkezéseket 1990. július 1-én hatályba kell léptetni. A nyugatnémet politikai vezetés úgy vélte, a keletnémet lakosság áttelepülési kedvét csak gazdasági perspektívát kínálva le-

het csillapítani, a belpolitikai stabilizáció csak ez után következhet.

Alkotmányjogi szempontból kétféle lehetőség volt a két Németország újraegyesítésére. Az egyik megoldást az egyesítésig hatályos Alaptörvény 23. cikkelye jelentette, mely szerint az NDK belép az NSZK területébe, avagy a 146. cikkely értelmében a német nép önrendelkezési jogát szabadon gyakorolva a két német állam fuzionál.

Kohl kancellár az egyesítést előkészítő politikusaival együtt mindeképp az első megoldást preferálta, felismerve a történelmi pillanat mulandóságát, tudta, gyorsan kell cselekednie, és nem volt ok a nyugatnémet alkotmányos állapotok megváltoztatására.²³ A két német állam képviselői az első megoldás mellett döntöttek.²⁴ A nyugatnémet államnak jelentős jogszabály-módosításokra, illetve új jogszabályok megalkotására kellett felkészülnie.

Kérdések sorát kellett tisztázni, ami érintette a törvényalkotó

testületeket, a közigazgatás felépítését, átmeneti intézkedéseket kellett hozni az igazságszolgáltatás, a pénzügyi igazgatás terén, alakításra szorult a gazdaság rendje, a közlekedés, posta és telekommunikáció területe, a teljes szociális hálózat, valamint az oktatás, a tudomány és a kultúra. A nyugatnémet rendszert egyik területen sem lehetett egyszerűen átültetni az addigi keletnémet struktúrába. A kompromisszumok jegyében már az egyesítés előtt szükségessé vált a jogegység érdekében néhány szabályt lefektetni.

4. A gazdasági és pénzügyi unió

A közös gazdasági rendszer létrehozása, a nyugatnémet márka mint egységes pénznem bevezetése és a szociális

biztosítás kiterjesztése a keleti német területeken jelentette az első nagy lépést az egyesítés felé vezető úton. 1990. február 7-én tárgyalások kezdődtek a két Németország között a gazdasági és pénzügyi unió bevezetéséről. A Szövetség Németországért elnevezésű politikai csoportosulás március 18-án, a keletnémet parlamenti választásokon aratott győzelme után a tárgyalások Kohl sürge-

Lothar de Maizière 1990-ben¹⁹

Keletnémet turisták várokoznak az NSZK Nagykövetségének Konzuli Osztálya előtt Budapesten²²

tésére felgyorsultak. A kancellár ugyanis meg volt győződve arról, hogy a német egység sikeres megvalósítása érdekében Kelet-Németországban gyorsan és erőteljesen javítani kell az életviszonyokon, és mindenekelőtt a kelet-német területek gazdasági újjáépítését kell megindítani.

Több vezető gazdaságkutató intézet véleménye szerint²⁵ az NSZK elegendő anyagi tartalékkal rendelkezett, így intézkedhet majd Kelet-Németországban a nyugdíjak kiigazításáról, illetve megkezdheti az infrastruktúra modernizálását és a környezeti károk elhárítását. A kancellár bizakodását csak erősítették a német magángazdaság képviselőinek a keletnémet területekre irányuló beruházásairól szóló ígéretei.

Lothar de Maizière, az NDK új miniszterelnöke április 24-én találkozott Kohl kancellárral, ezzel a két német állam között hivatalosan is megkezdődtek a gazdasági és pénzügyi unióról szóló tárgyalások.²⁶ A tárgyalások alapja Kohl kancellárnak a Népi Kamara (*Volkskammer*) választásának előestéjén tett bejelentése volt, mely szerint a keletnémet márkát egy bizonyos összeghatárig 1:1 arányban fogják beváltani.

A Szövetségi Bank óvta a kancellárt a keletnémet márka túlságosan magasra értékelésének következményeitől, hiszen az a nyugatnémet márka stabilitását veszélyeztethette.²⁷

Az 1990. április 24-én kelt előkészítő irat²⁸ szerint minden munkabért, fizetést, valamint nyugdíjat, ösztöndíjat és bizonyos szociális juttatásokat 1:1 arányban váltanak át. A nyugdíjakat a nyugatnémet színvonalra kell emelni és ki kell egyenlíteni. Késpénz és takarékbetét esetében 14 éves korig 2 000, 15 és 59 éves kor között 4 000, 60 év fölötti személyek esetében pedig 6 000 keletnémet márkát lehet 1:1 arányban átváltani, az e fölötti összegeket 2:1 arányú váltókurzusban váltják.

Az „első államszerződés” néven is ismert uniós szerződés 1990. július 1-i hatállyal³⁰ a két német állam között létrehozta a pénzügyi, gazdasági és szociális uniót. E naptól kezdve a két német állam egységes pénzügyi területet alkotott, ahol a hivatalos pénznem mindkét államban a nyugatnémet márka (DM) lett. A szerződés preambulumban az NSZK és NDK kinyilatkoztatták, a gazdasági és társadalmi fejlődés alapjaként az NDK-ban bevezetik a szociális piacgazdaságot, kiegyenlítik a szociális viszonyokat, a szociális biztosítási rendszert, a lakosság élet- és foglalkoztatási feltételeit folyamatosan javítják. Az NDK átveszi a nyugatnémet szociális rendszert, az NSZK átmeneti időre kiegyenlíti a deficitet államháztartást, viseli a keletnémet gazdaság finanszírozásának költségeit. A szerződés hatálybalépésével az NDK elveszítette pénzügyi szuverenitását, a pénzügyi felelősséget átvette a Frankfurt

am Mainban székelő Szövetségi Bank. A pénzügyi unió a kancellária május 2-i hivatalos közleményének megfelelően³¹ valósult meg.

A gazdasági unió alapjaként megteremtették a szociális piacgazdaság fő kereteit. A külföldre irányuló gazdasági forgalom esetében a szabad világkereskedelem (GATT Általános vám- és kereskedelmi egyezmény) alapelvei az irányadóak, az NDK-nak a KGST-országokkal szemben meglévő kötelezettségei teljesítését biztosítja a szerződés.

A szociális unió keretében az „államszerződés” keletnémet területekre is kiterjesztette a szövetségi szociális biztosítás rendszerét, a munkajogi szabályozást, a szociális biztosítás és szociális segély rendszerét. Ennek értelmében a költségvetési segély keretében a célzott pénzügyi támogatásokat, valamint a

nyugdíjak és munkanélküli biztosítás finanszírozásához szükséges összegeket az NDK 1990–91-ben megkapja.

A szerződés kilenc mellékletével együtt teljes. Ezek, a felsorolás sorrendjében, tartalmazzák a pénzügyi unióról és a pénzügyi átállásról szóló rendelkezéseket, előírják az NDK számára a törvényerőre emelendő rendelkezéseket, felsorolják az NDK számára a hatályon kívül helyezendő, illetve módosítandó szabályokat. A negyedik melléklet az NDK által kibocsátandó jogszabályokat tartalmazza, az ötödik az NSZK-t kötelezi bizonyos szabályok módosítására, a hatodik az NDK-ban a későbbiek során megalkotandó szabályozásról szól. Az utolsó három a végrehajtással kapcsolatos alapelveket tartalmazza, a döntőbíróság számára fontos eljárási szabályokat sorol fel, valamint a magánbefektetők tulajdonszerzési lehetőségeivel foglalkozik a föld és a termelőeszközök tekintetében, és ezt kiegészítendő szól az ipari munkahelyteremtő befektetések támogatásáról.³²

A szerződés hatásai kezdettől fogva ellentmondásosak voltak. A gazdasági struktúraváltás a német egység elkerülhetetlen eleme. A közzgazdászok véleménye szerint a változások sokkolni fogják a keletnémet gazdaságot, számos, a szabad versenyre felkészületlen vállalkozás összeomlása várható. A munkanélküliek száma egy hónapon belül, 1990 márciusától áprilisig 38 313-ról 64 948-ra nőtt az NDK-ban, a szakemberek prognóza szerint 1991. év végéig akár 2 millió munkanélkülivel kell számolni a keleti területen. A vártnál magasabbak lettek az NDK iparának és infrastruktúrájának fejlesztéséhez és a szociális szolgáltatásokhoz szükséges összegek.³³

Keletnémet márka átváltása²⁹

5. Az „egyesítési szerződés”

A gazdasági unió után, második lépésként, az 1990. augusztus 31-i „egyesítési szerződés”³⁵ létrehozta Németország állami egységét. Az utolsó német–német szerződés preambulumból, 45 cikkelyből, a cikkelyek magyarázatául szolgáló jegyzőkönyvből, valamint három mellékletből áll.

A preambulumban szerint Németország mindkét részében élő emberek békében és szabadságban, jogállami, demokratikus és szociális szövetségi államban akarnak élni, a német egységgel hozzá kívánnak járulni Európa egyesüléséhez és a békén alapuló új európai rend felépítéséhez. A békén és bizalomra alapuló együttélés előfeltételként a két német állam elismeri a határok sérthetetlen-ségét, Európa minden államának területi integritását és szuverenitását.

Az NDK területén megalakult új tartományok beléptek az NSZK Alaptörvényének hatályossági területébe.

Ezzel 1990. október 3-án éjfélkor megszűnt a Német Demokratikus Köztársaság. 45 év után helyreállt Németország állami egysége (1. cikkely).³⁶ Az eseményt száz-ezrek ünnepelték a Reichstag épülete előtt.

A szerződés értelmében Nyugat- és Kelet-Berlin egyesülésével 23 kerületet számláló Berlin külön tartományt képez, amely egyben Németország fővárosa. A német egység helyreállítása után a törvényhozó szövetségi szervek döntenek a parlament és kormány székhelyéről (2. cikkely).

Az Alaptörvény 1990. október 3. napján lép hatályba az öt új szövetségi tartományban és Kelet-Berlinben (3. cikkely). Legkésőbb 1995. december 31-ig átmeneti rendelkezések lehetnek érvényben (4. cikkely).

A belépés következtében az Alaptörvény szintén módosításra szorult (4. cikkely). A preambulumban tartalmát a megváltozott alkotmányjogi helyzethez kellett igazítani,

Berlin lett Németország fővárosa (2. cikkely), a 23. cikkelyt hatályon kívül kellett helyezni, hiszen Németországnak nem maradtak más részei, melyekre az Alaptörvény hatálya kiterjeszthető. A Szövetségi Tanács tagjainak az 51. cikkely 2. bekezdésében meghatározott létszámát ki kellett egészíteni.³⁸ Az Alaptörvénytől eltérő, kiigazításra

szoruló jogszabályok az új, 143. cikkely alapján legkésőbb 1995. december 31-ig maradhatnak hatályban.

A kisajátítás németek ezreit érintette Keleten és Nyugaton, ők a második világháború után veszítették el tulajdonukat a szovjet zónában, illetve a későbbi NDK-ban. Kisajátításokat fogatosítottak a szovjet megszálló hatóságok, az NDK kormánya; a földtulajdon, az üzemek vagy egyéb va-

gyon elvesztésére került sor az országból való menekülés vagy elűzés miatt, amelyek összeegyeztethetetlenek voltak a jogállami alapelvekkel. Ezek korrekciója nemcsak politikai, hanem az NSZK jogrendjéből fakadó jogi szükségszerűség is volt.

Az uniós szerződésekből eredő bonyolult tulajdoni és vagyoni kérdéseket az ún. „egyesítési szerződésben” meg kellett oldani. 1990. június 15-én a két kormány közös nyilatkozatot adott ki, amelyben általános alapelveket fogalmaztak meg.³⁹ A nyilatkozatot III. Mellékletként az „egyesítési szerződéshez” fűzték, és ezzel a szerződés részévé vált. Az ún. *Nyitott vagyoni jogi kérdések szabályozásáról szóló szerződés*, amelyet augusztus 31-én az „egyesítési szerződés” aláírásának napján, a szokásos törvényalkotási eljárás nélkül II.

Mellékletként a szerződésbe felvettek, pontosította a közös nyilatkozatot, és tartalmazta a részletes végrehajtási utasításokat.

A két német kormány hosszas és kimerítő tárgyalásai során született megállapodás két alaptételből indult ki:

Munkanélküliek tüntetése a volt NDK-ban³⁴

A német újraegyesítés éjszakája³⁷

1.) A második világháború utáni kapitulációtól az NDK megalapításáig terjedő időszakban, tehát 1945. május 8. és 1949. október 7. között, a tulajdoni viszonyokba történt beavatkozások következtében létrejött állapotokat nem lehet visszafordítani. Azok a kisajátítások és tulajdonkorlátozások, amelyek ebben az időszakban a megszállók jogából eredően következtek be, különösen az 1945. szeptemberi ún. földreform keretein belül történtek, érvényesek maradnak.

2.) Azt a vagyont – ideértve a földtulajdont is –, amely 1949. október 7. után került kisajátításra, illetve államosítás után az NDK Állami Vagyonkezelő Intézetének kezelésébe, elsődlegesen az egykori tulajdonosoknak, illetve azok örököseinek kell visszaadni. A kivételektől eltekintve, a „visszaadás, kártalanítás helyett” elve érvényesült.

Az első alaptételt sokan vitatták, hiszen az alaptörvény 14. cikkelye szerint a tulajdonhoz való jog alkotmányosan védett alapelv volt. A szövetségi alkotmánybíróság 1991. április 23-án megerősítette az „egyesítési szerződés” határozatát, melynek értelmében a megszállók jogán vagy a megszállók fennhatóságán alapuló, 1945 és 1949 közötti időszakban, az akkori szovjet megszállási övezet területén végbement kisajátításról szóló rendelkezéseket nem helyezik hatályon kívül.

A második alapelv sem volt azonban problémamentes. Noha másféle szabályozás alkotmányjogi szempontból nem volt lehetséges, a „visszaadás, kártalanítás helyett” alapelvének alkalmazása nemcsak hosszadalmas eljárást jelentett, hátrányos helyzetet teremtve a befektetések számára, hanem rossz hangulatot is szült Kelet-Németországban. Egzisztenciájukat veszített emberek ezrei érezték magukat hirtelen fenyegetve, mert sok évig másoktól elvett vagyon haszonélvezői voltak, és most visszakövetelési igényekkel kellett szembesülniük.

A német megosztottság idején a kommunista rezsim által a tulajdoni és vagyoni viszonyokban keltett zűrzavar súlyos problémákat okozott az újraegyesített országban, e zűrzavart tisztázni kellett és feldolgozni, gyakran hosszú jogviták során. A kisajátítás egykori jogtalanságát az elmúlt négy évtized alatt kialakult struktúrába való beavatkozás újabb jogtalanságával nem lehetett kiegyenlíteni.

Hatalmas jogszabályalkotó munka várt a németekre, hiszen az új tartományok területein 1990. október 3. napjától kezdve érvényben voltak az Európai Közösséggel kötött szerződések (10. cikkely), valamint az ehhez tartozó jogi akták, amennyiben azok nem rendelkeztek kivételekről, továbbá az NSZK nemzetközi jogi szerződései. Az NDK nemzetközi jogát illetően a szerződéses partnerekkel közölni kellett, mely szerződések maradnak továbbra is érvényben, melyek szorulnak kiigazításra, illetve melyek veszítik hatályukat.

A szerződés rendelkezései érintik a pénzügy, a jogharmonizáció, a közigazgatás, a jogalkalmazás, a közvagyon és adósság, a munka, a szociális jog, a család, a nők, az egészségügy, a környezetvédelem, a kultúra, az oktatás, a tudomány és a sport területeit.

A szerződés rendelkezik a forgalmi adó elosztásáról a szövetség és tartományok között (7. cikkely), kinyilvánítja, hogy az NDK joga tartományi jogként részben tovább

él az egykori területeken (9. cikkely), és szabályozza a keleti területeken az egyházi adó fizetését (9. cikkely).

A szerződés kimondja, hogy a december 2-i helyi választások után Berlinben közös önkormányzati szervet kell létrehozni (16. cikkely), a SED (Németország Szocialista Egységpártja) áldozatait rehabilitálja és kártalanítja (17. cikkely), az NDK bíróságainak korábbi döntései továbbra is hatályukban maradnak és végrehajthatók, azonban bírósági úton megtámadhatók (18. cikkely). Az új tartományokban az államigazgatási feladatok irányítását átveszi az NSZK, a munkanélkülivé váló állami alkalmazottak átmeneti időre javadalmazásban részesülnek (20. cikkely).

Az NDK vagyonát fel kell osztani a szövetség, a tartományok és a különféle köztisztviselők között. Az NDK költségvetésének adósságait a szövetség vállalja magára, a privatizációból származó bevételeket az új tartományokban foganatosítandó intézkedésekre kell fordítani (21–25. cikkely). A keletnémet vasút és posta vagyona szintén a szövetséget illeti (26–27. cikkely).

A szövetségre kötelezettségek is hárulnak: az új tartományokat gazdasági támogatásban részesíti (28. cikkely), az NDK külgazdasági kapcsolatait tovább ápolja (29. cikkely), 1991 közepéig az új tartományokban hozzájárul a gyermekgondozási költségekhez (31. cikkely), a gyógyszeripar pedig a szövetség közbenjárására, átmeneti időre alacsonyabb árakat biztosít a volt NDK lakosainak (33. cikkely).

Sürgető feladatokat is megfogalmaz a szerződés, így a munkajogi szabályozás egységesítését (30. cikkely), környezetvédelmi programok kidolgozását (34. cikkely). Az NDK kulturális értékeinek megőrzését – ehhez kapcsolódóan a hatékony, működőképes tudományos intézmények megmaradását (38. cikkely) – ígéri a szerződés (35. cikkely), egyúttal rendelkezik arról, hogy a keletnémet, centrálisan igazgatott állami kulturális intézmények tartományi, illetve helyi igazgatás alá kerülnek. 1994 végéig a keleti tartományok kulturális támogatása céljából tovább működik az NDK – Kultúra Alap, a keletnémet állami rádió és televízió számára pedig 1991 végéig fennmaradási garanciát nyújt a szerződés.

Az NDK-ban megszerzett iskolai végzettség továbbra is érvényben marad, a tartományok azonban a szövetségi kerettörvények figyelembevételével az oktatásügyet újra szabályozzák (37. cikkely).

A Népi Kamara a 144 teljes szavazati joggal rendelkező képviselőjét a Szövetségi Gyűlésbe delegálja. Az új tartományok átmenetileg (a következő parlamenti választásokig) tanácsadói joggal a Szövetségi Tanácsban képviseltetik magukat (42. cikkely).

Végezetül a szerződés rendelkezik arról, hogy a szerződés pontjai szövetségi jogként érvényesülnek (45. cikkely).

Az I. Melléklet fejezetekre osztva külön rendelkezéseket tartalmaz a szövetségi jog bevezetéséről az egyes szövetségi minisztériumok hatáskörét érintő területeken. Rendelkezik arról, mely szövetségi jogszabálynak változik a területi hatálya, mely szövetségi jogszabályt kell

hatályon kívül helyezni, módosítani vagy kiegészíteni, és mely szövetségi jogszabály mely intézkedéssel emelkedik törvényerőre.

A II. Melléklet fejezetekre osztva külön rendelkezéseket tartalmaz, az NDK továbbra is érvényben lévő jogával kapcsolatban az egyes szövetségi minisztériumok hatáskörét érintő területeken. Így rendelkezik arról, hogy az NDK mely jogszabálya marad hatályban, mely jogi rendelkezéseket kell hatályon kívül helyezni, megváltoztatni, kiegészíteni, és mely jogszabály mely intézkedéssel marad továbbra is érvényben.

A III. Melléklet megegyezik a két német kormány által 1990. június 15-én kiadott ún. *Nyitott vagyoni jogi kérdések szabályozásáról szóló közös nyilatkozattal*. Az NDK *Nyitott vagyoni jogi kérdések szabályozásáról szóló törvénye* (*Gesetz zur Regelung offener Vermögensfragen*)⁴⁰ keretszabályokat tartalmaz a vagyoni értékek viszonyos átruházásáról, a kárpótlásról, de csak az NDK megalakulása utáni időkre vonatkozóan, és kimondja, hogy a törvény, az egyesítésről szóló szerződés elengedhetetlen részét képezi. A nyilatkozat tartalmazza, hogy a megszállók jogán alapuló kisajátítások következtében megváltozott tulajdonjogi viszonyok esetében az eredeti állapotot már nem lehet visszaállítani. Egyebekben a kisajátított földtulajdont vissza kell adni egykori tulajdonosainak vagy azok örököseinek, alternatívaként a kárpótlás is megoldást jelenthet.

A tárgyaló felek az államszerződés megkötése előtti éjszaka jutottak csak dűlőre két vitás kérdésben, a megegyezés hiányában meghíúsult volna a szerződés aláírása:

1.) A terhesség megszakítását átmeneti időre különféle módon szabályozták az egykori német államok területén:

Az NDK joga szerint a művi vetélés határidőhöz kötöttsége az új tartományokban megmaradt, ennek értelmében a német nő a terhesség kezdetétől számított 12 héten belül saját elhatározása alapján, orvosi beavatkozással, büntetlenül megszakíthatja terhességét. A szakorvosi bizottság adminisztratív döntése az abortuszról pusztán formalitás maradt. Az NSZK-ban a bizottság⁴¹ előzetes javaslata azonban szigorú érdemi döntés volt.

Az egységes Németország törvényalkotása legkésőbb 1992. december 31-ig volt köteles az Alaptörvény szellemének megfelelő szabályozást hozni, addig a kétféle szabályozás maradt érvényben. Max Streibl bajor felsőházi tag sajnálkozását fejezte ki a Szövetségi Tanács ülésén, miszerint csak pártpolitikai alapon tárgyaltak az egyesítés kérdéseiről, a morális és etikai szempontok elfelejtődtek.⁴²

A kettős szabályozás kaotikus helyzetet teremtett. A CDU javaslatát, miszerint az NSZK-ban lakhellyel rendelkező nők büntetésben részesüljenek, ha a volt NDK területén végeztetik el a terhességmegszakítást, az SPD határozottan visszautasította. Miután a keletnémetek is egyértelműen elutasították a nyugatnémet szabályozás azonnali és változatlan átvételét, így az „egyesítési szerződés” aláírása e vitás pont miatt majdnem meghíúsult.

A bizonytalanságot csak növelte, hogy senki nem tudta, ha a büntetőjog alkalmazására kerülne sor, a lakóhely szerinti, a tartózkodás helye szerinti, vagy az elkövetés helye szerinti jogot kell-e alkalmazni⁴³. Híradások szerint

a nyugatnémet nők közül sokan előzetes bizottsági engedély nélkül végeztettek a volt NDK területén terhességmegszakítást, sőt a műtéteket a betegbiztosítási pénztárak finanszírozták.

2.) A Népi Kamara 1990. február 8-án bizottságot állított fel az Állambiztonsági Minisztérium (*Stasi*) felszámolására. A bizottság szeptember 25-én közreadott jelentése szerint a *Stasi* éves költségvetése 4 milliárd márka volt, 85 ezer hivatásos munkatársat foglalkoztatott, akiknek tevékenysége az ország egész életét behálózta.

A bizottság listákat állított össze a vélhetőleg *Stasi*-ügynökként is működő közéleti szereplőkről, különféle minisztériumok 57 dolgozóját, illetve a 400 tagú Népi Kamara 68 tagját nevezték meg (26-an CDU, 20-an PDS, 10-en Liberális párt, 7-en SPD, 4-en a Parasztpárt képviselőiben ültek a parlamentben), de az érintettek nem igazán kaptak lehetőséget a védekezésre.

Mivel a *Stasi* jelentős iratmegsemmisítést hajtott végre, a listák nem tartalmazhatták a teljes névsort, nem elképzelhetetlen, hogy az egyesítés után a Szövetségi Gyűlésben vagy az Európai Parlamentben is dolgoztak volt *Stasi*-ügynökök.

A miniszterelnök szeptember 14-én utasította a belügy-minisztériumot a *Stasi* felszámolására. Ennek következtében szeptember 25-ig a *Stasi* teljes állományát menesztették. (Később derült fény arra, hogy a miniszterelnök, Lothar de Maizière és Peter-Michael Diestel belügyminiszter is dolgozott korábban a *Stasi*-nak.)

Szeptember 27-én vált ismertté, hogy a pénzügyi unió bevezetése előtt a PDS (Demokratikus Szocializmus Pártja) 460 millió márkát mentett át a jövőre, a *Stasi*-hoz közel álló cégeknek és magánszemélyeknek utalva át az összeget.

1989 decemberétől kezdve a *Stasi* számos intézményét országszerte egyszerűen megszállták a keletnémet polgárok, 1990. szeptember 5. és 21. között a demonstráció új erőre kapott. A tüntetők követelték, hogy a *Stasi*-aktákat az egykori NDK területén őrizték, ne legyen központi nyilvántartás, az akták álljanak a volt NDK területén választott képviselők és polgárjogi csoportok ellenőrzése alatt, és a nyugati titkosszolgálat ne nyúljon az aktákhoz. Az érintetteknek tegyék lehetővé, hogy betekinthesse az aktákba, az egykori *Stasi*-alkalmazottak ne dolgozhassanak a közszolgálatban, minden áldozatot rehabilitáljanak. Végül sikerült megegyezni abban, hogy az Állambiztonság egykori minisztériumának aktáit (*Stasi*-akták⁴⁴) a volt NDK területén őrzik és archiválják. 1990. augusztus 24-én, az egyesítésről szóló szerződés harmadik előkészítő tárgyalásán heves viták folytak a kérdésről, de a Népi Kamara törvényt hozott az egykori Állambiztonsági Minisztérium, illetve a Nemzetbiztonsági Hivatal személyeket érintő adatainak biztosításáról és felhasználásáról, és egyben elutasította, hogy az aktákat átadja a Koblenzben székelő Szövetségi Levéltárnak. A Népi Kamara képviselői 1990. augusztus 31-én majdnem egyhangú határozattal döntöttek arról is, hogy ez a törvény az egyesítésről szóló szerződésnek elválaszthatatlan részét képezze.

Az akták kezeléséről 1990. szeptember 18-i pótegyezményben rendelkeztek. Ennek értelmében csak a Népi

Kamara által megválasztott és a szövetségi kormány által megerősített különleges megbízottak, valamint a keleti tartományok megbízottai nyernek betekintési jogot az aktákba. Az érintettek csak akkor lapozgathatnak a róluk készített aktákban, ha ez harmadik személy érdekeit nem sérti.⁴⁶ A titkosszolgálat nem férhet az aktákhoz, kivéve, ha az terrorista cselekmény felderítését szolgálja.

1990. szeptember 20-án az egyesítésről szóló szerződést a két német parlament a kötelező kétharmados többséggel elfogadta. A Népi Kamara 299 igen szavazattal 80 szavazat ellenében egy tartózkodás mellett szavazta meg a szerződést. Alapvetően a PDS frakciója és a Szövetség 90/Zöldek szavaztak ellene. A Szövetségi Gyűlés 440 igen szavazattal 47 ellenében három tartózkodás mellett fogadta el a szerződést. Ellenzők elsősorban a Zöldek frakciójában hallatták hangjukat, de 13 nem szavazatot a CDU/CSU-frakció soraiban is leadtak. Sőt, 8 CDU/CSU képviselő alkotmányos panaszt is benyújtott, amit az Alkotmánybíróság szeptember 18-án elutasított. A panasz arra irányult, hogy ne rögzítsék a német–lengyel határt, ne töröljék az Alaptörvény 23. cikkelyét, mert az még nyitva hagyná a lehetőséget más, egykori német területek belépésére. Továbbá a 23. cikkely kérdését külön szavazásnak

vessék alá, és 2/3-os többségtől tegyék függővé, valamint kétségbe vonták a 146. cikkely megfogalmazásának helyességét, mivel az egységesítés nem „a teljes német népet” érinti.⁴⁷ A Szövetségi Tanács 1990. szeptember 21-én

egyhangúlag jóváhagyta a szerződést, amely 1990. október 3-án lépett hatályba.⁴⁸

Németország kettészakadása a háború utáni német történelem meghatározó traumája volt, az újraegyesítés, a Keleten kiépített kommunista diktatúra felszámolása pedig Adenauer óta minden vezető nyugatnémet politikus első számú törekvése. Időközben Németország mindkét felén felnőtt egy már a megosztottságba született generáció, amelyik ezt az állapotot, ha nem is természetesnek, de realitásnak tekintette és elfogadta. A világ érintett országai, az USA kivételével, nem támogatták, in-

kább elleneztek a német egységet. Kellott tehát erkölcsi és egyszerű emberi bátorság a kínálkozó alkalom felismeréséhez és megragadásához. A fent taglalt jogszabályok csupán alapot teremtettek az egységes Németország számára, az egyesítés nyomán felmerült feladatok megoldása a mai napig tart. Jó felidézni, hogy a huszadik század végén, amely – Kohl kancellár szavaival – „oly sok szenvedést, halált és könnyet látott”,⁴⁹ Kelet és Nyugat kezét tudott nyújtani egymásnak.

A Stasi-központ elfoglalása⁴⁵

SZIGETI, MAGDOLNA

Die Wiedervereinigung Deutschlands und ihre rechtlichen Hintergründe (Zusammenfassung)

Die deutsche Wiedervereinigung war neben der Wille der Großmächte, auch der friedlichen Revolution in der Deutschen Demokratischen Republik der Jahre 1989 und 1990 zu verdanken, der zum Beitritt der DDR zur Bundesrepublik Deutschland am 3. Oktober 1990 führte. Die damit vollzogene deutsche Einheit beendete die als Folge des zweiten Weltkrieges vier Jahrzehnte lang dauerte deutsche Teilung. Die 3 wichtigen Verträge der Wiedervereinigung waren folgende: Der Zwei-plus-Vier-Vertrag zwischen der BRD und DDR, sowie den 4 Großmächten, der den Weg für die Wiedervereinigung völkerrechtlich frei machte; der Vertrag über die Währungs-, Wirtschafts- und Sozialunion zwischen den zwei deutschen Staaten, und der

Einigungsvertrag. Erst die Verbindung dieser Verträge ermöglichte die Wiedervereinigung Deutschlands. Verfassungsrechtlich konnten laut Grundgesetz zwei Wege zur deutschen Einheit beschritten werden, doch wegen den permanenten Änderungsmöglichkeiten der politischen Zustände wurde der Beitritt der DDR zur Bundesrepublik Deutschland gemäß Artikel 23 des Grundgesetzes gewählt. Es mussten komplexe politische, rechtliche und wirtschaftliche Fragen gelöst werden, bei deren Lösung man auf keinen Präzedenzfall zurückgreifen konnte. Nirgends ließ sich das System der Bundesrepublik einfach auf die Gebiete der bisherigen DDR übertragen. Ich versuchte in diese gewaltige Arbeit Einblick bieten.

- ¹ www.documentarchiv.de/brd/2p4.html
- ² www.gesetze-im-internet.de/wwsuvttr/WWSUVtr.pdf
- ³ www.gesetze-im-internet.de/einigvtr/EinigVtr.pdf
- ⁴ GÖRTEMAKER, Manfred: Verhandlungen mit den Vier Mächten. In: *Informationen zur politischen Bildung*, 2015. 250. sz. 44. p.
- ⁵ www.hdg.de/lemo/bestand/objekt/foto-unterzeichnung-zwei-plus-vier-vertrag.html
A képen balról jobbra: Roland Dumas (Franciaország), mögötte Mihail Gorbacsov, Lothar de Maizière (NDK), Hans-Dietrich Genscher (NSZK) a moszkvai Hotel Oktjabrskajában, 1990. december 9.
- ⁶ LEHMANN, Hans Georg: *Deutschland – Chronik der BRD. 1945–1995*. Bonn, 1996. Bundeszentrale für politische Bildung, 430. p.
- ⁷ GÖRTEMAKER 2015. 44. p.
- ⁸ hu.wikipedia.org
- ⁹ LEHMANN 1996. 430. p.
- ¹⁰ LEHMANN 1996. 490. p.
- ¹¹ www.bundesregierung.de/resource/image/228054/16x9/1023/575/424903aeba8f60f6c26be62df267ffe9/xC/1990-07-15-treffen-kohl-genscher-gorbatschw-kaukasmus.jpg
- ¹² GÖRTEMAKER 2015. 45. p.
- ¹³ Uo.
- ¹⁴ KHAN, Daniel-Erasmus: *Die deutschen Staatsgrenzen. Rechtshistorische Grundlagen und offene Rechtsfragen*. Tübingen, 2004. Mohr Siebeck, 305. p.
- ¹⁵ STOLLEIS, Mihail: *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland*, Bd. IV. München, 2012. C.H. Beck, 33. p.
- ¹⁶ LEHMANN 1996. 419. p.
- ¹⁷ www.ostsee-zeitung.de/var/storage/images/oz/vorpommern/ribnitz-damgarten/vor-25-jahren-verliessen-die-letzten-russischen-kampfflugzeuge-den-flugplatz-damgarten/717775853-1-ger-DE/Als-die-russischen-Flieger-Puetnitz-verliessen_reference_4_3.jpg
- ¹⁸ LEHMANN 1996. 473. p.
- ¹⁹ deutsche-einheit-1990.de/
- ²⁰ LEHMANN 1996. 433. p.
- ²¹ „Dies ist die erste Einigung eines Landes in der modernen Geschichte, die ohne Krieg, ohne Leid und ohne Auseinandersetzungen erfolgt, die neue Verbitterungen schaffen.“
VON PLATO, Alexander: *Die Vereinigung Deutschlands – ein weltpolitisches Machtspiel. Bush, Kohl, Gorbatschow und die geheimen Moskauer Protokolle*. Berlin, 2020. Ch. Links Verlag, 405. p.
- ²² fortepan.hu/_photo/display/152086.jpg
- ²³ SCHÄUBLE, Wolfgang: *Der Vertrag. Wie ich über die deutsche Einheit verhandelte*. Stuttgart, 1991. DVA (Deutsche Verlags-Anstalt), 135. p.
- ²⁴ STARCK, Christian: Das Grundgesetz nach fünfzig Jahren: bewährt und herausgefordert. *Juristenzeitung*, 1999. Nr. 10. 475. p.
- ²⁵ GÖRTEMAKER, Manfred: *Probleme der inneren Einigung*. 26. 3. 2009. Bundeszentrale für politische Bildung.
www.bpb.de/geschichte/deutsche-einheit/deutsche-teilung-deutsche-einheit/43787/probleme-der-inneren-einigung?p=all
- ²⁶ GÖRTEMAKER 2009.
- ²⁷ GÖRTEMAKER 2009.
- ²⁸ *Dokumente zur Deutschlandpolitik. Deutsche Einheit. Sonderedition aus den Akten des Bundeskanzleramtes 1989/90*. Bundesministerium des Innern unter Mitwirkung des Bundesarchivs. München, 1998. R. Oldenbourg, 1045–1049 p.
- ²⁹ www.deutschlandfunkkultur.de/
- ³⁰ LEHMANN 1996. 403. p.
- ³¹ BGBl. Teil I Nr. 34 vom 14. 07. 1990; BGBl. Teil II Nr. 20 vom 29. 06. 1990. 518–536. p. www.bgbl.de
- ³² LEHMANN 1996. 401. p.
- ³³ GÖRTEMAKER 2009.
- ³⁴ www.hdg.de/lemo/img/galeriebilder/deutscheinheit/montagsdemo-arbeitslosigkeit_foto_LEMO-F-6-033_sz-photo.jpg
- ³⁵ *Archiv der Gegenwart*. Sankt Augustin, 1990. Siegler Verlag, 921–923. p.
- ³⁶ *Archiv der Gegenwart* 930. p.
- ³⁷ archiv.bundesregierung.de/
- ³⁸ *Archiv der Gegenwart* 919. p.
- ³⁹ LEHMANN 1996. 402. p.
- ⁴⁰ www.gesetze-im-internet.de/vermg/BJNR211590990.html
- ⁴¹ HAHN, Daphne: *Modernisierung und Biopolitik, Sterilisation und Schwangerschaftsabbruch in Deutschland nach 1945*. Frankfurt–New York, 2000. Campus Verlag, 274. p.
- ⁴² Bundesrat. Stenographischer Bericht. 619. Sitzung, Bonn, Freitag den 21. September 1990. 500. p.
www.bundesrat.de/SharedDocs/downloads/DE/plenarprotokolle/1990/Plenarprotokoll-619.pdf?__blob=publicationFile&v=2
- ⁴³ HELGERTH, Roland – KÖNIG, Peter: *A terhességmegszakításra alkalmazandó büntetőjog az egyesülési szerződés nyomán*. Magyar Jog, 1992. 1. sz. 42. p.
- ⁴⁴ *Archiv der Gegenwart* 926–927. p.
- ⁴⁵ img.welt.de/img/geschichte/mobile/151020735/4882508227-ci1021-w1024/Sturm-auf-Stasi-Zentrale-vor-20-Jahren.jpg
- ⁴⁶ *Archiv der Gegenwart* 926. p.
- ⁴⁷ *Archiv der Gegenwart* 923. p.
- ⁴⁸ LEHMANN 1996. 415. p.
- ⁴⁹ Az idézet Kohl kancellár az orosz haderő búcsúztató beszédének (1994. augusztus 31. Berlin) utolsó két mondatából való: „Ich danke Ihnen, Herr Präsident Boris Jelzin, und dem grossen russischen Volk, daß wir uns am Ende dieses Jahrhunderts, das so viel Leid, Tod und Tränen sah, die Hand zur Freundschaft reichen können – in dem festen Willen, gemeinsam für Frieden und Freiheit zu arbeiten.“ / „Köszönöm Önnek, Borisz Jelcin Elnök Úr, és a nagy orosz népnek, hogy e század végén, amely oly sok szenvedést, halált és könnyet látott, baráti kezét tudunk nyújtani egymásnak – azzal az eltökélt akarattal, hogy együtt dolgozunk a béke és szabadság érdekében.”
Rede von Bundeskanzler Helmut Kohl anlässlich der Verabschiedung der russischen Streitkräfte aus Deutschland in Berlin am 31. August 1994. *Europa – Archiv*, 1994. Nr. 19. D. 555. p.
GASTEYGER, Curt: *Europa von der Spaltung zur Einigung*. Bonn, 1997. Bundeszentrale für politische Bildung, 613. p.

Azsia első írott alkotmányának a Meiji-alkotmány, az 1889. február 11-én kihirdetett Nagy Japán Birodalom alkotmánya (大日本帝國憲法, *Dai Nippon Teikoku kenpō*) tekinthető, amely egészen Japán második világháború utáni megszállásáig volt hatályban.

Az 1946. november 3-án kihirdetett alkotmány 1947. május 3-án lépett hatályba, felépítésében és szerkezetében a Meiji-alkotmányhoz hasonlóan egy viszonylag rövid – 103 cikket tartalmazó – dokumentum, ám tartalmában egy valódi parlamentáris monarchia alapvető rendelkezéseinek foglalata.

Némileg leegyszerűsítve azt is mondhatnánk – amennyiben a VI–VII. századra visszanyúló alkotmányos előzményeket vizsgálatunkból mellőzzük –, hogy Japán alkotmánytörténete a régi (*Meiji*) és az új (*Showa*) alkotmány története. Míg előbbi a modern japán államiság megteremtésének előfeltétele volt, az utóbbi a japán demokrácia születésének alapidokumentuma.

Jelen tanulmányunkban elsősorban az alkotmánymódosítás keretrendszerét vesszük szemügyre, majd annak legfontosabb kísérleteit és az azok mögött húzódó motívumokat. A kérdéskör pedig mindenképpen figyelmet érdemel, hiszen – sajátos, alább ismertetett keletkezés ellenére – a japán alkotmányt kihirdetése óta egyetlen alkalommal sem módosították, pedig az első ilyen irányú javaslatok az 1950-es évtized kezdetétől folyamatosan felmerültek, elsősorban biztonsági-védelmi megfontolásokból.

1. A japán alkotmány születése

A második világháború után Japán megszállás alá került, a szövetséges erők teljhatalmú főparancsnoka, a tokiói kékszemű sógunként² is emlegetett Douglas MacArthur tábornok 1945. augusztus 30-án érkezett Atsugiba, hogy vezesse a megszállás folyamatát, amelyben Japán lefegy-

Tamás Gergely Csaba

Alkotmánymódosítási kísérletek és alkotmányértelmezési eredmények Japánban

verzésén túl elsődleges helyen szerepelt Hirohito császár és az alkotmány kérdésköre.

Az alkotmány elfogadásához bő egy évre volt szükség, és e folyamat részeseményeinek bemutatása helyett az alkotmánymódosítás dilemmái szempontjából inkább az érdemel figyelmet, hogy mennyiben is tekinthető oktrojálnak a szövetséges erők akaratát egyoldalúan tükröző, hatályos alkotmány.

A megszállás után, 1945 őszén a japán kormány a Meiji-alkotmány apróbb módosítását tartotta csak fontosnak, és az alkotmánymódosítási feladatokra a Shidehara-kormány Matsumoto Jōji professzort kérte fel. Matsumoto 1945 decemberében egy parlamenti vitában vázolta fel először a nyilvánosság számára az alkotmánymódosítás szempontjait: a császár jogállásának megőrzése, a parlament hatáskörének bővítése, a parlamentnek felelős kormányzat megalakítása és az alapjogok biztosítása.³ A Matsumoto-bizottság december végéig összesen hat ülést tartott, és ennek eredményeként látott napvilágot a testületnek az alkotmánymódosításra vonatkozó véleménye.

Az alkotmányozás folyamatában 1946 első két hónapja döntő fordulatot hozott. Először is Hirohito császár 1946. január 1-jén kinyilvánította, hogy nem ragaszkodik iste-

A Meiji-alkotmány elfogadása¹

ni származásának a tételéhez, megszakította a több mint két és félezer éves hagyományt, amely szerint a japán császár mitologikus uralkodó, a földnek és mennynek ura.⁴ Arról, hogy pontosan mi vezérelte Hirohito császárt e lépés megtételére, számos álláspont létezik, egy biztos, ennek hiányában nem lehetett volna a megszálló hatalmak által elfogadható államfő, mivel „alkotmányos akadályt” jelentett volna a kodifikációs folyamatok és a demokrácia megteremtése előtt.

A Matsumoto-bizottság intenzív munkát végzett, több tervezetet is megvitattak, és a kormánynak 1946. január 26-án nyújtotta be javaslatát, amelyben – érdemi változásokat javasolt ugyan a Meiji-alkotmány rendelkezéseihez képest –, a császár sérthetetlenségére vonatkozó passzusokat azonban megőrizte.⁵

A japán kormány február elején átadta a végleges Matsumoto-javaslatot a szövetséges csapatok főparancsnokának, amelyre a választ 1946. február 13-án kapta meg. Ez a nap sorsdöntő volt a japán alkotmány születése szempontjából. A megszállók ugyanis ekkora már saját változatot készítettek, amely figyelembe vette az 1946. január 7-én kelt washingtoni irányelveket is. A szövetséges hatalmak javaslata a MacArthur tábornok által 1946. február 3-án meghatározott három alapelvet rögzítette: Japán államformája továbbra is monarchia, a háborúindítás jogának eltörlése, a légi, vízi, szárazföldi hadsereg megszüntetése, továbbá minden feudális kiváltság megszüntetése. MacArthur azért vette át az alkotmányozás irányítását, mivel egyrészt a császár lemondott isteni származásáról, ezáltal szabad utat engedett a népszuverenitás bevezetése és a lényegi alkotmánymódosítás előtt, másrészt egyes szövetséges hatalmak nehezményezték, hogy a japán alkotmányozás nehézkesen haladt előre.

Az alkotmány tervezete a fenti három alapelv mellett egy bő hét alatt (!) elkészült, amelynek fő szempontjait a *Potsdami Nyilatkozat*nak való megfelelés képezte, így a legfőbb hatalom forrásának a népet tekintette, a császárt jogosítványai gyakorlásában legtöbb esetben miniszteri ellenjegyzéshez kötötte, továbbá a császári családról szóló törvénynek is jelentős módosítását szorgalmazta. E tervezethez fűzött magyarázatában MacArthur hangsúlyozta, hogy a császárt csak az állam jelképének lehet tekinteni, s nem az állam felett álló isteni lénynek, de hozzátette, hogy jelképe az egész japán népre kiterjed: személye összefogja, s reményt ad az egész lakosságnak.⁷

A fenti előzmények után elkészült alkotmánytervezet a japán parlament képviselőháza elé a Meiji-alkotmány 73. cikke alapján került, azaz a Meiji-alkotmány módosítására irányuló javaslatként. Az alkotmányozó gyűlésként eljáró képviselőház 1946. június 20-án tartotta meg az

alkotmánymódosítás parlamenti tárgyalásának kezdetét jelző nyitőünnepséget, a vita pedig másnap el is kezdődött. A képviselőház a törvényjavaslat vitájának első olvasatát június 26-án fejezte be. Az előző nap a békeklauszula kapcsán Yoshida miniszterelnök még külön felszólalt.

Egy kérdésre azt válaszolta, hogy az nemcsak a háborúindítás, de az önvédelem jogát is korlátozza, ez a világ más országainak alkotmányai-ban igen ritka megfogalmazás.⁸ Ezt követően önálló parlamenti bizottságot állítottak fel az alkotmánymódosításról szóló törvényjavaslat megtárgyalására, amely augusztus 21-ig több mint húsz alkalommal ülésezett.

A főrendiház is hasonló eljárást választott. A törvényhozás második kamarájában előbb augusztus 30-án egy testületet hívtak életre a képviselőházi alkotmányjavaslat megvitatására, majd itt is létrejött egy alkotmányozó albizottság. A főrendiház október 6-án fogadta el a javaslatot, a képviselőház pedig másnap, október 7-én.⁹

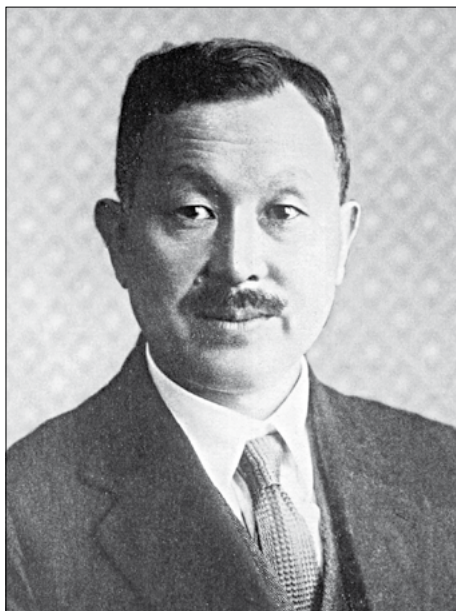
Az alkotmánymódosításra irányuló törvényjavaslatnak mindkét parlamenti kamara általi jóváhagyása után már csak a császári jóváhagyás és kihirdetés következett, amelyre Hirohito császár 1946. november 3-án – nagyapja, néhai Meiji császár születésnapján – került sor.

2. Az alkotmány módosításának kérdése egykor és ma

Elsődlegesen azt kell megvizsgálnunk, hogy az új alkotmány egy önálló, új alaptörvényt jelent-e, avagy a Meiji-alkotmány módosítását.

A Meiji-alkotmány 73–74. cikke¹⁰ rendelkezett az alkotmánymódosítás kérdésköréről, amely alapján a kormány kezdeményezése nyomán a képviselők kétharmadának jelenléte esetén kezdődhetett meg a vita, míg a módosítás elfogadásához a jelenlévő tagok kétharmados többségére volt szükség mind a képviselőházban, mind a főrendiházban. Kiemelendő, hogy a császári családra vonatkozó, az alkotmánnyal azonos szintű jogforrásnak tekintett törvény módosítására a parlament részvétele nélkül kerülhetett sor. Annyi garanciát azonban tartalmazott a Meiji-alkotmány 74. cikk (2) bekezdése, hogy a császári családra vonatkozó törvény az alkotmány rendelkezéseit nem módosíthatta.

Amint az előzőekben láttuk, az alkotmány módosítására a Meiji-alkotmány 73. cikke alapján került sor, formálisan tehát mindenképpen alkotmánymódosításról beszélünk. Ugyanakkor az alkotmánymódosítás folyamata,

Jōji Matsumoto (1877–1954)⁶

a császári szuverenitás helyébe lépett népszuverenitás, a pacifizmus, a császár mint jelkép avagy a jelképes császárság intézménye, az alapvető szabadságjogok katalógusa, mind azt bizonyítja, hogy tartalmilag egy új, valódi alkotmányos monarchiát tükröző alkotmány született.

¹¹ Ehhez azt is hozzátehetjük, hogy a Meiji-alkotmány hatályba lépésére az 1890 júliusában tartott első japán általános „parlament” választást követően került sor, amelyen az akkor körülbelül 40 milliós ország lakóinak alig 1 százaléka rendelkezett választójoggal.¹² A választásokat követően Tokióban, 1890. november 29-én tartotta meg alakuló ülését a birodalmi parlament képviselőháza. Ázsia történetében Meiji császár kezdeményezésének köszönhetően első ízben került sor népképviselői parlament összehívására. A megszállás után viszont az alkotmánymódosítás parlamenti szakasza az után kezdődhetett meg, hogy 1946 áprilisában lezajlott az első olyan parlamenti választás, amelyen a női általános választójog is biztosított volt. Mindez csak megerősíti, hogy a Meiji-alkotmány módosításának formájában egy teljesen új alkotmány született, amely a megszálló szövetséges erők elvárásainak mindenben megfelelt.

A hatályos alkotmány önálló fejezete rendelkezik az alkotmánymódosításról és annak 96. cikke – hasonlóan a Meiji alkotmányhoz – minősített többséghez köti az alkotmányt módosító törvényjavaslat elfogadását. Kétharmados többségre van szükség mindkét parlamenti kamarában. Ez a jelenleg 465 fős képviselőházban 310 főt, míg a 242 tagú felsőházban 162 főt jelent. Továbbá a javaslat elfogadásához népszavazáson vagy a japán parlament által meghatározott választáson való megerősítés is kell.

Annak ellenére, hogy az alkotmánymódosítás lényegében annak hatálybalépése óta napirenden szerepel, az alkotmánymódosítás eljárásának szabályairól szóló törvényt (日本国憲法の改正手続に関する法律, *Nihon-koku kempuno kai sei tetsuzuki ni kansuru houritsu*) csak 2007 májusában fogadták el (2007. évi 51. törvény), s három(!) évvel később lépett hatályba. A törvény megalkotását az indokolta, hogy az alkotmánymódosítás eljárásának szabályairól hallgat az alkotmány.

A törvény főbb rendelkezései alapján a japán parlament mindkét kamarában létrehoz egy-egy új, önálló, az alkotmánnyal foglalkozó parlamenti bizottságot, amely nemcsak az alkotmány elemzésével foglalkozhat, hanem adott esetben alkotmánymódosító javaslatokat is előterjeszthet. A törvény legérdekesebb rendelkezésének mégis az tekinthető, amely alapján 100 képviselői, illetve 50 felsőházi tag jogosult együttesen kezdeményezni az alkotmány módosítását. Ugyanakkor a kormány kezdeményezési jogosultságáról a törvény nem tartalmazott rendelkezést.¹³

Amennyiben az alkotmánymódosítási javaslatot mindkét kamara kétharmados többséggel elfogadja, akkor azt lehet az alkotmány 96. cikke szerinti alkotmánymódosítási tervezetnek tekinteni. A hatálybalépéshez pedig a parlamenti szavazástól számított legalább 60 és legfeljebb 180 napon belül tartott népszavazáson az összes leadott szavazat többségének igen szavazata szükséges. Kiemelendő azonban, hogy a törvény az esetleges népszavazás útján való megerősítés esetében érvényességi küszöböt nem is-

mer: amennyiben az alkotmánymódosítást támogató szavazatok többséget szereztek, akkor a részvételi arányra tekintet nélkül érvényes és eredményes is a népszavazás.¹⁴ 2014-ben az említett törvény annyiban módosult, hogy az esetleges népszavazáson vagy parlamenti választáson való megerősítés esetén, mind a két nem esetében a 20. életévől lecsökkentett, 18. év betöltése jelenti az alsó korhatárt a választójog gyakorlásához.

Az alkotmánymódosítás kapcsán mindenképpen ki kell térni arra a kérdésre, hogy egy esetleges alkotmánymódosításnak milyen tartalmi korlátai lehetnek. Tény, hogy míg például a francia alkotmány kifejezetten tiltja az államterület integritását veszélyeztető vagy a köztársaságot módosító alkotmányrevíziót,¹⁵ addig a japán alkotmány hasonlóan egyértelmű tilalmat nem tartalmaz, pláne nem az alkotmánymódosítást szabályzó rendelkezéseknél. Mindazonáltal, a japán alkotmány preambulumban foglalt alapvető értékek, mint például a népszuverenitás elve, amely alapján a japán polgárok a népszuverenitás elvével ellentétes minden alkotmányt, törvényt és egyéb rendelet elutasítanak, implicite kizárja a népszuverenitás elvének alkotmánymódosítás útján történő megváltoztatását.¹⁶ Ez az értelmezés, amely a népszuverenitás elvének garanciájaként is értelmezhető azért hordoz magában kérdéseket, mivel a japán alkotmány preambulumban a másik fő értéke éppen a pacifizmus, amelyben a japán polgárok békét kívánnak, és örökre elutasítják a kormányok vezette háborút és agressziót. Ami az egyik oldalon garanciát, a másik oldalon falat eredményez, legalábbis, ha azt nézzük, hogy az elmúlt közel hét évtized alkotmányrevíziói minden esetben foglalkoztak a pacifizmussal is.

3. A japán alkotmány 9. cikke

Nem véletlenül hivatkoznak gyakran a béke alkotmányaként a japán alkotmányra, hiszen annak 9. cikke alapján a japán emberek mindörökké lemondanak a háborúról: „forever renounce war” és a nemzetközi viták fegyveres úton történő megoldásának jogáról. A cikk (2) bekezdése pontosítja, hogy a háborúról lemondás mind a szárazföldi, vízi, légi és minden más lehetséges fegyveres beavatkozásra kiterjed.

A pacifizmus, a háború elutasításának ez a direkt és nyílt formája a japán alkotmány legmeghatározóbb ismertetőjegye, a japán jogrendszer külföldi szerzők által legtöbbet vizsgált kérdésköre.¹⁷ A 9. cikk pedig annak ellenére, hogy megfogalmazását tekintve változatlan, mind a mai napig meghatározza Japánnak a második világháború utáni politikáját, az amerikai megszállás közel hét évtizedes megszünte óta folyamatosan heves közjogi és belpolitikai viták tárgyát is képezi.

A békeklauszula koncepciója a Párizsban, 1928. augusztus 27-én az amerikai külügyminiszter Frank B. Kellogg és francia kollegája, Aristide Briand között létrejött megállapodásra vezethető vissza¹⁸, és annak szellemiségével megegyező passzusnak a japán alkotmányba való beemelését MacArthur tábornok szorgalmazta 1946. február elején. Az alkotmánytervezet 1946. júliusi parlamenti vitája

során több kérdés napirendre került, de helyütt csak az ún. Ashida¹⁹-indítványt emeljük ki, amely a 9. cikk (2) bekezdésének kezdő tagmondataként az alábbiakat illesztette be: „az előző bekezdésben foglalt célok teljesítése érdekében”. E félmondat jelentését Ashida Hitoshi 1951 januárjában, amikor már tartott a koreai háború, az alábbiak szerint magyarázta a *Mainichi Shimbun* hasábjain. Ashida egyértelművé tette, hogy e félmondat arra utalt, hogy a fegyveres erő alkalmazása mint a nemzetközi viták megoldásának eszköze esik teljes tilalom alá, más szóval a másik állam ellen indított fegyveres agresszió. Az (1) bekezdésben foglalt tilalom nem vonatkozott az önvédelem tilalmára, ezért a beillesztett félmondat a (2) bekezdést sem lehet úgy értelmezni, mint ami az önvédelem tilalmára utalna. Meglátása szerint teljesen elkülönül egymástól a másik ország ellen indított háború attól, amikor egy ország indít háborút Japán ellen. Ez utóbbi esetben jogában áll Japánnak a védekezés, akár fegyveres úton is; ezt nem korlátozza a 9. cikk.²⁰

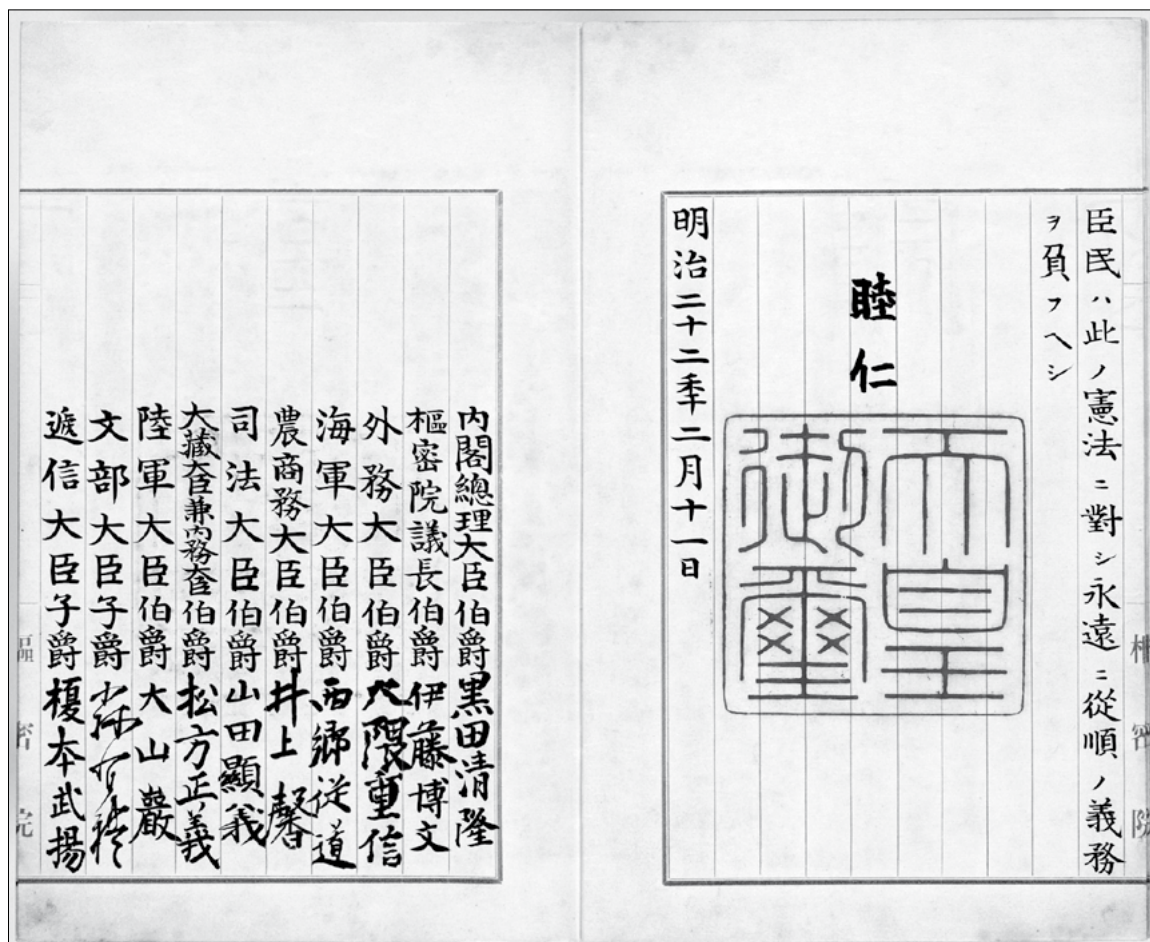
Az alkotmány 9. cikkének pacifista szellemisége visszhangozza az alkotmány preambuluma szavait, amelyek a háború borzalmait, az atombomba pusztítását és az éhínséget átélő társadalom béke utáni vágy kifejeződései. A Meiji-alkotmány központi jelentősége a császár jogállásának alkotmányos védelme volt, létrehozva egy, a japán hagyományoknak megfelelő, de mégis modern ál-

lami szervezetrendszer. Az új alkotmánynak a vezérelve viszont a béke lett.

1950 fordulópontot jelentett nemcsak Japán geopolitikai szerepének megítélésében, de a 9. cikkre vonatkozó álláspontok tekintetében is, ugyanis vészterhes nemzetközi viszonyok között kellett a békét fenntartani. A koreai háború kirobbanása előtt, 1950. január elején MacArthur tábornok már nyíltan kifejezte, hogy semmilyen nemzetet nem lehet attól megfosztani, hogy egy ellenséges támadás ellen megvédje magát.²¹ Néhány héttel később pedig Yoshida miniszterelnök a képviselőház plenáris ülésén kifejtette, hogy az csak a nemzetközi helyzettől függ, hogy miként gyakorolja majd Japán az önvédelemhez való jogot.²²

4. Az alkotmány 9. cikke és a fegyveres erők kérdése

A koreai háború kitörése után (1950 júliusában) MacArthur tábornok rendelte el egy tartalékos fegyveres alakulat felállítását, amelynek eredeti neve nemzeti rendőrségi tartalékos egység volt, s közel százezer főt számlált. A kormányzati indokolás szerint a szervezetet kizárólag a közrend fenntartása érdekében hozták létre. A tartalékos elnevezés ellenére, az erősen felfegyverzett egység lét-

A Meiji-alkotmány²³

rejtöttét nem lehet másképpen értékelni, mint Japán újra fegyverkezése.²⁴

San Franciscóban, 1951. szeptember 8-án aláírásra került a szövetséges erők és Japán közötti békeszerződés,²⁵ továbbá az amerikai–japán kétoldalú biztonsági szerződés.²⁶ Ez utóbbi szerződés preambuluma szerint Japán nem tudja önvédelemhez való jogát gyakorolni, ezért szükséges az Amerikai Egyesült Államokkal való megállapodás. Azaz, Japán biztonságát a megszállás után a területén állomásozó amerikai fegyveres erők biztosítják. A szerződés megfogalmazása szerint Japán egyenesen felkéri az Amerikai Egyesült Államokat, hogy területén csapatokat állomásoztasson. A békeszerződés 1952. április 28-i hatálybalépésével lezárult egy közel hétéves korszak, a megszállás időszaka.²⁷

A koreai háború és a hidegháború előre haladtával azonban Japán nem tudott megelégedni a gyenge védelmi képességeivel. Első lépésként a korábban amerikai kiképzésben részesült rendőrségi tartalékos egységet 1952 augusztusában átnevezték nemzeti biztonsági erővé, majd 1954-ben nemzeti önvédelmi erővé (自衛隊 *Jieitai*). Ez utóbbi, megerősített létszámmal és felszereléssel a szárazföldi, tengeri és légi védelmi feladatokat is ellátta.

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy alig nyolc évvel a 9. cikk háború alkalmazását és fegyveres erők fenntartását tiltó rendelkezésének parlamenti jóváhagyása után Japán ismét rendelkezett nemzeti önvédelmi erővel. Egyes értelmezések szerint ez már önmagában alkotmányellenes, hiszen a békét és pacifizmust hirdető alkotmány nem engedne meg semmilyen japán fegyveres erőt. A japán Legfelsőbb Bíróság vonatkozó határozatai közül kiemelendő az ún. *Sunakawa-ügy*²⁸ és az ún. *Naganuma-ügy*²⁹, amelyekben az amerikai–japán biztonsági szerződés, illetve a nemzeti önvédelmi erő 9. cikkel való összhangjáról foglalt állást és mindkét esetben – az alsóbb fokú bíróságoktól eltérő álláspontra helyezkedett – és nem állapított meg alkotmányellenességet. További eleme volt a Legfelsőbb Bíróság határozatainak, hogy az önvédelemhez való jog gyakorlását biztosító intézkedéseket a bírák azért nem tartották alkotmányellenesnek, mert –érvelésük szerint – azok elősegítik a japán alkotmány 13. cikke szerinti élethez, szabadsághoz és boldogság kereséséhez való jog érvényesülését.

Japán 1952. április 28-án, a békeszerződés hatálybalépésével hétévnnyi megszállás után ismét független állammá vált. 1956. december 18-án az Egyesült Nemzetek Szövetségének (ENSZ) tagja lett, amely Japán esetében elsődlegesen a biztonság és védelem biztosítását jelentette.

5. Alkotmánymódosítási kísérletek

Az alkotmánymódosítás eljárási szabályaira vonatkozó törvény az alkotmány hatálybalépését követően több mint hatvan évvel később lépett hatályba, ám a fentiekben említett 9. cikk módosítása már az ötvenes évek eleje óta napirenden lévő kérdés volt.

A kormány kezdeményezésére 1956 júniusában törvényt hozta létre az első grémiumot az alkotmány vizsgálatára

(*kempō chosakai*). Az ötven tagú bizottságban a képviselőháznak húsz, a felsőháznak tíz tagja kapott helyet, a fennmaradó húsz fő a tudomány elismert képviselői közül került ki. Egyes kisebb parlamenti pártok azonban nem delegáltak tagot a bizottságba, mivel annak egyetlen célját látták: az alkotmány módosítását.³⁰ Hét évbe telt, mire a testület a jelentését elfogadta, azonban alkotmánymódosítási javaslat megfogalmazására nem került sor. Takayanagi professzor, mint elnök, a bizottság jelentését azzal indokolta, hogy az alkotmányt nem kényszerítették Japánra, hanem az a megszálló szövetségesek és a japán szakértők együttműködésének eredménye. Hangsúlyozta, hogy az alkotmány egy „élő alkotmány”,³¹ amelynek módosítása nem szükséges.³² Ennek az álláspontnak a fő oka az is lehetett, hogy a Japán–USA kölcsönös biztonsági egyezmény megújítása 1960-ban korábban nem tapasztalt tüntetéssorozatot indított el Japánban. Továbbá a kormányzat az alkotmánymódosítás sürgetése helyett az ország gazdasági fejlődését irányozta elő, a 9. cikk értelmezési kérdéseit pedig azzal oldotta fel, hogy a nemzeti önvédelmi erők létét és működését az alkotmánnyal összhangban lévőnek minősítette.³³

Az alkotmánymódosítás kérdése ezt követően néhány évtizedre háttérbe szorult, noha a páratlan gazdasági eredmények mellett folyamatos kormányzati cél volt Japán nemzetközi megbecsülésének növelése. Ennek egyik módja lett volna az ENSZ működéséhez való nagyobb arányú anyagi hozzájárulás mellett a döntéshozatalba való nagyobb beleszólás lehetősége, elsősorban az ENSZ Biztonsági Tanácsa összetételének módosításával, az állandó tagok számának bővítésével.

A fordulatot a kérdésben a hidegháború befejezése és az első öbölháború tanulságai jelentették. Előbbi a nemzetközi biztonsági helyzet törékenysége ébresztette rá a japán kormányt, utóbbi pedig arra, hogy az anyagi támogatás nem elégséges a nemzetközi missziók során.³⁴

A második változatban beterjesztett törvényjavaslatot közel kétszáz órás parlamenti vita után 1992 júniusában fogadták el, és ezzel megszületett az Egyesült Nemzetek békefenntartói műveleteiben és más műveletekben való együttműködésről szóló törvény,³⁵ amely alapján a korábbi kizárólag technikai és anyagi támogatás mellett Japán a nemzetközi béke és biztonság fenntartása érdekében személyi hozzájárulást is teljesíthetett.³⁶

E törvény három fő célt szolgált: Japán ENSZ-missziókban való személyi és tárgyi eszközökkel történő közreműködését, nemzetközi humanitárius műveletekben részvételét, továbbá választási megfigyelői tevékenységek ellátását. E célok az alábbi öt előfeltétel esetén egyeztetetők össze az alkotmány 9. cikkével: fegyveres összecsapás esetén tűzszüneti megállapodás megléte, a fogadó ország, valamint a konfliktussal érintett országok hozzájárulása a japán közreműködéshez, semlegesség a műveletek során. Amennyiben az előző három feltétel nem teljesül, a japán kormány dönthet a misszióban való közreműködés megszakításáról. Végül, fegyveres erő alkalmazására csak a személyzet életének védelme érdekében kerülhet sor. Kiemelendő, hogy amennyiben a fenti feltételek nem érvényesülnek a japán kormány jogosult dönteni a japán önvédelmi erők hazarendeléséről.³⁷

A törvény szigorúan meghatározta a missziókban a japán fél részéről ellátható feladatok körét: műszaki segítségnyújtás, tanácsadás, biztosítás, közvetítés a felek között, logisztikai közreműködés, egészségügyi ellátás, objektumok őrzése stb.

Így elsőként 1992-ben a kambodzsai ENSZ békefenntartó alakulatok UNTAC³⁸ munkájában vettek részt japán katonai egységek. Azóta több ENSZ békefenntartó egységbe küldtek önvédelmi csapatokat, rendőri erőket, választási megfigyelőket, valamint humanitárius akciókba egységeket.

Az alkotmányozási folyamat érdekében 1999-ben a parlamentről szóló törvényt is módosították, majd mindkét kamarában felállították az alkotmánnyal foglalkozó bizottságokat, a képviselőházban ötven, a felsőházban negyvenöt taggal. A képviselőházi testület végső, 809 oldalas jelentését³⁹ 2005 áprilisában nyújtotta be a ház elnökének. Ez a jelentés is megerősítette, hogy az alkotmány gyökeret vert a japán társadalomban. A jelentésben felvetett nyitott kérdések azonban már nemcsak a 9. cikkre, az önvédelmi erőkre és az ENSZ-missziókban való részvételre koncentrálnak, hanem az alkotmány megalkotása óta eltelt hatvan év keltette kihívásokra – környezetszennyezés, elöregedés, információs társadalom, pénzügyi kérdések – szükséges alkotmányjogi válaszok megalkotására is.

A parlament felsőházának az alkotmánnyal foglalkozó bizottsága szintén 2005 áprilisában fogadta el jelentését.⁴⁰ Az ötévi munka eredményeit összefoglaló jelentésből kitűnik, hogy a grémium számos meghallgatást tartott, amelyre az alkotmánytervezet kidolgozásában részt vett amerikai szakértőket is meghívták. A jelentés alapvető üzenete, hogy az alkotmány három fő jellegzetességét: népszuverenitás, alapvető jogok tisztelete és pacifizmus fenn kell tartani a jövőben is. Továbbá, a jelentés hangsúlyozza, hogy a jelképes *tennō*-rendszer meg kell őrizni. Az alkotmány 9. cikke kapcsán mindenki támogatta az (1) bekezdés megőrzését. Az önvédelem jogának alkotmányban való megfogalmazása kapcsán eltértek az álláspontok, azonban a kormányzat azon kijelentését, hogy a nemzetközi jog elismeri Japán önvédelemhez való jogát fegyveresen is, senki nem vitatta. A jelentés az alkotmány minden egyes cikkét megvizsgálva fogadta el ajánlásait, amelyet minden parlament párt támogatott.

6. Az alkotmánymódosítás helyett alkotmány(át)értelmezés

Az előzőekben láthattuk, hogy a törekeny japán politikai környezetben mindeddig nem volt olyan javaslatcsomag, amely mögé a parlamenten belül az alkotmánymódosításhoz szükséges kétharmados parlamenti többség biztosított lett volna.

Az alkotmánymódosítás feltételrendszere azt is bizonyítja, hogy a japán alkotmányos berendezkedésben a minősített parlamenti többségi és választópolgári megerősítés együttes jelenléte vezethet eredményre az alkotmány módosítása esetén. Ezek a feltételek pedig szigorúbbak, mint

volt az alkotmány elfogadásakor alkalmazott parlamenti eljárás esetén. Ennek egyik oka mindenképpen az, hogy formálisan a Meiji-alkotmány alkotmánymódosításra vonatkozó rendelkezéseit alkalmazták, de másik oka pedig a szövetséges erők azon szándékában keresendő, hogy a béke hosszú időn keresztül biztosított legyen Japánban.

Amikor alkotmányértelmezésről beszélünk, a hagyományos jogértelmezési megközelítések és dilemmák körében elsősorban az alkotmányértelmezési hatáskörrel felruházott bíróságokra kell gondolnunk, ami Japán esetében – nem teljesen függetlenül a szövetséges erők elképzeléseitől – az alkotmány 81. cikke alapján a Legfelsőbb Bíróság. A testület két talán legfontosabb ítéletével, ami a pacifizmus tartalmát és esetleges határait illeti – legalábbis említés szintjén –, az előzőekben foglalkoztunk. Sem a korai, sem a későbbi legfelsőbb bírósági ítéletek nem állapították meg a nemzeti önvédelmi erő alkotmányellenességét, illetve a 9. cikk értelmezése alapján az önvédelemhez való jog gyakorlásának tilalmát.

A nemzetközi összefüggések és az aktív kormányzati külpolitikai törekvések közepette, látva, hogy sem a parlamenti, sem a legfelsőbb bírósági út nem járható, a japán fél egy európai szemmel nézve legalábbis kérdéses megoldás útjára lépett. Azt persze le kell szögezni, hogy a japán kulturális és társadalmi hagyományok a jogi gondolkodásra is rányomták a bélyegüket. A mindennapi érintkezésben a beszélő igyekszik minél kevesebb szót használni, minél bizonytalanabb jelentéssel. E bizonytalan jelentéstartalom a jogéletben akként csapódott le, hogy a jogszabályok értelmezés útján történő jelentésmódosítása, valamint a rendeletek többértelműsége nem is ritka.⁴¹

Az alkotmány esetében az alkotmányértelmezés szempontjából leginkább vizsgált területe a 9. cikkben explicit nem szereplő önvédelemhez való jog gyakorlásának kérdése. Ezzel kapcsolatban már a *Sunakawa-ügyben* is úgy foglalt állást a Legfelsőbb Bíróság, hogy az ENSZ-alkotmány 51. cikke⁴² nem tiltja a részes országok számára a fegyveres önvédelemhez való jogot.

Figyelemmel az önvédelemhez való jog gyakorlását lehetővé tevő legfelsőbb bírósági alkotmányértelmezésre, a japán kormány az alábbiak szerint határozta meg az önvédelemhez való jog gyakorlásának három előfeltételét: tényleges és törvénytelen agresszió Japán ellen, a veszély elhárítására alkalmas egyéb megfelelő intézkedések hiánya, az erő alkalmazásának a lehetséges minimális mértékre történő korlátozása.⁴³ Hosszú évtizedekig ezen megközelítés, az egyéni önvédelemhez való jog gyakorlására nemcsak irányadónak, de célravezetőnek is tűnt, azonban Japán globális szerepe, továbbá ENSZ-missziókban való fokozatos részvétele nyomán fokozatosan vesztett érvényességéből.

7. A kollektív önvédelemhez való jog gyakorlásának legutóbbi fejleményei

Az alkotmány 9. cikke kapcsán újabb fordulatot hoztak az utóbbi évek. A japán kormány 2014. július 1-jei határozata⁴⁴ érdemi új jelentést vetített előre a 9. cikk értelmezésé-

vel kapcsolatban, nevezetesen a kollektív önvédelemhez való jog gyakorlását. Azaz, a japán állampolgárok életének védelme és biztosítása olyan elsőrendű érdek, amelyet nemcsak akkor kell szem előtt tartani, ha Japánt éri fegyveres támadás, hanem ha Japán egyik szoros szövetségese. Mindezen értelmezés háttérében a megerősített japán–amerikai együttműködés, a megváltozott globális biztonsági helyzet és a terrorizmus, kibertámadások stb. keltette új kihívásokkal szembeni proaktívabb japán fellépési szándék áll.⁴⁵

Ezt az új értelmezést azonban nem követte alkotmánymódosítás, annak ellenére, hogy a japán parlament mindkét kamarájában biztosított lett volna a minősített többség. Ugyanakkor a változások tekintetében hagyományosan kevésbé rugalmas választópolgárok minden bizonnyal elutasították volna az alkotmány módosítását. Ennek fényében a japán kormány átfogó törvénymódosítási javaslatot nyújtott be a képviselőháznak 2015. május 15-én.

A törvénycsomag összesen tíz törvény módosítását irányozta elő. A módosítások egyik pillére Japán biztonságát és békéjét célozza, míg a második pillére a nemzetközi biztonságot és békét. Ez utóbbi Japán számára a korábbiaknál proaktívabb fellépést vetít előre nemcsak Japánt ért támadás, hanem Japánnal szövetséges ország elleni agresszió esetén is. Ez utóbbi esetben Japán léte, fennmaradása kerül veszélybe a szövetségese elleni művelet nyomán. A fentiekben túl a módosítások nemcsak ENSZ missziókban való részvételt tesznek lehetővé, hanem egyéb nemzetközi békefenntartói műveletekben való részvételt is.

A javaslatcsomag parlamenti vitája a benyújtást követő egy hét után a képviselőházban a tárgyalására kijelölt bizottságban kezdődött. A védelmi miniszter a törvénycsomag szükségességét a megváltozott biztonsági körülményekkel támasztotta alá, ami a kollektív önvédelemhez való jog részleges gyakorlását is magában foglalta. A képviselőházban a törvénycsomag vitája 116 órát vett igénybe, s végül 2015. július 16-án nagy többséggel fogadták el. Kiemelendő azonban, hogy a testületi meghallgatásokra meghívott japán alkotmányjogászok túlnyomó többsége alkotmányellenesnek tartotta a törvényjavaslatot.⁴⁶ A képviselőházi eljárásban fordulópontnak tekinthető volt a miniszterelnök állásfoglalása a javaslatcsomag alkotmányosságáról, mivel kiemelte, hogy annak elemei a *Sunakawa-határozat*ban foglaltakkal összhangban lévőknek tekinthetők, ezért alkotmányellenesség sem merülhet fel.

A japán felsőházban július 27-én kezdődött meg a javaslatcsomag vitája, ahol az alkotmányjogi érvelés mellett a politikatudomány és a nemzetközi jog álláspontja is előtérbe került, továbbá Japán területi integritásának nyitott kérdései is. Szintén számtalan meghallgatásra került sor, egyetemi hallgatók is kifejezhették az üléseken észrevételeiket és ellenérzéseiket a javaslatok alkotmányossága kapcsán. Továbbá a kormánypártok a javaslatcsomag elfogadását sürgették, például akként, hogy a bizottsági szavazások helyszínét az ellenzéki képviselőknek való tájékoztatás nélkül módosították, az ellenzéki pártok pedig az obstrukció hagyományos eszközeivel igyekeztek a zárószavazás idejét elhalasztani,

am végül szeptember 19-én sor került annak elfogadására a felsőházban is, s az törvényként 2016. március 29-én hatályba is lépett.

Részletes ismertetés helyett arra a három új feltételre kívánok röviden fókuszálni, amelyek a kollektív önvédelmi jog gyakorlásának törvényi feltételeit jelentik: egyrészt, amikor fegyveres támadás éri Japánt – vagy egy Japánnal szoros szövetségesi viszonyban lévő országot –, amely veszélyezteti Japán létét és egyértelmű veszélyt jelent a japán polgárok élethez, szabadsághoz és boldogság kereséséhez való jog érvényesülésére. Másrészt, amikor a támadás megfékezésére és Japán létének biztosítására és polgárainak védelmére nincs más alkalmas eszköz, harmadrészt pedig a fegyveres erő alkalmazását – összhangban a nemzetközi joggal – a szükséges legkisebb mértékre kell korlátozni.⁴⁷

8. Összegzés

Az alkotmánymódosítás kapcsán Japán esetében mindenképpen óvatosan kell közelíteni, hiszen a Meiji-alkotmányt sem módosították 1889 és 1945 között, és ha még messzebből tekintjük, akkor az írott japán alkotmányt csak egy alkalommal módosította a japán parlament – a megszállásra tekintettel – 1946 őszén. Amennyiben az elmúlt bő hét évtizedre tekintünk, a legnagyobb közjogi változást a császári szuverenitás helyébe lépett népszuverenitás jelenti.

A pacifizmus esetében az alkotmány preambuluma békévégya és az alkotmány II. fejezetét alkotó 9. cikkben foglalt háborúról való egyértelmű lemondás a japán alkotmánynak a megszálló Szövetséges Erők általi elfogadásnak az előfeltételét jelentette. A biztonsági környezet változása pedig sürgette Japánt a hatékony önvédelem megteremtésére, aminek legnyilvánvalóbb útja a vonatkozó alkotmányos rendelkezések módosítása lett volna, ami helyett az alkotmányértelmezésre, illetve annak fokozatos ártértelezésére került sor.

Amikor azt látjuk, hogy például 2009-ben a japán haditengerészet második világháború utáni egyik legnagyobb bevetésének, a szomáliainak, az indoka az volt, hogy évente több ezer japán hajó halad el Szomália partjainál, ezért a kalózhálózat a japán állampolgárokat és vagyontárgyaikat is közvetlen veszélyt jelent, amelyet csak a japán önvédelmi erők képesek biztosítani, akkor a biztonságpolitikai szempontok a formál alkotmányjogi megközelítés elé léptek. Avagy, a japán állampolgárok életének és biztonságának garantálása olyan alapvető alkotmányos kötelezettség az államnak, amelyet még az alkotmány más cikkében, lásd pacifizmus, sem lehet korlátozni.

Az alkotmány értelmezése pedig a Legfelsőbb Bíróság által alkotmányellenesnek nem ítélt nemzeti önvédelmi erők fennállásától eljutott a kollektív önvédelemhez való jogot biztosító törvények alkotmányosságáig, legalábbis ez idáig ezzel ellentétes döntés nem született. A legtöbb jel mégis arra utal, hogy az alkotmánymódosítás politikai ígérete mögött nincs igazi parlamenti és társadalmi támogatottság, illetve többség, továbbá nemcsak a pacifizmus

szükségelteti a módosítást, hanem megannyi más kérdés, amelyek az esetleges alkotmánymódosítás támogathatóságának szintjét nem növelnék egyértelműen.

Hosszú utat járt be tehát MacArthur tábornok pacifista alkotmánytervezete, hiszen mára Japán a GDP közel 1%-át hadicélokra fordítja, amelynek révén egy valódi hadsereggel bír. Annak ellenére, hogy az alkotmány nemcsak hallgat róla, de egyenes tiltja a fegyveres erők fenntartását, a helyzet orvoslása pedig egyértelműen a ja-

pán alkotmány célzott, a 9. cikket kiegészítő módosítását igényelné. Azonban az ehhez szükséges, együttes politikai és társadalmi konszenzus hiányzik. Változást mi hozhat? Nehéz jóslásokba bocsátkozni, de az Akihito császár lemondása és *Naruhito* uralkodásával elkezdődött *Reiwa* (令和), a szép harmónia korszaka, ami talán elvezethet az alkotmánynak a fegyveres erők alkalmazását de iure és kifejezetten is biztosító, immár több évtizede sürgető módosításának.

TAMÁS, GERGELY CSABA

Der Versuch einer Verfassungsänderung und Ergebnisse der Verfassungsinterpretation in Japan (Zusammenfassung)

Die Meiji Verfassung, die am 11. Februar 1889 als Verfassung des Kaiserreichs Großjapan (大日本帝國憲法, *Dai Nippon Teikoku kenpō*) angekündigt war, gilt als die erste geschriebene Verfassung in Asien und war bis zur Besetzung in Japan nach dem zweiten Weltkrieg in Kraft.

Die am 3. November 1946 angekündigte und am 3. Mai 1947 in Kraft getretene japanische Verfassung ist hinsichtlich des Aufbaus, der Struktur und der Kürze – enthält 103 Artikel – ähnlich wie die Meiji Verfassung, inhaltlich entspricht sie aber den grundsätzlichen Regelungen einer echten parlamentarischen Monarchie. Einfacher ausgedrückt: wenn wir die Verfassungsvorgeschichte der 6–7. Jahrhunderte weglassen, ist die japanische Verfassungsgeschichte auf die Geschichte der alten (*Meiji*) und der

neuen (*Showa*) Verfassung gebaut. Die alte Verfassung war die Voraussetzung für die Entstehung des modernen, japanischen Staates und die neue ist das Grunddokument für die Geburt der japanischen Demokratie.

Im diesen Aufsatz geht es in erster Linie um die Rahmenbedingungen der Verfassungsänderung sowie um die wichtigsten konkreten Änderungsversuche und um die dahinterstehenden Überlegungen. Diese Fragen verdienen besondere Aufmerksamkeit, weil die japanische Verfassung seit ihrer Ankündigung – trotz des besonderen Entstehungsprozesses – noch nicht geändert wurde, obwohl die ersten Änderungsvorschläge bereits am Anfang der 1950 Jahre kamen, vor allem aus sicherheits- und verteidigungspolitischen Gründen.

Jegyzetek

- ¹ https://www.wikiwand.com/en/Meiji_Constitution
- ² KOSEKI, Shōichi: *The Birth of Japan's Postwar Constitution*. Boulder, CO, 1997. Westview Press, 68. p.
- ³ MATSUI, Shigenori: *The Constitution of Japan. A Contextual Analysis*. Oregon, 2011. Oxford and Portland, 15–16. p.
- ⁴ Az isteni származásról való lemondás mindazonáltal nem érintette azon alkotmányos tétel érvényességét, hogy a mindenkor japán uralkodó a mitológikus ősz, az. i. e. 660-ban trónra került Jimmu közvetlen leszármazója.
- ⁵ KOSEKI 1997. 60–61. p.
- ⁶ www.kansai-u.ac.jp/nenshi/sys_img/person_1_99.jpg
- ⁷ NOZOMU, Shimizu: Das Tenno System. In LEIBHOLZ, Gerhard (hg.): *Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart*. Neue Folge / Band 29. Tübingen, 1980. J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 629–631. p.
- ⁸ NISHI, Osamu: *The Constitution and the National Defense Law System in Japan*. Tokyo, 1979. Seibundo Publishing Co Ltd., 5. p.
- ⁹ KOSEKI 1997. 118–121. p.
- ¹⁰ www.ndl.go.jp/constitution/e/etc/c02.html#s7
- ¹¹ MATSUI 2011. 15–17. p.
- ¹² RAMSDALL B., Daniel: *The Japanese Diet. Stability and Change in the Japanese House of Representative 1890–1990*. Lanham, 1992. University Press of America, 3. p.
- ¹³ The Law Concerning Procedures for Amendments of the Constitution of Japan. www.waseda.jp/folaw/icl/assets/uploads/2014/05/A02859211-00-000270053.pdf
- ¹⁴ A japán parlamenti törvény 68 §-ának módosított változata tartalmazza a főbb eljárási kérdéseket. www.sangiin.go.jp/eng/law/diet/index.htm#ChapterVI-II
- ¹⁵ Az ötödik francia köztársaság alkotmánya (1958. október 4.), 89. cikk
- ¹⁶ MATSUI 2011. 260–261. p.
- ¹⁷ NISHI 1979. HITOSHI, Nasu: Article 9 of the Japanese Constitution Revisited in the Light of International Law. *Zeitschrift für Japanisches Recht*, 2004. 18. sz. 50–66. p.; BEER, Lawrence – MAKI, John: *From Imperial Myth to Democracy*. Tokyo, 2002. University Press of Tokyo, 113–121. p.; AUER, James E. Article nine of Japan's constitution. In LUNEY, Percy R. – TAKAHASHI, Kazuyuki (ed.) *Japanese Constitutional Law*. Tokyo, 1993. University of Tokyo Press, 69–86. p.; TANAKA, Hideo (ed.): *The Japanese Legal System*. Tokyo, 1976. University of Tokyo Press.
- ¹⁸ A francia kezdeményezésre létrejött paktumhoz eredetileg 13 további ország csatlakozott, alapvető célja pedig az európai béke biztosítása és a háborús kérdések tárgyalásztal mellett történő rendezése volt.
- ¹⁹ Ashida Hitoshi 1948-ban Japán miniszterelnöke, előtte pedig a japán alkotmány módosítását célzó társaság elnöke.
- ²⁰ KOSEKI 1997. 194. p., NISHI 1987. 10. p.
- ²¹ NISHI 1987. 15. p.
- ²² NISHI 1987. 15–16. p.
- ²³ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/04/Meiji_Kenpo03.jpg
- ²⁴ MATSUI 2011. 238. p.
- ²⁵ Kína és Szovjetunió nem írta alá a san franciscoi békeszerződést.
- ²⁶ www.niraikanai.wvma.net/pages/archive/ampo51.html
- ²⁷ NODA, Yosiuki: *Introduction to Japanese Law* (ANGELO, Anthony H. translated and edited). Tokyo, 1992. University of Tokyo Press, 193–197. p.

- ²⁸ www.courts.go.jp/english/judgments/text/1959.12.16-1959-A-No.710.html
- ²⁹ SEYMOUR, Robert L.: Japan's Self-Defense: The Naganuma Case and Its Implications. *Pacific Affairs*, 1974–1975. 4. sz. 421–436. p. www.jstor.org/stable/2755945
- ³⁰ MATSUI 2011. 263. p.
- ³¹ BEER–MAKI 2002. 182. p.
- ³² TAKAYANAGI, Kenzō: Some reminiscences of Japan's Commission on the Constitution. In HENDERSON, Dan Fenno (ed.): *The Constitution of Japan. Its first twenty years 1947–67*. Seattle – London, 1968. University of Washington Press, 71–73. p.
- ³³ CHINEN, Mark A.: Article 9 of the Constitution of Japan and Procedural and Substantive Heuristics for Consensus. *Michigan Law Review*, 2006. 1. sz. 98–99. p.
- ³⁴ CHINEN 2006. 62–65. p.
- ³⁵ Az 1992. évi 79. törvény szövege: www.pko.go.jp/PKO_J/data/law/pdf/law_e.pdf
- ³⁶ A törvény ENSZ-missziók keretében történt eddigi alkalmazásáról a japán külügyminisztérium honlapja nyújt naprakész áttekintést. www.mofa.go.jp/policy/un/pko/index.html
- ³⁷ www.mofa.go.jp/jp/pc/page22e_000683.html
- ³⁸ United Nations Transitional Authority in Cambodia (1992. március – 1993. szeptember).

- ³⁹ [www.shugiin.go.jp/itdb_english.nsf/html/kenpou/english/report.pdf/\\$File/report.pdf](http://www.shugiin.go.jp/itdb_english.nsf/html/kenpou/english/report.pdf/$File/report.pdf)
- ⁴⁰ www.sangiin.go.jp/eng/report/ehb/ehb.pdf (a jelentés angol nyelvű összefoglalója).
- ⁴¹ NODA 1992. 152–156. p.
- ⁴² „A jelen Alapokmány egyetlen rendelkezése sem érinti az Egyesült Nemzetek valamelyik tagja ellen irányuló fegyveres támadás esetében az egyéni vagy kollektív önvédelem természetes jogát mindaddig, amíg a Biztonsági Tanács a nemzetközi béke és biztonság fenntartására szükséges rendszabályokat meg nem tette. A tagok az önvédelem e jogának gyakorlása során foganatosított rendszabályait azonnal a Biztonsági Tanács tudomására tartoznak hozni és ezek a rendszabályok semmiképpen sem érintik a Biztonsági Tanácsnak a jelen Alapokmány értelmében fennálló hatáskörét és kötelességét abban a tekintetben, hogy a nemzetközi béke és biztonság fenntartása vagy helyreállítása végett az általa szükségesnek tartott intézkedéseket bármikor megtegye.” Kihirdette az 1956. évi I. törvény.
- ⁴³ AKIMOTO, Daisuke: Exercising the Right to Collective Self-Defense? An Analysis of Japan's Peace and Security Legislation. *Journal of Japanese Law*, 2016. 41. sz. 140. p.
- ⁴⁴ www.mofa.go.jp/jp/nsp/page23e_000273.html
- ⁴⁵ Uo.
- ⁴⁶ AKIMOTO 2016. 145–146. p.
- ⁴⁷ www.mofa.go.jp/jp/nsp/page1we_000084.html

1. Bevezetés: az ún. népköztársaság köztársasági elnökének tevékenysége a két világháború közötti korszakban és a nemzetrágalmazás törvényi tényállása

Károlyi Mihály korábbi államfővel¹ szemben a Horty-korszakban számos büntetőeljárás indult: 1919 és 1939 között a levéltári források szerint tizenegy vizsgálatot folytattak vele szemben,² melyből az e tanulmány tárgyát képező ún. nemzetrágalmazás megalapozott gyanúja miatt hat alkalommal rendelt el nyomozást az illetékes hatóság. Ezeket az eseteket megvizsgálva négy alkalommal állapította meg a budapesti királyi törvényszék első fokán a bűnösséget, míg a másik két feltételezett bűntett nem jutott el a bírósági szakig.

E büntetőeljárások elemzéséhez elengedhetetlen röviden kitérni a felelősségre vonás alapját képező törvényi tényállás bemutatására. Az első világháborút követően megerősödtek a szélsőséges politikai mozgalmak Magyarországon, melynek megfékezése érdekében a Csemege-kódex (1878. évi V. tc.) már nem tudott megfelelő jogi védelmet biztosítani. Így merült fel a hazai büntetőjogban az ún. rendtörvények szükségessége, amelyek jelentősen szigorították az államellenes bűncselekmények körét az aktuálisan fennálló államrendezkedés fokozottabb védelme érdekében. A Károlyival szembeni nyomozásokat ezeknek a bűncselekményeknek az esetén a Horthy-korszak ilyen jellegű jogszabálya, az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény (Átv.)³ 7. §-a szerinti nemzetrágalmazás alap- vagy minő-

MŰHELY

Drócsa Izabella

Köztársasági elnökből politikai elítélt

A Károlyi Mihállyal szemben lefolytatott büntetőperek a két világháború között, különös tekintettel a nemzetrágalmazási perekre

sített esete⁴ miatt indították meg, ami lényegében a rágalmazás büntettének a magyar nemzettel szemben megvalósuló formájának tekintendő.

E büntetőeljárások lefolytatása előtt a budapesti törvényszék számára előkérdésként merült fel a joghatóság kérdése, tekintettel arra, hogy a volt köztársasági elnök ezeket a feltételezett bűntetteket külföldön követte el. E probléma megoldására egyrészt a Csemegi-kódex 7. §-a szolgáltatott jogalapot, melynek rendelkezését a rendtörvény hatálybalépését követően az ott meghatározott törvényi tényállásokra is kiterjesztették, lehetővé téve ezzel a külföldön elkövetett politikai deliktumokkal szembeni fellépés lehetőségét.⁵ A másik jogszabályhely, ami a ható-

ságok eljárását lehetővé tette, az Átv. 12. §-a, mely szerint lehetőség nyílt a terhelt távollétében a vádemelésre, valamint az ítélethozatalra is.⁶

2. A lezáratlanul maradt büntetőeljárások és azok lehetséges okai

2.1. A népszövetségi kölcsön problémája

A budapesti királyi ügyészség Károlyi Mihályt 109.719/1924. számú vádiratában az Átv. 7. § (2) bek. szerinti, a magyar nemzet és a magyar állam megbecsülése ellen elkövetett bűntettel vádolta meg a következő történeti tényállás miatt: a volt köztársasági elnök 1924. február 28-án részt vett az angol Fábiánus Társaság (*Fabian Society*) szocialista mozgalom által rendezett *Europe in Revolution* című előadásorozaton,⁸ amely a békediktátumok nyomán létrejött új nemzetállamok gazdasági, szociális, nemzetiségi és politikai kérdéseivel foglalkozott. A gyanúsított a fenti eseményen előadóként szólalt fel, azonban a helyszínen lévő magyar kir. nagykövet sajtóelőadója azt az indokolást fűzte a jelentéshez, hogy a konferencia a témájaként megjelölt vezérfonállal egyáltalán nem foglalkozott, fő mondanivalója e helyett inkább arra irányult, hogy elnyerje a korábbi antant hatalmak támogatását, és az ő segítségükkel újra átvegye Magyarország irányítását, ahogyan ezt a népköztársaság⁹ időszaka alatt már korábban megtette.¹⁰ Károlyi cselekményének büntetési minősítését a magyar állammal tett valótlan tényállításával támasztották alá, amely az ügyészség megállapítása szerint alkalmas volt arra, hogy az ország megbecsülését és hitelét a külföldi országok előtt jelentősen lerontsa.

A volt köztársasági elnök előadásában először az 1922-ben módosított választójogi szabályozást emelte ki, ami véleménye szerint csak illúzió maradt „az ébredő magyarok”¹¹ terrorjának” köszönhetően.¹² Állítását feltehetően a 2200/1922. M. E. számú rendeletre, a Lex-Bethlenre¹³ alapozta, mellyel a miniszterelnök rendeleti úton módosította a voksolás szabályait, bevezetve ezzel a nyílt szavazás intézményét az ország jelentős részén.¹⁴ Tekintettel arra, hogy ebben az esetben a Horthy-korszak egyik legvitatottabb intézkedéséről volt szó, álláspontom szerint a szélsőségektől mentes, tudományos alapon megfogalmazott kritikának mindenképpen lett volna helye a közéletben.

Azonban a korábbi köztársasági elnök e jogszabályra hivatkozva úgy állította be Magyarországot, ahol tombol a fehérterror, ami sokkal nagyobb károkat okozott a lakoságnak, mint az 1919-es Tanácsköztársaság hónapjai.¹⁵ A választójoggal összefüggésben azt is kifejezésre juttatta, hogy az 1922-es választásokon a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) egyáltalán nem vehetett részt,¹⁶ holott köztudomású tényként volt ismert az ún. Bethlen–Peyer paktum, ami Budapesten és környékén garantált titkos szavazásnak köszönhetően a Balközép-párt képviselőket küldhetett a nemzetgyűlésbe.¹⁷

Felszólalásának jelentős része a fent említett témán túl elsősorban annak bizonyítására irányult, hogy „Magyarországon soha nem volt parlamentarizmus”,¹⁹ valamint arra, hogy az ország ideiglenes államfője egy diktátor, aki nem tartotta be a Sir George Clerk brit diplomatával²⁰ kötött megállapodást, mely szerint – Károlyi előadását alapul véve – a törvények betartása és a demokratikus intézmények megalakítása esetén az antanthatalmak el fogják ismerni az új magyar kormányt.²¹ Ezt az okfejtést azonban a korszak neves alkotmányjogászai több alkalommal is megcáfolták, bizonyítva a hatalommegosztás tanának²² érvényesülését a hatalmi ágak között. A proletárdiktatúra bukását követően ugyanis a politikai közélet elsődleges célja a jogfolytonosság és a történeti alkotmány visszaállítása volt, amit a külső körülményekre tekintettel, ideiglenes intézményekkel biztosítottak. Először a Friedrich István-féle választójogi rendelet alapján

összehívták a nemzetgyűlést²³ mint törvényhozó szervet, ami IV. Károly eckartsauai nyilatkozatát²⁴ figyelembe véve fogadta el az alkotmányosság helyreállításáról és az államfői hatalom ideiglenes rendezéséről szóló 1920. évi I. törvényt, melynek értelmében a kormányzó látja el az államfői hatalmat, ameddig a király személyének a kérdése nem tisztázódik.²⁵ Ezzel párhuzamosan pedig a független felelős magyar ministerium alakításáról szóló 1848. évi III. tc. 12. §-ának módosításáról szóló 1867. évi XII. törvény alapján felállt a független kormány. Tehát megállapítható, hogy Magyarország az 1920-as restaurációt követően államformáját tekintve az alkotmányos monarchiát állította vissza,²⁶ amit 1918-ban a Károlyi Mi-

Károlyi Mihály⁷

hály nevéhez köthető, legitimációját tekintve erőteljesen megkérdőjelezhető népköztársaság törölt el.²⁷

Előadásának zárásaként a gyanúsított felfedte valós szándékát közönsége előtt: felhívást intézett a külföldi politikusok felé, hogy ne adjanak anyagi támogatást a magyar kormánynak, mert az a kabinet felhasználása nyomán „beszennyeződne”. Ezzel ellentétben azonban megfogal-

mazta abbéli óhaját, mely szerint ezekkel a pénzeszközökkel az ő közéleti tevékenységét segítsék, meglátása szerint ugyanis a magyar társadalom jelentős része nyitott lenne egy Nyugat-Európát erőteljesebben követő politikai irányvonalra.²⁸ Így összességében megállapítható a korábbi államfőnek az 1924-ben Magyarország számára folyósított népszövetségi kölcsön²⁹ megbuktatására irányuló szándéka, ami alapvetően az államnak a világháború utáni gazdasági, szociális és infrastrukturális újjáépítését célozta.³⁰ A korábbi államfőnek azonban egész más tervei voltak ezzel a támogatással, ugyanis ő egy külföldi székhelyű magyar politikai mozgalmat akart létrehozni a belföldi közéletbe való visszatérés reményében.

Ezeknek az információknak a birtokában Strache Gusztáv főügyész a vádirat indokolásában megállapította a tényállásszerűség fennállását, mert Károlyi előadásával „*ellenséges propagandát*” valósított meg a magyar nemzettel szemben, hiszen kifejezésre juttatta azt a hamis kijelentéseken alapuló álláspontját, mely szerint a Magyarországon kialakult államberendezkedés veszélyt jelent egész Európára nézve, ezért azt külföldi támogatással meg kell dönteni.³¹ Ennek egyik módja a népszövetségi kölcsön bojkottálása lett volna.³² Meghatározásra kerültek továbbá a büntetőeljárás lefolytatásához szükséges törvényi kritériumok: az Átv. 12. §-a a jogtárgy fokozott védelmére való tekintettel lehetőséget biztosított a terhelt távollétében a főtárgyalás lefolytatására és az ítélet meghozatalára.³³ E jogszabályhely, valamint a bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. tc. (Bp.) 470. §-a szerint ezt követően az ügyészség indítványozta a nyomozólevél kibocsátását, mivel a terhelt külföldön, ismeretlen helyen tartózkodott feltehetően azért, hogy kivonja magát a büntetőeljárás alól. Ezt követően 1927-ben került sor Károlyi hirdetmény útján való megidézésére, ami végül eredménytelen maradt.³⁴

Tekintettel arra, hogy 1931-ig nem történt releváns előrelépés a hatóságok részéről, a törvényszék eljárást megszüntető végzést bocsátott ki, melynek rendelkezése szerint az eljárás kizárólag a terhelt előállítását követően indítható el újra a Bp. 472. § (4) bek. alapján, ugyanis az indokolás szerint a nyomozólevél kibocsátása nem ve-

zetett eredményre, a nyomozást pedig már lezárták.³⁵ Az eljárás hivatalosan azonban csak jóval később, 1941-ben szűnt meg, amikor Baróthy Pál, a kir. ügyészség elnöke a Csemegi-kódex 108. §-ában meghatározott elévülési idő lejártára hivatkozva indítványozta a nyomozólevél visszavonását.³⁶

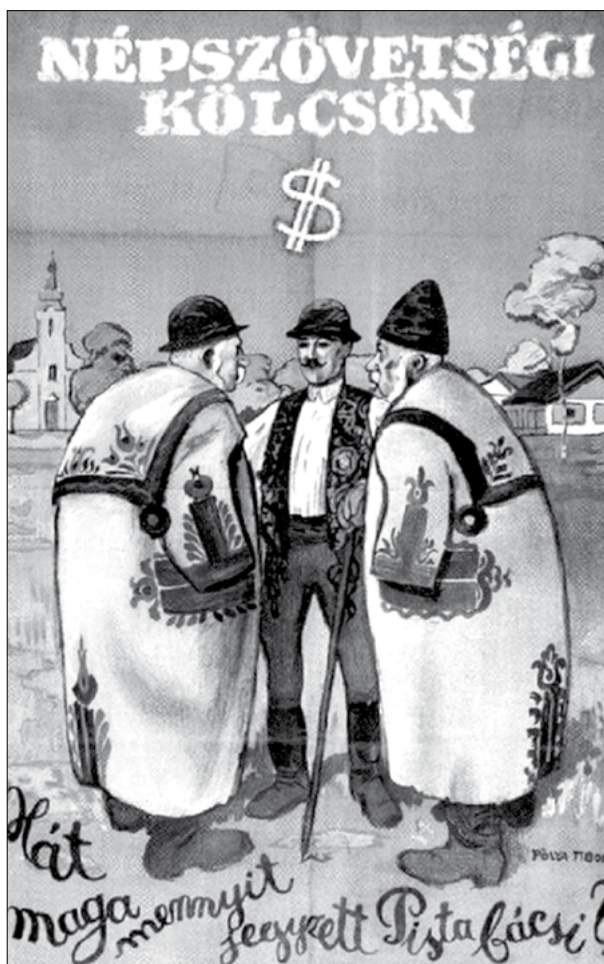
2.2. Az 1929-es berlini antifasiszta kongresszus

Károlyi Mihály az 1929. március 9–10-én Berlinben rendezett antifasiszta kongresszuson elmondott beszédét Hajdu Tibor történész az egyik legjelentősebbek között tartotta számon,³⁷ azonban az itt elhangzott kijelentései az ügyészség szerint ismételtén megvalósította az Átv. által meghatározott nemzetrágalmazás büntetettét, ezért 90.734/1929. számú iratban vádat emeltek ellene.³⁸

A meghirdetett program szerint a konferencia célja a Mussolini által felépített fasiszta diktatúra elleni fellépés volt,³⁹ de megemlítették azokat az országokat is, ahol „*fasiszta jellegű*” államberendezkedés alakult ki.⁴⁰ Azonban fontos kiemelni, bár a kommunizmust a programsorozat közvetlenül nem népszerűsítette, köztudott volt, hogy a hallgatóság közel kétharmada a bolsevik ideológiát vallók közül került ki.⁴¹

A vádhatóság álláspontja szerint a büntetőjogi felelősségre vonás alapja többek között a terhelt azon kijelentései voltak, melyek szerint Magyarország egy „*félfeudális*” államnak tekinthető, valamint az, hogy a politikusokat a fasiszmus bélyegével ellátva oly módon állította be, mint akik kifejezetten ke-

resték a Mussolini-féle diktatúrával az együttműködés lehetőségét, veszélybe sodorva ezzel az európai békét.⁴² Az valóban igaz, hogy 1927-ben, a konszolidáció időszaka alatt Magyarország és az olasz állam között létrejött egy kölcsönös örökbarátsági és együttműködési szerződés,⁴³ ám ennek a jelentősége elsősorban abban keresendő, hogy Olaszország volt az első antanthatalom, amely nemzetközi kapcsolatot létesített a magyar állammal a trianoni békeszerződés aláírását követően. Tehát a diplomáciai elszigeteltségből való kilépés lehetősége motiválta Bethlen István kormányát és nem a fasisztákkal való kooperáció.

Pólya Tibor: Népszövetségi kölcsön. Hát maga mennyit jegyzett Pista bácsi? (plakát, 1924)¹⁸

Az első magyar miniszterelnök, aki valóban kereste az együttműködés lehetőségét Európa totalitárius államaival, az Gömbös Gyula⁴⁴ volt 1931-től kezdődően,⁴⁵ azonban ez 1929-ben még nem volt egy előre megjósolható körülmény.

A terhelt kritikaként róttá fel továbbá, hogy a trianoni békediktátumok miatt igen nagy a társadalmi elégedetlenség, amely egy új világháború kitörésének a lehetőségét rejtje magában, ami a magyar vezetésnek kifejezetten óhaja lenne.⁴⁶ Nyilvánvaló tény, hogy a két világháború közötti korszakot külpolitikai értelemben elsősorban a revízió határozta meg, amelyből levonható az a következtetés, hogy a magyar emberekben komoly sérelmet okozott az ország jelentős részének elcsatolása. Fontos azonban kiemelni azt a körülményt, hogy 1941-ig, a második világháborúba való belépésig⁴⁷ egy miniszterelnök sem foglalt állást egy jövőbeni nemzetközi fegyveres konfliktus kirobbanása mellett.⁴⁸ Példaként említhető Teleki Pál⁴⁹ második miniszterelnöksége,⁵⁰ amely Lengyelország lerohanását követően következetesen az ún. „fegyveres semlegesség” politikáját folytatta,⁵¹ Kállay Miklós,⁵² vagy Lakatos Géza altábornagy,⁵³ akik hivatali idejük alatt Magyarországnak a háborúból való kilépésén munkálkodtak.

Az előző fejezetben vázolt esettől eltérően az ügyészség a terhelt távollétére való tekintettel a tárgyalás elhalasztását indítványozta, emellett pedig a Bp. 470–472. §-ai alapján kérvényezte a nyomozólevél⁵⁴ kibocsátását, aminek joghatása Károlyi Mihály körözött személyként való nyilvántartása volt. A vádhatóság véleménye szerint a korábbi államfőnek ez az ellenséges magatartása mindenképpen arra engedett következtetni, hogy a terhelt újra vezető pozíciót kívánt betölteni a magyar politikában, célja pedig a népköztársaság visszaállítása,⁵⁵ ezért az eljárás kezdeményezése mindenképpen indokolt volt.

A vádemelést követően azonban ez a büntetőügy sem jutott el a bírósági szakig: már egy évvel később, 1930-ban kezdeményezte az ügyészség a terhelt előállítását az eljárás megszüntetését,⁵⁶ amit a törvényszék mellett működő vádtaács végzés formájában jóvá is hagyott.⁵⁷ 1940-ben végül Baróthy főügyész a Csemegi-kódex 106. §-a szerint indítványt nyújtott be az eljárás megszüntetésére az elévülési idő leteltére tekintettel, a hatóságok ugyanis ez idő alatt semmilyen, az elévülést félbeszakító intézkedést nem tettek.⁵⁸

2.3. A felelősségre vonás elmaradásának okai

Arra a kérdésre, vajon miért nem folytatták le a bírósági tárgyalást a fent bemutatott két ügyben, holott az Átv. 12. §-a erre megadta a jogi feltételeket, nem lehet egyértelmű választ adni. Ezzel kapcsolatban fontos megemlíteni Szabó Zoltán főügyészhez írt 2789/1937. számú levelét. Szabó egy másik, a későbbiekben kifejtett perben képviselte a vádhatóságot, ahol kifejezte rosszallását a hatóságok Károlyi Mihállyal szembeni eljárásaival kapcsolatban. Megállapította, hogy a főtárgyalás elmaradását

minden alkalommal a nyomozólevél útján elrendelt körözések eredménytelenségével magyarázták. A következő megállapítást tette: mivel a probléma, ami ezeknek az eljárásoknak a megszűnéséhez vezetett, az elévülési idő eltelte, a még függőben lévő ügyekben tüzzék ki a főtárgyalást, mert az a Csemegi-kódex 108. §-a szerinti hatóság általi félbeszakító intézkedésnek minősül. Így megnyílik a lehetőség a terhelt távollétében lefolytatott tárgyalásra, ami a gyanúsított esetében a magyar állam erkölcsi elégtétele szempontjából lenne kiemelkedő jelentőségű, bemutatva azt, hogy az ország az igazságszolgáltatás útján képes volt reagálni az őt ért vádakra.⁵⁹

3. A jogerősen lezárt büntetőeljárások

3.1. A történeti tényállások és azok megítélése a magyar igazságszolgáltatás tükrében

3.1.1. Az ügyegyesítés nyomán lefolytatott perek

A korábbi államfőnek a pozsonyi székhelyű *A Reggel*⁶⁰ című politikai napilapban megjelent cikkei miatt az ügyészség indítványozta a törvényszék felé a körözés kibocsátását: álláspontjuk szerint ugyanis a *Magyar hazugságok, magyar valóságok*, a *Károlyi az egész világ ellen*, valamint a Jászi Oszkár tollából származó *Károlyi Mihály új programja* megalapozta az Átv. 7. §-a szerinti nemzetsérsítés, valamint a király megsértéséről és a királyság intézményének megtámadásáról szóló 1913. évi XXXIV. tc. 2. §-a alapján a kormányzósérsítés vétségét is.⁶¹ Tehát látható, hogy ebben az esetben a Bp. 19. § (3) bek.⁶² szerinti ügyegyesítést szándékozott a vádhatóság megvalósítani, mivel Károlyi ezen írsaival folytatólagosan törekedett a magyar állam hitelének a csorbítására.⁶³

A fent leírtakkal ellentétben a törvényszék az Átv. 12. §-a alapján végül 1931-ben először tűzött ki nyilvános tárgyalást a terhelttel szemben, így az ebben az ügyben hozott B. XXXV. 5612/12/1931. számú ítéletnek⁶⁴ jelentősége ebből a szempontból is kiemelkedő, hiszen az 1919-es népbiztosok pere⁶⁵ és a Rákos–Vági néven elhíresült büntetőeljárás⁶⁶ kívül ez volt az első alkalom, amikor a magyar bíróságok egy korábbi politikai vezetőnek a büntetőjogi felelősségét állapították meg. Az ítélet indokolása szerint a 7. § (1) bek. alapján azért vált a bűnösség megállapíthatóvá, mert a vád tárgyává tett újság-cikkek szerint az első világháború után megkezdődött egy új világrend kibontakozása, amelyhez mindegyik ország igazodott, a magyar államot kivéve, ahol továbbra is „... operettszerűség, hamis jelszavak, üres frázisok, páratlan kalandozások és trükkök...” jellemzik a közéletet. Vagyis megállapítást nyert: ezekkel a kijelentéseivel szándékosan torz képet festett Magyarországról. Az elsőfokú ítélkező fórum a büntetés kiszabásánál figyelemmel volt az Átv. 12. § (2). bek.-re, így a vádlott távollémaradására tekintettel a büntetés kiszabását mellőzte a Bp. 479–480. §-ai szerinti bűnügyi költségek megtérítésére vonatkozó kötelezettségek megállapítása mellett,⁶⁷ melynek behajtása céljából a

jogerőre emelkedést követően újabb körözést rendelt el a bíróság.

A törvényi tényállás megállapításának kérdésében a törvényszék az elmarasztaló ítélet meghozatala mellett más vonatkozásban is döntést hozott. A kihirdetéssel egy időben ugyanis külön végzést hozott az ügyészség által az 1913. évi törvény alapján vád tárgyává tett kormányzósértés vonatkozásában, kimondva az eljárás megszűnését a Cse-megi-kódex 106. §-a alapján. Az indokolás szerint az ügy ezen részében csak 1934-ben történt utoljára érdemi intézkedés,⁶⁸ amikor a bíróság a Bp. 472. §-hoz igazodva a terhelt előállításaig megszüntette az eljárást.⁶⁹

Károlyi Mihály védője felbbevezést nyújtott be az ítélettel szemben, kérve az elítélt felmentését, amelyet végül az ítéletábla elutasított, helybenhagyva az elsőfokú ítéletet 1937 novemberében.⁷⁰

Ugyanebben az évben Baróthy Pál főügyész⁷¹ ismét indítványozta a fent kifejtettek szerint a körözés⁷² kibocsátását a gyanúsítottal szemben, ez alkalommal az Átv. 5. §-ban meghatározott államfelforgatásra irányuló izgatás, kétrendbeli, az 1920. évi I. törvény 14. §-ának felhatalmazása alapján⁷³ az 1913. évi XXXIV. tc. 2. § (1) bek. szerinti

kormányzósértés, valamint kétrendbeli, a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség elkövetésének megalapozott gyanúja miatt.⁷⁴

Az első esetben a vádhatóság *A Reggel* című napilap 1930. augusztusi számában megjelent *Akitől egy világ választ el*⁷⁵ című cikke alapozta meg a nyomozás megindítását az alábbi kijelentése miatt: „*a munkásmozgalmat nem szabad Szovjetország politikája ellen irányítani; a munkásmozgalom bázisa mégis csak Oroszország. Ha a kapitalista világ háborút indítana Oroszország ellen, a proletariátusnak Oroszország mellé kellene állnia.*”⁷⁶ E törvényi tényállás megállapításánál fontos különbséget tenni az Átv. által megállapított izgatás és nemzetrágalmazás között, hiszen ebben az esetben mindkét büntett nyomtatvány útján valósult meg. Az ügyészség az előbbi akkor állapította meg, amikor Károlyi kijelentéseivel hitet tett a Szovjetunió mellett,⁷⁷ míg a második esetben olyan állításokról volt szó, melyekkel közvetlenül, kizárólag Magyarországot támadta.

A kormányzósértés vétségét a terhelt két másik cikkében valósította meg. Egyrészt *Az amerikai prosperitás legendájának halála*⁷⁸ című írásában a kormányzót „*fordított Nelsonnak*” bélyegezte, emellett azt állította róla, hogy a magyar flottát átadta a jugoszláv nemzeti tanácsnak.⁷⁹ A másik ilyen jellegű cikke az aradi *Erdélyi Élet*

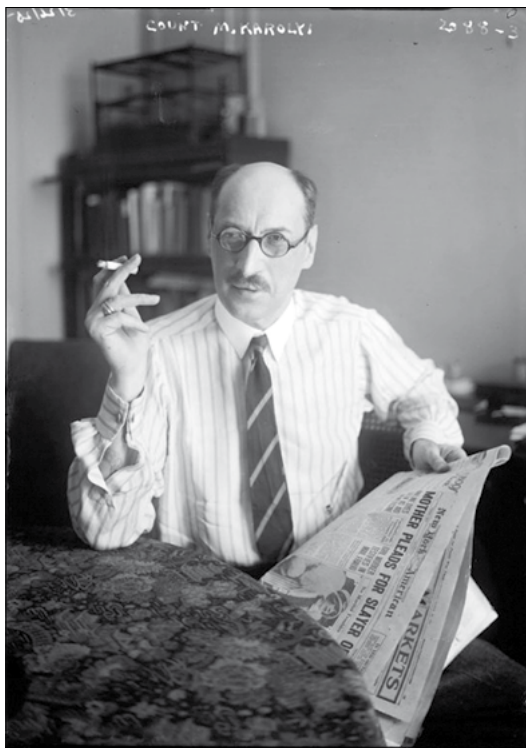
1930 októberében jelent meg, „*Magyarországon nincs király, de van trón és korona, nincs tenger, de van tengeri uniformis és van középkori atmosféra és pompa s a kormányzó a filmkirályok maskarádjával véteti körül magát.*”⁸⁰

Végül az 1930-as évben Károlyi a már említett pozsonyi politikai napilapban a *Visszapillantás októberre* című cikkében úgy állította be a magyar államot, mintha a társadalomra az osztályuralom lett volna jellemző, hozzátéve, hogy a dualizmus kori elhibázott nemzetiségi politika⁸¹ valójában a munkások ellehetlenítését szolgálta. Tovább színezve a képet, vázolta álláspontját, miszerint „*a Horthy-rendszer*” azért tudott megszilárdulni, mert a világháborúban az emberek megszokták „*a tömegkínzásokat*”, ezért folytatódhatott ez akkortájt is, így érve el azt, hogy a hatalom elhallgattassa a demokratikus hangokat. Megállapítható tehát, hogy az ügyészség e tényállások tekintetében a nemzetrágalmazás törvényi tényállását tartotta alkalmazhatónak.⁸²

Ezen egyesített bűnügy esetében is az előző büntetőeljárással egyezően hozta meg a törvényszék az ítéletet: először 1934-ben a kormányzósértés vétségének tekintetében az eljárást megszüntette a vádlott előállításáig,⁸³ ezt követően így már kizárólag az Átv. 5. és 7. §-ainak fennállását vizsgálta a történeti tényállásokkal kapcsolatban. Végül az elsőfokú ítélkező fórum megállapította Károlyi Mihály bűnösségét a büntetés kiszabása mellőzésének és a bűnügyi költségek megtérítésének megállapítása mellett.⁸⁴ Az eljárást megszüntető végzést elévülés jogcímén a törvényszék 1940-ben bocsátotta ki, mivel az elítéltet nem tudták az illetékes hatóságok előállítani tartozásának rendezése céljából.⁸⁵

3.1.2. *Tiétek a föld!*

A KMP Külföldi Bizottsága 1927-ben felkérte a volt köztársasági elnököt egy brosúra megírására, amivel a bolsevik ideológiát szándékoztak népszerűsíteni a magyar parasztság körében. A kivitelezés elősegítése érdekében a későbbi gyanúsított számára meghamisított statisztikai adatokat juttattak el, továbbá a Károlyi–Buza-féle földreform bírálatát, és az Európai Parasztbizottság programját ajánlották a mű elkészítéséhez.⁸⁷ A röpirattal kapcsolatban számos tartalmi kritériumra is felhívták Károlyi figyelmét, így elmondható, hogy gyakorlatilag kommunista megrendelésre kezdett bele a munkálatokba. Például ezen az alapon kritizálta a terhelt a Tanácsköztársaság gazda-

Károlyi Mihály Londonban⁸⁶

ságpolitikáját, és fejezte ki abbéli véleményét, hogy a proletárdiktatúra bukásának elsősorban gazdasági okai voltak.⁸⁸ A röpirat végül 1931-ben a *Tiétek a föld!*⁸⁹ címet kapta. A tárgyalandó témák között a terhelt érintette a gazdasági világválság problémáit, melyre álláspontja szerint a Szovjetunió „sikeres” gazdaságpolitikája lett volna a megoldás, foglalkozott a trianoni békével, és a szerinte „elnyomó” Horthy-rendszerrel, mellyel szemben csak a KMP hirdetett forradalmat.⁹⁰

Tekintettel arra, hogy a brosúra nagy számban jelent meg Magyarországon, az ügyészség ismét indítvánnyal élt a vádtanács felé a körözés elrendelésének tárgyában államfelforgatásra való izgatás és nemzetragalmazás halmozatban történő elkövetésének megalapozott gyanúja miatt.⁹¹ Baróthy Pál indokolása szerint azért valósított meg a volt államfő egy cselekményével két deliktumot, mert műve egyrészt a Magyarországon valóban szükséges földreform kérdéséről való állásfoglalása mellett válságkezelési stratégiaként kizárólag a kommunista ideológia által felvázolt módszereket mutatta be. További véleménye szerint a valódi demokrácia alapja a kollektivizálás a gazdasági és az ipari szektorban, ugyanis ez az egyetlen módja a világháború elkerülésének, hiszen a kapitalista alapokon nyugvó verseny kiiktatásával az országok kormányai nem lesznek képesek egymással rivalizálni.⁹²

A brosúrában kitért a gazdasági világválság okaira is,⁹³ megoldását azonban a bolsevik ideológiának megfelelően magyarázta. Abban valóban igaza volt, hogy ebben az esetben egy ún. túltermelési válság⁹⁴ zajlott le világszerte, viszont az az alternatíva, mely szerint a késztermékeket a dolgozók és nem a kapitalisták között kellett volna szétosztani,⁹⁵ nyilvánvalóan nem oldotta volna meg a problémát. Köztudomású tény volt a Szovjetunió eltérő gazdasági mechanizmusa, aminek köszönhetően olyan kereskedelmi elszigeteltség jött létre más országokkal szemben, ami valóban megkímélte a totalitárius államot a New York-i tőzsde összeomlásától.⁹⁶ Ezzel szemben a sztálini utasításoknak megfelelően kialakított tervutasításos rendszer,⁹⁷ a kollektivizálás,⁹⁸ valamint a gazdag paraszti rétegek kulákká nyilvánítása⁹⁹ a valóságban nyomorúságosabb körülményeket hozott létre, mint amit az 1929-es válság okozott. E nyomorúságos állapotokat Károlyi rendkívül idealizáltan írta körül: „a kommunista forradalom első nagy cselekedete az volt, hogy a földkérdést a parasztsággal egyetértően, sőt együttesen rendezte.”¹⁰⁰ A szovjetrendszerben élő emberek létminimum alatti élet-színvonalában egyfajta nemes „erőfeszítést” látott, álláspontja szerint „a munkások önmagukért, saját gyermekeikért, saját jövőjükért nélkülöznek, áldoznak és küzdenek, és nem a Weiss Manfrédokért, nem az Esterházyakért, nem az egri káptalanért!”¹⁰¹

A magyarországi viszonyokra kitérve¹⁰² – ami végül a nemzetragalmazás törvényi tényállását valósította meg – eszmefuttatását azzal kezdte, hogy a Bethlen–Peyer-paktum hatására bekövetkezett balközép oldal konszolidációja miatt csak a kommunisták állnak a proletárok élén. Az ebben a tárgykörben tett megállapításai azonban minden komolyabb alapot nélkülöztek. Véleménye szerint a Bethlen-féle gazdaságpolitika tönkretette a gazdálkodó

társadalmi réteget, így azok napi szintű megélhetése teljesen ellehetetlenült: „minden fillér, amit ennek a mai kormánynak beszolgáltattak, a dolgozók elnyomását, kirablását hosszabbítja meg. Minden megtagadott adópengő egy-egy koporsószeg, amit ennek a népgyilkos rendszernek a koporsójába verünk.”¹⁰³ A most kifejtettek kapcsán a saját álláspontomat is megemlíteném: e büntetőeljárásoknál a közös kapcsolódási pont az, hogy Károlyi ellen a magyar állammal szembeni hamis kijelentései miatt indult nyomozás, és állapították meg a nemzetragalmazás törvényi tényállásának alkalmazhatóságát. Azonban ez ebben az esetben megvalósította az Átv. 5. §-a szerinti államfelforgatásra irányuló izgatás vétségét is, hiszen a magyar embereket adófizetési kötelezettségük megtagadására szólította fel, tehát a hangsúly ebben az esetben nem elsősorban a tényállításokon van.

A többi büntetőeljáráshoz hasonlóan ebben az esetben is indítványozta az ügyészség az tárgyalás megtartását az Átv. 12. §-a alapján,¹⁰⁴ ugyanis az 58.422/k.ü.1935. számú vádiratban¹⁰⁵ foglaltak szerint a bűnösség megállapítása azért indokolt, mert a feltételezett elkövető hitet tett a Szovjetunióban bevezetett gazdasági rendszer és diktatórikus államberendezkedés mellett, Magyarországra nézve pedig valótlan kijelentéseivel olyan benyomást keltett, mintha a dolgozók felett lévő „kizsákmányoló” osztály minden előnytől megfosztaná a dolgozókat.¹⁰⁶

A tárgyalás megtartására hirdetményi úton való idézéssel szándékoztak a hatóságok felhívni a gyanúsítottat, hogy jelenjen meg a törvényszéken, ami ez alkalommal is sikertelen maradt, ettől függetlenül a nyilvánosság kizárásával sor került a büntetőper e szakaszának a lefolytatására,¹⁰⁷ melynek eredményeképpen Károlyi Mihály felelősségét megállapítva a büntetés mellőzésével a bűnügyi költségek megtérítésére kötelezték. Elrendelték továbbá a sajtótermék elkobzását is.¹⁰⁸ Az ítélet indokolása szerint az elmarasztaló döntés meghozatalára azért került sor, mert a tettes a magyar állapotokat ferdítve és egyoldalúan mutatatta be a fennálló alkotmányos rendszer elleni gyűlöletkeltés érdekében. Így az e röpirat hatására esetlegesen kialakuló ellenséges közhangulat jelentősen elősegítene a proletárdiktatúra ismételt bevezetését. E túlzó kijelentések mellett megjelentek továbbá a rosszhiszemű valótlan tényállítások is, melynek nyomán látható az egyenes szándék megvalósulása a nemzetragalmazás deliktumának végrehajtása során.¹⁰⁹ Ez utóbbi kapcsán példaként hozható fel 1928-ban a magyar államnak a svéd gyufagyártó társasággal kötött kétszáz millió pengő kölcsönszerződése, amely pénzügyi háttérrel biztosított a földreform folytatásához,¹¹⁰ viszont Károlyi ezt a projektet egyszerűen csak „népmentő panamáknak” nevezte.¹¹¹

Lengyel László védőügyvéd¹¹² fellebbezést nyújtott be az elsőfokú ítélettel szemben, felmentést kérve a hajdani köztársasági elnökre, így 1936-ban sor került a budapesti ítélőtábla másodfokú eljárására, ahol végül a B.VII.1158/9/1936. számú ítéletével helybenhagyta a törvényszék által kimondottakat. Megállapította továbbá: e brosúra nem tartozott a sajtóról szóló 1914. évi XIV. törvény hatálya alá, ennek következtében az elévülési időre a Csemegi-kódex szabályai voltak irányadók. Ez utóbbi

szerint 1935-ben az elévülés félbeszakadt a törvényszék eljárásával, ami ily módon jogszerű volt.¹¹³ Mindezek alapján megállapítható az a következtetés, hogy a védelem által tett fellebbezési kérelem kifogásolta a tárgyalás megtartását a vádtanács 1932 októberében kiadott végzésére tekintettel, mely szerint az eljárást a terhelt előállításáig megszüntette.¹¹⁴

Bár 1942 októberében a törvényszék Baróthy főügyész indítványára¹¹⁵ végzésével megszüntette az eljárást,¹¹⁶ mégis elmondható, hogy ez a büntetőügy járt a legsúlyosabb következményekkel: Károlyi Mihály mellett ugyanis más elkövetőket is felelősségre vontak a brosúra terjesztése miatt. Ez utóbbi tényállás alapján hozott elmarasztaló ítéletet a törvényszék Bagó István¹¹⁷ napszámossal, Nagy Lajos szűcssegéddel,¹¹⁸ Hegyi István géplakattal, valamint Leister Bálint munkással szemben.¹¹⁹

Károlyi Mihály¹³⁰

3.1.3. A párizsi nemzetközi békekonferencia

1939 májusában a volt államfő a *Franciabarát Magyarok Szövetségének* segítségével részt vett Párizsban a nemzetközi békekonferencián,¹²⁰ ahol ismét lehetősége volt előadást tartani a magyarországi viszonyokról, melynek tartalmát a *Szabad Szó* napilap cikkéből és a *Független Demokratikus Szabad Magyarországért* című röpiratból vált megismerhetővé a magyar hatóságok számára.¹²¹

Károlyi előadásában elsősorban a magyar állam és a tengelyhatalmak viszonyát vizsgálta, nem megfelelően értékelve a kor külpolitikai változásait. Álláspontja szerint ugyanis Magyarország elveszítette a függetlenségét azzal, hogy kapcsolatot épített ki a Berlin–Róma–Tokió tengellyel, amit végeredményben revíziós politikája érvényre juttatásának céljából vitt végbe. Ennek hatására Németország közbenjárására az ország területéhez visszacsatolták a korábban tőle elcsatolt területek egy részét. Erre vonatkozóan röviden így fogalmazott: „Végül, hogy Magyarország azon úton halad, amelyen gazdasági gyarmatsorsra jut.”¹²² A későbbi gyanúsított eszmefuttatásának alapja egy valós történelmi esemény volt, hiszen 1938-ban megalkotott első bécsi döntés hatására az állam visszakapta a Felvidéket és Kárpátalja egy részét.¹²³ Azonban jóval később, 1940-ben, a második bécsi döntést¹²⁴ követően kényszerűségből csatlakozott az ország a háromhatalmi egyezményhez.¹²⁵ Mindez Károlyi előadásának időpontjában még nem volt előre látható, tehát azok között a történelmi viszonyok között hamis tényállásnak

minősült. E kijelentéseire egyenes szándékkal megvalósult rosszhiszemű állítások is társultak, hiszen úgy állította be a korszak magyar politikusait, mint akik a revíziót minden más körülmény elé helyezve, önkéntesen csatlakoztak a Harmadik Birodalom által megszervezett szövetségi rendszerhez.

A terhelt ez az előadása ismételen megalapozta az Átv. 7. §-a¹²⁶ által meghatározott büntett miatti vádemelést az ügyészség részéről. Az eljárás során ebben az esetben viszont a hatáskör megállapításával kapcsolatban egy komoly változás állt be a jogszabályi háttérrel összefüggésben, ugyanis hatályba lépett az állami rend megóvása végett szükséges büntetőjogi intézkedésekről szóló 1938. évi XVI. tc., mely szerint a törvényszék helyett egy külön öttagú tanács jogosult az államellenes bűncselekmények bírósági szakaszának lefolytatására és az ítélethozatalra.

A fenti változtatás mellett ez a per is ugyanazon a módon ment végbe, mint a korábbiak:

Károlyit hírlap útján idézték meg,¹²⁷ majd távolmaradása miatt a büntetés mellőzése mellett a Fővárosi Törvényszék külön tanácsa a bűnügyi költségek megtérítésére is kötelezte.¹²⁸ Azonban 1943-ban az ügyészség elévülésre hivatkozva indítványozta a körözés visszavonását és az eljárás megszüntetését, amit az első fokon eljáró bíróság végzésben hagyott jóvá. Ennek a dátumnak a kiemelése egyébként azért is fontos, mert ez volt az utolsó év, amikor Károlyi Mihály Magyarországon körözött személynek minősült.¹²⁹

3.1.4. Károlyi Mihály szerzői minőségének kérdése a sajtótermékek útján elkövetett államellenes bűncselekményekkel összefüggésben

A jogerősen lezárult büntetőeljárások körében két alkalommal felmerült az a kérdés, hogy vajon azért, mert a vád tárgyává tett cikk, vagy röpirat szerzőjeként Károlyi Mihály neve volt feltüntetve, alkalmas-e annak kétséget kizáró bizonyítására, hogy ezek a művek az ő munkásságához köthetők. Ezt az álláspontot tárgyalások alkalmával a védelem szándékozott megalapozni, elérve így a felmentő ítélet meghozatalát. E körben említhető meg Lengyel védőnek a *Tiéd a föld!* brosúrával kapcsolatos megnyilvánulása a törvényszék előtt a bizonyítási eljárás lezárását követően. Álláspontja szerint nem állapítható meg egyértelműen az a tény, hogy a vád tárgyává tett röpiratot való-

ban Károlyi Mihály írta, hiszen a név feltüntetése önmagában nem tekinthető bizonyítéknak. Egyébként maga az írás véleménye szerint „*jelentéktelen és értéktelen, izléstelen és sértő, azonban törvénybe nem ütközik...*”. A későbbiekben erre alapozva, a bűnösség kérdésében fellebbezést nyújtott be a törvényszék ítélete ellen.¹³¹

Az elsőfokú bíróság a védelemmel szemben azt állította indokolásában, hogy a név feltüntetése mellett szerepel Párizs, mint a kiadás helye, ami köztudottan a vádlott tartózkodási helye volt azokban az években. Emellett a mű bevezetésében számos olyan személyes körülményt sorolt fel, ami a korábbi köztársasági elnök személyazonosságát támasztotta alá.¹³² Példaként említhető többek között az októberi földosztásra való utalás, mert ez volt az utolsó alkalom, amikor közvetlenül találkozott a magyar emberekkel, és a Károlyi-vagyon felosztásának kérdését is röviden taglalja.¹³³

A szerzőség jogi megítélése felmerült 1937-ben az ügyegyesítés nyomán hozott elsőfokú ítéletnél, ahol az indokolás foglalkozott ezzel a problémával, ezért elképzelhető, hogy a védelem jogi érvrendszerében szerepelt ez a körülmény. A törvényszék arra jutott, hogy ha ezek a cikkek nem Károlyi Mihály tollából származnának, akkor tiltakozását fejezi ki a vádemeléssel kapcsolatban.¹³⁴

4. Összegzés

A Károlyi Mihály ellen lefolytatott nemzetrágmalmazási perek jelentősége több szempontból is értékelhető. Azon tény mellett ugyanis, hogy a XX. századi történelem egy ismert alakjával szemben lépett fel a magyar igazságszolgáltatás, számos következtetés is levonható az államellenes bűncselekményeknek az ügyési és a bírói gyakorlatban történő elhatárolásának vonatkozásában. A nyomtatvány útján, illetve a szóban elkövethető deliktumok tekintetében a tényállás megállapítása mindig a leírt vagy elhangzott tartalom alapján történt. Az államfővel szemben megfogalmazott sértő kijelentések miatt az 1913. évi XXXIV. tc. 2. §-a alapján léptek fel, míg a magyar állam vagy a nemzet rágmalmazása esetén az Átv. 7. §-át találták alkalmazhatónak. E büntettek harmadik megvalósulási formája pedig más diktatórikus rendszerek, valamint az ott alkalmazott eszközök méltatása az előbb említett rendtörvény 5. §-át, az államfelforgatásra irányuló izgatást valósította meg.

Véleményem szerint ezeket a büntetőeljárásokat érdemes elhatárolni a volt köztársasági elnök felségsértési perétől, hiszen míg ebben az esetben elsősorban Károlyinak a Tanácsköztársaság kikiáltásával kapcsolatos politikai felelősségét kívánták megállapítani, addig a tanulmány tárgyát képező bűnügyek tekintetében kizárólag a jogi felelősség merült fel, mert az elítélt több alkalommal valósított meg a magyar törvényekbe ütköző tényállásszerű magatartást.

DRÓCSA, IZABELLA

Vom Staatspräsident zum Verurteilten aus politischen Gründen: die Strafverfahren gegen Mihály Károlyi zwischen den zwei Weltkriegen, mit besonderer Berücksichtigung der Prozesse wegen Nationsbeleidigung (Zusammenfassung)

Mihály Károlyi, Ministerpräsident, später Staatspräsident der 1918 ausgerufenen so genannten „Volksrepublik“ verließ Ungarn am 5. Juli 1919 nach Entstehung der Räterepublik. Nach seiner Niederlassung im Ausland äußerte er sich jedoch mehrfach öffentlich mit politischem Inhalt, weswegen die ungarische Staatsanwaltschaft die Einleitung eines Strafverfahrens bei dem Anklagerat beantragte. In der Mehrheit dieser Verfahren erfolgte die Eröffnung des Ermittlungsverfahrens und die Anklageerhebung wegen dem Tatbestand der Nationsbeleidigung gemäß § 7 des Ordnungsgesetzes der Horthy-Ära, das Gesetz Nr. 3 von 1921 über den effektiveren Schutz der Staats- und Gesellschaftsordnung (Staatsschutzgesetz). Gegenstand der Untersuchung meines Aufsatzes ist, ob die Äußerungen des Ange-

klagten die Verurteilung gemäß dem Staatsschutzgesetz tatsächlich begründen.

Laut § 7 Abs. 1 des Ordnungsgesetzes „*wer eine unwahre Tatsache behauptet oder verbreitet, die geeignet ist, die Ehre des ungarischen Staates oder der ungarischen Nation zu verletzen, oder ihre Anerkennung zu mindern, begeht ein Vergehen...*“ Eine qualifizierte Form dieser Straftat wird gemäß Abs. 2 dann begangen, wenn der Täter den Tatbestand mit dem Ziel verwirklicht, dass ein ausländischer Staat oder eine internationale Organisation eine feindliche Tat gegenüber Ungarn verwirklicht, oder eine Absicht darauf entstehen kann. Im Kenntnis des Gesetzes stelle ich kurz die Prozesse vor, die Gegenstände meiner Forschung sind, mit Untersuchung der bereits erwähnten Zusammenhänge.

Jegyzetek

¹ HAJDU Tibor: *Károlyi Mihály*. Budapest, 1978. Kossuth Kiadó.

² Az alábbiakban a tanulmány tárgyát nem képező büntetőperek tényállásait ismertetem. 1920-ban nyomozás indult a Csemegi-kódex 127. §-a szerinti felségsértés, 144. §-a szerinti hűtlenség, illetve a 152. és 154. §-ba ütköző lázadás miatt, melyben bűnösnek

találták, és életfogytig tartó fegyházbüntetéssel és teljes vagyonelkobzással sújtották a hazaárulók vagyoni felelősségéről szóló 1915. évi XVIII. tc. alapján. HU-BFL-VII.18.d-13/8784-1919. SCHÖNWALD Pál: *A Károlyi-per*. Budapest, 1985. Kossuth Kiadó. HAJDU 1978. 366. p.

- A Veér Imre és társai elleni 1926-os perben az Átv. 1. § (1) bek. szerinti államfelforgatás vétsége miatt emeltek vádat, a főtárgyalást azonban csak Veérrel szemben folytatták le. *HU-BFL-VI-1.18.d-03/0338-1926*. Károlyi Mihály 1930-ban az USA-ba tett látogatásáról az egyik magyar követségi tanácsos jelentést tett az ügyészségnek, akik indítványozták a vádtanács felé a nyomozólevél kibocsátását, ám az eljárás ennél a pontnál megszakadt. *HU-BFL-VI-1.18.d-20/0012-1930*. 1931-ben a vádtanács nyomozólevelét bocsátott ki, majd az ügyészség vádat is emelt a Csemegi-kódex 172. § (2). bek. és az 1912. évi LXIII. tc. 19. §-a szerinti tulajdonjog intézménye elleni izgatás miatt. *HU-BFL-VII.18.d-20/006-1931*, *HU-BFL-VII.5.c-9010-1931*. 1932-ben a törvényszék elsőfokon bűnösnek találta az Átv. 5. §-a szerinti államfelforgatásra irányuló izgatás vétségében. *HU-BFL-VII.18.d-20-0056-1931*. Érdemes megjegyezni, hogy önéletrajzában Károlyi a felség sértési peréről részletesen beszámolt, azonban a többi, ellene megindított büntetőperéről egyáltalán nem számolt be. KÁROLYI Mihály: *Hit, illúziók nélkül*. Budapest, 2013. Európa Kiadó, 271–277. p.
- ³ DRÓCSA Izabella: Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. III. törvény elhelyezése a XX. századi magyar büntetőjogi rendszerben. *Iustum Aequum Salutare*, 2017. 2. sz. 215–231. p. Uő: Az államellenes bűncselekmények szabályozása Magyarországon, különös tekintettel az 1921. évi III. törvényben meghatározott államfelforgatás büntetétére. *Jogtörténeti Szemle*, 2016. 4. sz. 64–67. p.
- ANGYAL Pál *A magyar büntetőjog kézikönyve. 4. kötet (Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. III. t-c)*. Budapest, 1928. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Kiadása.
- ⁴ DRÓCSA 2017. 226–230. p.
- ⁵ ANGYAL 1928. 139. p.
- ⁶ TÉRFY 1931. 1081–1082. p.
- ⁷ www.magyardiplo.hu/images/stories/2010oktober/karolyi.jpg
- ⁸ *HU-BFL-VII.5.c-13349-1924*, 2. p.
- ⁹ SCHÖNWALD Pál: *A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam-és jogtörténeti kérdései*. Budapest, 1969. Akadémiai Kiadó. KOVÁCS Kálmán: Államjogi változások a Magyar Népköztársaság idején. *Jogtudományi Közöny*, 1969. 2–3. sz. 69–79. p. HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Budapest, 2018. Jaffa Kiadó.
- GRATZ Gusztáv: *Forradalmak kora – Magyarország története 1918–1920*. Budapest, 1935. Magyar Szemle Társaság, 37. p. SALAMON Konrád: *Nemzeti önpusztítás 1918–1920*, Budapest, 2001. Korona Kiadó, 71. p.
- ¹⁰ *HU-BFL-VII.5.c-13349-1924*, 8. p.
- ¹¹ ZINNER Tibor: *Az ébredők fénykora 1919–1923*. Budapest, 1989. Akadémiai Kiadó.
- ¹² *HU-BFL-VII.5.c-13349-1924*, 2. p.
- ¹³ PÜSKI Levente: *A Horthy-rendszer*. Budapest, 2006. Pannonica Kiadó, 99–100. p. ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2004. Osiris Kiadó, 225. p. Uő: *A Horthy-korszak*. Budapest, 2017. Helikon Kiadó, 112. p. ORMOS Mária: *Magyarország a két világháború korában*. Budapest, 1998. Csokonai Kiadó, 103. p. GRATZ Gusztáv: *Magyarország a két világháború között*. Budapest, 2001. Osiris Kiadó, 144–145. p.
- ¹⁴ HUBAI László: *Magyarország XX. század választási atlasza 1920–2000*. I. kötet. Budapest, 2001. Napvilág Kiadó, 31. p.
- ¹⁵ *HU-BFL-VII.5.c-13349-1924*, 2. p.
- ¹⁶ *HU-BFL-VII.5.c-13349-1924*, 9. p.
- ¹⁷ PÜSKI 2006. 63. p. ORMOS 1998. 100–101. p. ROMSICS Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest, 1991. Magyarországi Kutató Intézet, 143. p.
- ¹⁸ www.iwm.org.uk/collections/item/object/26370
- ¹⁹ *HU-BFL-VII.5.c-13349-1924*, 3. p.
- ²⁰ EGEDY Gergely: *Horthy és Nagy-Britannia. Valóság*, 2017. 9. sz. 110. p. NEMESKÜRTY István: *Búcsúpillantás*. Budapest, 2014. Szent István Társulat, 12. p.
- ²¹ *HU-BFL-VII.5.c-13349-1924*, 9. p.
- ²² SÁRI János: *A hatalommegosztás történelmi dimenziói és mai értelme, avagy az alkotmányos rendszerek belső logikája*. Budapest, 1995. Osiris Kiadó.
- ²³ TOMCSÁNYI Mór: *Magyarország közjoga*. Budapest, 1932. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 352. p. CSEKEY István: *Magyarország alkotmánya*. Budapest, 1943. Renaissance Kiadó, 46. p. SZABÓ István: Az első nemzetgyűlés és a jogfolytonosság. In KOLTAY András – MOLNÁR Gábor (szerk.): *Bonus Iudex. Ünnepi kötet Varga Zoltán 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, 2018. PPKE-JÁK, 396. p. PÜSKI 2006. 118–163. p.
- ²⁴ CSEKEY 1943. 44. p. SZABÓ István: Az államforma rendezése (1920). In BARABÁS A. Tünde – VÖKÖ György (szerk.): *A Bonis bona disce-re. Ünnepi kötet Belovics Ervin 60. születésnapja alkalmából*. Budapest, 2017. Országos Kriminológiai Intézet, 449. p.
- ²⁵ CSEKEY 1943. 45. p. TOMCSÁNYI 1932. 353. p. SZABÓ István: Történeti alkotmány a polgári korban. *Jogtörténeti Szemle*, 2014. 4. sz. – 2015. 1. sz. 102. p. PÜSKI 2006. 17–40. p.
- ²⁶ SZABÓ 2018. 385–386. p.
- ²⁷ SCHÖNWALD 1969. 41. p. SALAMON 2001. 71. p. KOVÁCS 1969. 72. p. GRATZ 1935. 37. p.
- ²⁸ *HU-BFL-VII.5.c-13349-1924*, 3. p.
- ²⁹ ORMOS Mária: *Az 1924. évi magyar államkölcson megszerzése*. Budapest, 1964. Akadémiai Kiadó.
- ³⁰ GRATZ 2001. 158–159. p. ROMSICS 2002. 157. p. ROMSICS 2017. 121. p. ORMOS 1998. 110. p.
- ³¹ *HU-BFL-VII.5.c-13349-1924*, 4. p.
- ³² *HU-BFL-VII.5.c-13349-1924*, 5. p.
- ³³ *HU-BFL-VII.5.c-13349-1924*, 4. p.
- ³⁴ *HU-BFL-VII.5.c-13349-1924*, 31. p.
- ³⁵ *HU-BFL-VII.5.c-13349-1924*, 41. p.
- ³⁶ *HU-BFL-VII.5.c-13349-1924*, 48. p.
- ³⁷ HAJDU 1978. 424. p.
- ³⁸ *HU-BFL-VII.5.c-3988-1930*, 11. p. *HU-BFL-VII.18.d-20/0002-1929*, 4. p.
- ³⁹ ORMOS 2001. 8. p.
- ⁴⁰ ORMOS 2001. 2. p. HAJDU 1978. 424. p.
- ⁴¹ *HU-BFL-VII.5.c-3988-1930*, 9. p.
- ⁴² *HU-BFL-VII.5.c-3988-1930*, 4. p.
- ⁴³ ORMOS 1998. 124. p. ROMSICS 1991. 180–181. p.
- ⁴⁴ BÖLÖNY György: *Magyarország kormányai 1848–1992*. Budapest, 1992. Akadémiai Kiadó, 37. p. PÜSKI 2006. 293. p. ORMOS 1998. 147–163. p.
- ⁴⁵ ROMSICS 2002. 244. p. GRATZ 2001. 177. p. ORMOS 1998. 152. p.
- ⁴⁶ *HU-BFL-VII.5.c-3988-1930*, 11. p.
- ⁴⁷ ORMOS 1998. 231–241. p. GRATZ 2001. 320. p.
- ⁴⁸ NEMESKÜRTY 2014. 194. p.
- Mindezt alátámasztja az is, hogy Magyarország számos alkalommal igyekezett békét kötni a szövetséges hatalmakkal. MONTGOMERY, John Flournoy: *Magyarország, a vonakodó csatlós*. Budapest, 2004. Zrínyi Kiadó, 183–195. p.
- ⁴⁹ ABLONCZY Balázs: *A miniszterelnök élete és halála. Teleki Pál 1879–1941*. Budapest, 2018. Jaffa Kiadó.
- ⁵⁰ NYÁRI Gábor: *A Sándor-palotától a ravatalig. Teleki Pál második miniszterelnöksége 1939–1941*. Budapest, 2015. Kairosz Kiadó.
- ⁵¹ ORMOS 1998. 208–231. p.
- ⁵² BÖLÖNY 1992. 93. p. GRATZ 2001. 327–328. p. ORMOS 1998. 241–256. p.
- KÁLLAY Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam. 1942–1944*. I–II. kötet. Budapest, 2012. Európa Kiadó.
- ⁵³ KÁLLAY 2012. 94. p. ORMOS 1998. 265. p. GRATZ 2001. 338. p.
- ⁵⁴ *HU-BFL-VII.5.c-3988-1930*, 14. p. *HU-BFL-VII.18.d-20/0002-1929*, 9., 11. p.
- ⁵⁵ *HU-BFL-VII.5.c-3988-1930*, 11. p.
- ⁵⁶ *HU-BFL-VII.5.c-3988-1930*, 16. p.
- ⁵⁷ *HU-BFL-VII.5.c-3988-1930*, 17. p.
- ⁵⁸ *HU-BFL-VII.5.c-3988-1930*, 20. p. *HU-BFL-VII.18.d-20/0002-1929*, 14. p.

- A megszüntetésre irányuló kérelem 1935-ben is érkezett a főügyészhez, ezt azonban ő akkor visszautasította.
- ⁵⁹ HU-BFL-VII.18.d-03/0576-1930, 17. p.
- ⁶⁰ <https://adatbank.sk/lexikon/a-reggel/>
- ⁶¹ HU-BFL-VII.18.d-03/0576-1930, 3. p.
- ⁶² HU-BFL-VII.18.d-03/0576-1930, 4. p.
- ⁶³ HU-BFL-VII.18.d-03/0576-1930, 5. p.
- ⁶⁴ HU-BFL-VII.18.d-03/0576-1930, 21. p.
- Bár az ügyiratszám az 1931-es dátumot jelöli, a törvényszék végül 1937-ben hozta meg az ítéletet.
- ⁶⁵ Rév Erika: *A népbiztosok pere*. Budapest, 1969. Kossuth Kiadó.
- ⁶⁶ HU-BFL-VII.5.c-8771/1925.
- ⁶⁷ HU-BFL-VII.18.d-03/0576-1930, 21. p.
- A büntügyi költségek megtérítése miatt a törvényszék 1941-ben indítványozta az eljárás megszüntetését elévülés jogcímére hivatkozva. HU-BFL-VII.18.d-03/0576-1930, 29. p.
- ⁶⁸ HU-BFL-VII.18.d-03/0576-1930, 23. p.
- ⁶⁹ HU-BFL-VII.18.d-03/0576-1930, 15. p.
- ⁷⁰ HU-BFL-VII.18.d-03/0576-1930, 27. p.
- ⁷¹ A főügyész a büntetőeljárás megindításáról jelentés tett az igazságügyi miniszternek. HU-BFL-VII.18.d-20/0025-1930, 1. p.
- ⁷² HU-BFL-VII.5.c-4286-1931, 4.
- ⁷³ ANGAL Pál: *A magyar büntetőjog kézikönyve*. VII. kötet (Felség-sértés, királysértés, hűtlenség, lázadás, hatóságok büntetőjogi védelme). Budapest 1930. Athenaeum, 40. p. Irk Albert: *Magyar anyagi büntetőjog*, Pécs, 1933. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T., 364. p.
- ⁷⁴ HU-BFL-VII.5.c-4286-1931, 2. p.
- ⁷⁵ Károlyi Mihály válogatott írásai. I. kötet. Budapest, 1964. Gondolat Kiadó, 350–356. p. HU-BFL-VII.18.d-20/0025-1930, 1. p. HAJDU 1978. 435. p.
- ⁷⁶ Károlyi Mihály 1964. HU-BFL-VII.5.c-4286-1931, 2. p.
- ⁷⁷ HU-BFL-VII.18.d-20-0056-1931.
- ⁷⁸ Károlyi Mihály 1964. 357–366. p.
- ⁷⁹ HU-BFL-VII.5.c-4286-1931, 2. p. Károlyi Mihály 1964. 358. p.
- ⁸⁰ HU-BFL-VII.18.d-20/0025-1930, 1. p.
- ⁸¹ GRATZ Gusztáv: *A dualizmus kora 1867–1918*. I. kötet. Budapest, 1934. Magyar Szemle Társaság, 69–89. p. II. kötet. 147–171. p.
- ⁸² HU-BFL-VII.5.c-4286-1931, 2. p.
- ⁸³ HU-BFL-VII.5.c-4286-1931, 6. p. HU-BFL-VII.18.d-20/0025-1930, 9. p.
- ⁸⁴ HU-BFL-VII.18.d-20/0025-1930, 9. p. HU-BFL-VII.18.d-20/0025-1930, 13–14. p.
- ⁸⁵ HU-BFL-VII.18.d-20/0025-1930, 11–12. p. HU-BFL-VII.18.d-20/0025-1930, 15–16. p. Ez utóbbi csak a megszüntetésre irányuló indítványt tartalmazza.
- ⁸⁶ cultura.hu/wp-content/uploads/2015/03/cultura-karolyi-mihaly-iroda.jpg
- ⁸⁷ HAJDU 1978. 438–439. p. KÁROLYI 2013. 292. p.
- ⁸⁸ KÁROLYI 2013. 439. p. Károlyi Mihály 1964. 395. p. HU-BFL-VI.1.5.c-7384-1932, 2. p.
- ⁸⁹ Károlyi Mihály 1964. 392–431. p.
- ⁹⁰ HAJDU 1978. 439. p.
- ⁹¹ HU-BFL-VII.5.c-7384-1932, 2. p.
- ⁹² Uo.
- ⁹³ Károlyi Mihály 1964. 399–402. p.
- ⁹⁴ Károlyi Mihály 1964. 402. p.
- ⁹⁵ Károlyi Mihály 1964. 401. p.
- ⁹⁶ Károlyi Mihály 1964. 399. p.
- ⁹⁷ ROMSICS 2002. 349. p.
- ⁹⁸ ROMSICS 2002. 346. p.
- ⁹⁹ ROMSICS 2002. 351–352. p.
- A kulákokat Károlyi „zsirosparasztoknak” titulálta, akik csak kihasználták a kevésbé vagyonos parasztokat. Károlyi Mihály 1964. 423. p.
- ¹⁰⁰ Károlyi Mihály 1964. 422. p. HU-BFL-VII.5.c-7384-1932, 2. p.
- ¹⁰¹ Károlyi Mihály 1964. 426. p. HU-BFL-VII.5.c-7384-1932, 3. p.
- ¹⁰² Terjedelmi okokra tekintettel nincs lehetőség Károlyi Mihálynak a *Tiédtek a föld!* című művében leírt állítások teljes bemutatására, röviden viszont megemlítem azokat a tárgyköröket, amelyekkel kapcsolatban az ügyészség megállapította a tényállásszerűséget: nem a valóságnak megfelelően értékelte a magyar oktatási rendszer helyzetét, a hadseregfejlesztést, illetve a Nagyatádi-féle földreformot.
- ¹⁰³ Károlyi Mihály 1964. 423. p. HU-BFL-VII.5.c-7384-1932, 3. p.
- ¹⁰⁴ HU-BFL-VII.5.c-7384-1932, 13. p.
- ¹⁰⁵ HU-BFL-VII.5.c-7384-1932, 10. p.
- ¹⁰⁶ HU-BFL-VII.5.c-7384-1932, 13. p.
- ¹⁰⁷ HU-BFL-VII.5.c-7384-1932, 14. p.
- ¹⁰⁸ HU-BFL-VII.5.c-7384-1932, 16. p.
- ¹⁰⁹ HU-BFL-VII.5.c-7384-1932, 21. p.
- ¹¹⁰ GRATZ 2001. 172. p.
- ¹¹¹ HU-BFL-VII.5.c-7384-1932, 4. p. Károlyi Mihály 1964. 416. p.
- ¹¹² HU-BFL-VII.5.c-7384-1932, 14. p.
- ¹¹³ HU-BFL-VII.5.c-7384-1932, 22. p.
- ¹¹⁴ HU-BFL-VII.5.c-7384-1932, 14. p.
- ¹¹⁵ HU-BFL-VII.5.c-7384-1932, 16. p.
- ¹¹⁶ HU-BFL-VII.5.c-7384-1932, 26. p.
- ¹¹⁷ HU-BFL-VII.18.d-03/0175-1932, 9. p. HU-BFL-VII.5.c-9038-1932, 20. p.
- ¹¹⁸ HU-BFL-VII.5.c-11649-1932.
- ¹¹⁹ HAJDU 1978. 440. p.
- ¹²⁰ HAJDU 1978. 464. p.
- ¹²¹ HU-BFL-VII.18.d-03/0619-1939, 11. p.
- ¹²² HU-BFL-VII.18.d-03/0619-1939, 10. p.
- ¹²³ ORMOS 1998. 210. p. ROMSICS 2002. 246. p.
- ¹²⁴ ORMOS 1998. 222–223. p. ROMSICS 2002. 248. p. GRATZ 2001. 310. p.
- ¹²⁵ GRATZ 2001. 312. p.
- ¹²⁶ HU-BFL-VII.18.d-03/0619-1939, 13. p.
- ¹²⁷ HU-BFL-VII.18.d-03/0619-1939, 14. p.
- ¹²⁸ HU-BFL-VII.18.d-03/0619-1939, 13. p.
- ¹²⁹ HU-BFL-VII.18.d-03/0619-1939, 9. p.
- ¹³⁰ cultura.hu/wp-content/uploads/2015/03/cultura-karolyi-mihaly-telefön.jpg
- ¹³¹ HU-BFL-VII.5.c-7384-1932, 15. p.
- ¹³² HU-BFL-VII.5.c-7384-1932, 20. p.
- ¹³³ Károlyi Mihály 1964. 392–393. p.
- ¹³⁴ HU-BFL-VII.5.c-4286-1931, 9. p.

2018-ban kerek nyolcszáz esztendeje, hogy Habsburg Rudolf meglátta a napvilágot. Ha vannak is régiebb, ősiebb és máig élő, nagy múlttal rendelkező uralkodócsaládok, egy sincs közöttük, amely a világ(történelem) formálásában, a globalizációban oly meghatározó – és mindmáig figyelemre számot tartó, éles (olykor diplomáciai) vitákat (is) kiváltó – szerepet vitt volna, mint a (spanyol) Habsburg. Számos rémtörténet, ún. „*leyenda negra*” övezi mind a mai napig a dinasztíát, különösen annak „spanyol ágát”. Holott annak is száz esztendeje már, hogy a „*felséges Osztrák Ház*” nincs a nagypolitika színpadán. Ő cs. és kir. fensége Habsburg Ottó főherceg nagy őséről, V. Károly császárról írott könyvét azzal kezdi, hogy „*az utókornak a megelőző évszázadokról alkotott képe sosem marad állandó, hanem szüntelen változásoknak van alávetve.*” Öfenségséggel szólva tehát a történettudomány – és így következképpen a jogtörténet-tudomány is – olyan tudomány, amely visszafelé folyamatosan változik. Márpedig a történeti köztudatból – és a történetírásból (is) – hiányzik, hogy a császári és királyi háznak a Magyar Királysággal volt a leghosszabb kapcsolata az egész világon. Pedig volna mire emlékezni... Közel hét évszázad (1269¹–1944²) közjogi, politikai, dinasztikus összeköttetése.

A következőkben vizsgált téma kapcsán így felmerül a kérdés tehát, hogy ez az eredetileg Közép-Európához köthető, közép-európai szemlélettel bíró dinasztia hatalmának csúcsán (XVI–XVII. század) is megőrizte-e identitását, politikai gondolkodását vagy sem? Ha pedig változott, az milyen következményekkel járt a ház és – ami a mi szempontunkból érdekes – a Magyar Királyság kapcsolatának talán legmeghatározóbb időszakában, éppen a tárgyalt korszakban? Az 1218-ban született Habsburg Rudolf római király (1273–1291) a kezdetektől fogva komoly érdeklődéssel tekintett Közép-Európa és benne különösen a Magyar Királyság felé.³ Tény, hogy a ház ősi – és egyben névadó – fészket, az osztrák örökös tartományokat Kun László vezetésével (1278) a magyarok segítségével szerezte meg, többi koronáit, országait házasságok és örökség útján szerezte meg.

Ez a Magyar Királyságra is áll, ha azt politikai és nem jogi értelemben vesszük. A Habsburg Frigyes római császár (1452–1493) – és nyilván elődjeinek – politikájára utaló, de Hunyadi Mátyásnak (1458–1490) tulajdonított „*Bella gerant alii tu felix Austria nube*” mondás a valóságban is tényező volt. Gyakorlatilag így vette sorra birtokba a XV–XVI. században az európai országok – és azon keresztül a világ – egy tekintélyes részét. A kétféjű sas – a dinasztia jelképe – az Indiától a Fülöp-szigeteken és Portugálián át, Németalföld és Itália jó részén keresztül egészen Közép-Európaig hirdette a ház hatalmát. Szédítő magasságokba emelkedett a dinasztia a XVI. században, ezek alapján valóban mondhatta II. Fülöp, hogy „*en mis dominios nunca se pone el sol*”. A dinasztiaalapító kései utódait két korszakban – (1437–1457)⁴ és (1526–1918) – is magáénak tudhatta a Magyar Királyság.⁵

A XVI–XVII. századi Habsburg–magyar közjogi kapcsolatok megértéséhez és bizonyos értelemben vett árnyalásához a ház spanyol trónra jutása, ennek folytán

Liktor Zoltán Attila

„Spanyol az Isten”

Egy Spanyolországhoz erősen kötődő dinasztia a Magyar Királyság élén a XVI–XVII. században: a Habsburg-ház

megjelenő „identitásváltozása” és (spanyolos) identitásának kérdése áll e tanulmány fókuszában. Mindennek megismerése más látószögöl világítja meg a Mohácsot követően (1526) létrejött dunai Habsburg Birodalomba integrálódott Magyar Királyság és a dinasztia kapcsolatát. A politikai gyakorlatban felmerült kérdésekkel, mint a *primogenitura* bevezetésére tett lépések háttérével már korábban részletesen foglalkoztam.⁶

1. A spanyolos Habsburg-dinasztia a Magyar Királyság élén (1526–1740)

A korábbi és kortárs (külföldi és hazai) történetírás is nagyrészt alapvetően német (osztrák) dinasztikaként láttatja a Mohácsot követően a magyar trónt elfoglaló Habsburgokat. Emellett szinte egyöntetűen *spanyol* és attól különvált *osztrák* Habsburgokról beszélnek a tárgyalt időszakot illetően. A kép viszont ennél jóval árnyaltabb, ha a Ház szóban forgó korszakát vesszük szemügyre, Monostori Tibor hívja fel a figyelmet, hogy

„*a Magyar Királyság és osztrák Habsburgok történetének számos európai jelentőségű eseménye kizárólag akkor érthető meg, ha a történetírás az eddig gondolatnál jelentősebb függőséget tételez fel a nyugati tengely országaiban, így a Spanyolországban is zajló folyamatoktól.*”⁷

Kis túlzással, de Bécsben 1521 és 1700 számos alkalommal az történt, amit Madridban mondtak, vagy onnan sugalltak. Ha pusztán a gyakorlati politikai realitás talajáról indulunk ki, Madridnak meghatározó befolyása, egyértelmű vezető szerepe volt végig a tárgyalt korszakban. A provokatív címmel, „*Spanyol az Isten*” is erre kívántam utalni. Csupán négy adalék hozzá; az 1538-ban Szapolyai és a Habsburgok között megkötött váradi béke⁸ Károly császár nyomására és érdeke szerint történt, a tizenöt éves háború (1591–1606) során a császár és az Erdély közötti szövetség létrehozásában a prágai spanyol követnek és a spanyol jezsuitáknak elvitathatatlan szerepe volt,⁹ nem véletlen, hogy a *Corpus Juris*ba is bevett egyezségen Don Guillén de San Clemente spanyol követ aláírása is szerepel. Szilágyi Sándor jegyezte meg, a spanyol jezsuitára (Alfonso Carrillóra) utalva, hogy „*az ő missiója nem*

az volt, mit a történetírás neki tulajdonít, hogy Erdélyt a Habsburg-ház provinciájává tegye, hanem hogy megszerezze, megtartsa a keresztyénségnek.”¹⁰

A XVII. század elején a „stájer ág” trónra kerülését a „Madriddal” kötött megállapodás „nyugtázta”, de az 1687–1688. évi országgyűlésen elfogadott, az örökös királyságot, továbbá a „spanyol fiág” trónöröklési jogát becikkelyező rendelkezés is. Ezek a spanyol udvar egyértelmű dominanciáját támasztják alá. Az európai politikai életet alapvetően meghatározó, Habsburgok vezette spanyol–német–közép-európai összeköttetésről kiváló spanyol tanulmányok, monográfiák születtek.¹¹

A címben felvetett teória vázolásához először azt kell megérteni, hogyan került a dinasztia Hispániába, és hogy mi alapján mondhatjuk, hogy a dinasztia gondolkodásában, jogfelfogásában kulcsfontosságú szerepet játszott a *Monarquía Católica*-hoz való kapcsolat.

A Habsburg-politika a XV. század első feléhez képest a század második felére – részben a magyar és cseh koronától való „elesésük” (1457) következtében, részben a nyugati házasságok, Habsburg László és Valois Magdolna jegyessége (1457), Habsburg Frigyes császár és Portugáliai Eleonóra (1452), valamint fiuk, Miksa főherceg és Burgundi Mária (1477) révén, ugyanakkor nem feledve/feladva a közép-európai érdeklődésüket – egyre inkább nyugati irányba is fordult. Ez találkozott a Katolikus Királyok franciaellenes külpolitikájával.¹² Habsburg Miksa római király gyermekei hamarosan (1495) házasságot is kötöttek a Katolikus Királyok gyermekeivel, János infáns Habsburg Margit főhercegnővel, Johanna infánsnő pedig Habsburg Fülöp főherceggel.¹³ A későbbi (1515) Habsburg–Jagelló kettős házasság is ehhez hasonló volt, hiszen Habsburg Ferdinánd főherceg–infáns Jagelló Anna hercegnővel, Habsburg Mária főherceg–infánsnő Jagelló Lajos herceggel, későbbi magyar és cseh királlyal kötött házasságot.¹⁴

Szükséges azonban itt kitérni a spanyol (kasztíliai) trónbetöltés szabályára. A századforduló ismert és kiváló (közjog)történésze, Cseky István kimerítő elméleti leírását adja a különböző trónbetöltési rendeknek, és bár nem említi, de a *Ley de las Siete Partidas*¹⁶ alapján *successio linealis* volt érvényben spanyol (kasztíliai) földön,

azon belül is annak egyik altípusa, a *successio cognatica* (miszerint férfiak és nők is örökölhettek). Ennek alapján, valamint a Katolikus Királyok (Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd) végrendelete értelmében a Habsburgok jutottak a kasztíliai és az aragón korona kormányzásához. A két főherceg–infáns unoka közül – némi ellenállás mellett a fiatalabb, de spanyol földön született és nevelkedett Ferdinánddal szemben – a

Németalföldön született és ott is nevelkedett idősebb Károly egyedül örökölte a Katolikus Királyságokat.¹⁷

Nehéz megfogni és pontosan visszaadni magyar nyelven egyetlen kifejezéssel azt a jogi és politikai helyzetet, ami a XVI–XVII. században fennállt azon a területen, amit a mai Spanyolország-fogalom alatt értünk és használunk. Spanyol hatásra a Habsburgok hitbizományként (*mayorazgo*) fogták fel országaikat, „*los dichos Estados han de pertenecerme a mí, y me han pertenecido por derecho propio, y mayorazgo antiguo*”, a korabeli dokumentumokban megjelenő szófordulatok, „*como reyes y señores naturales*”, „*reinos y países patrimoniales*”, „*propietario de los dichos mis Reynos, Estados, y Señoríos*” ezt világosan visszaadják. Erről San Miguel Pérez a Habsburg–királyok végrendeletét elemezve írt tanulmányt.¹⁸

Ennek azért van jelentősége a témánk szemszögéből, mert ebből a „spanyol világból” kerültek vissza a Habsburgok Közép-Európába 1521-ben. És ennek a közjogi-politikai-filozófiai „légkörnek” meghatározó szerepe lehetett az elméleti

és gyakorlati politika alakításánál a dunai Habsburg Birodalom tekintetében is.

Károly főherceg–infáns apai nagyapja, Miksa császár (†1519) osztrák örökségét akadály nélkül vette át, azonban nem sokkal később, a wormszi birodalmi gyűlésen (1521) átengedte¹⁹ azt öccsének, Ferdinánd főhercegnek, aki Mohácsot követően érvényesítette a ház cseh és magyar koronára vonatkozó régi igényét is. Így alakult ki Ferdinánd jogára alatt a dunai Habsburg Monarchia, amelyet a későbbiekben is a tőle leszármazó ún. „osztrák ág” birtokolt. Ezt a felosztást jelöli a történettudomány úgy, mint a ház „spanyol” és „osztrák” ágra való szétválását.

Habsburg Ferdinánd főherceg–infáns, magyar és cseh király, római császár (1526/1558–1564) (Johann Bocksberger der Ältere festménye)¹⁵

„Károly a spanyol és a burgundi majorátusoknak lett a feje, az osztrák birtokok tekintetében pedig lemondott öccsének, Ferdinándnak javára, de fenntartva ennek ága megszakadása esetére az öröklés jogát. Az ausztriai ház ezáltal két külön, egymástól teljesen független, önálló ausztriai és spanyol ágra vált szét.”²⁰

2. Két birodalom – egy dinasztia

Habsburg Károlyt ugyan megválasztották (1519) és megkoronázták (1530) római császárnak, a kormányzást a Német-római Birodalomban többnyire Ferdinánd vitte – ő Károllyal ellentétben gyakorlatilag folyamatosan a Birodalomban tartózkodott –, amit előbb birodalmi helytartóvá történt kinevezése (1521), majd később római királlyá történő megválasztása (1531) is tükröz.²¹ Ferdinánd a harmincas, negyvenes években gyakorta azért nem jelent meg a magyar országgyűléseken, mert birodalmi gyűléseken helyettesítette császári bátyját, vagy egyéb birodalmi ügyekkel foglalkozott. Károly lemondása után a császári korona végig Ferdinánd fiága kezén maradt. Ennek ellenére a dinasztia a XVI. században nagyon személyes viszonyban állt a *Monarquía Católica*-val, az „osztrák ág” is inkább volt „spanyol”, mint „német” – a jogfelfogását tekintve kétségtelenül. Különösen úgy, hogy a spanyol földön született és nevelkedett „osztrák” Ferdinánd²² utódai közül többen is a spanyol udvarban töltöttek rövidebb-hosszabb időt. A dinasztia ügyei – különösen az idősebb ág ügyei – felülírták az egyes országok, tartományok érdekét vagy igényét. Ezt jól bizonyítja a következő példa. Ferdinándot a magyar rendek törvénybe foglalva (1547) kérték, hogy ha maga nem tud az országban huzamosan tartózkodni, akkor legalább legidősebb fiát – az akkor húszesztendős – Miksa főherceget állítsa az ország élére, hogy annak kormányát vihesse. Ehhez képest Miksát apja nemhogy nem küldi Magyarországra, hanem a következő évben Miksa – nagybátyja, Károly császár parancsára – egyenesen az ibériai félszigetre utazik, ahol unokatestvérét, Máriát, a császár lányát feleségül veszi, akivel éveket helytartóként (1548–1551) kormányozza Kasztíliát.²³ Az 1560–1570-es években Fer-

dinánd unokái közül Rudolf, Ernő, Vencel és Albert főhercegek is – egyébként magyar arisztokrata gyerekekkel, mint Pálffy Miklós – II. Fülöp madridi udvarában nevelkedtek.²⁴ Ferdinánd legkisebb fia, (stájer) Károly főherceg szintén tartózkodott viszonylag huzamosabb ideig (1568–1569) a madridi udvarban.²⁵ Rudolf Prágába költözése (1581) idején anyja, Mária özvegy császárné visszatérve Madridba, magával vitte legkisebb lányát is, aki – bár eredetileg a negyedik özvegyiségében maradt Fülöpnek szántak hitvesül – ott apáca lett.²⁶

Mindebből arra lehet következtetni, hogy erős érzelmi-politikai szál fűzte a bécsi ágat is a spanyol udvarhoz, amely egészen Habsburg (VI.) Károly császárig, a család utolsó férfitagjáig húzódik. Bár azzal, hogy Károly főherceg a spanyol örökösödési háborúban (1701–1714) nem

tudta megtartani a spanyol trónt Bourbon (V.) Fülöppel szemben, megszakadt Bécs és Madrid között az évszázados szoros összeköttetés, de a spanyol földön töltött hosszú évek alapvetően rányomták bélyegüket Károly későbbi politikai gondolkodására és személyiségére.²⁷

A spanyol (eredetileg burgund) etikett XVI. századi meghonosítása a bécsi udvarban,²⁸ az elterjedő spanyol divat, spanyolos öltözködés, a spanyol nyelv,²⁹ a dinasztia saját lovagrendje, az Aranygyapjas rend³⁰ – amely a családé volt, a ház főhercegei között számosan a tagjai voltak, még maga III. Frigyes és I. Miksa császárok is³¹ – mind a „két ág” egybetartozását és spanyolos-burgundi jellegét erősítette. A rend nagymesteri tisztét a senior ág mindenkor feje töltötte be, azok a magyar arisztokraták, akik megkapták a rend jelvényét (Báthory Zsigmond fejedelem, Pálffy Miklós országbíró, Pálffy Pál, Esterházy Miklós és Esterházy Pál nádorok, Zrínyi Miklós bán) bécsi közvetítéssel, de a spanyol királytól kapták.

A kettéválás, önállósodás elméletét a „közös terep” Habsburg-Németalföld kormányzóinak listáján szereplő családtagok is gyengítik. A család bécsi és madridi ágának

leglátványosabb közös ügye és érdekeltisége éppen Habsburg-Németalföld (*Países Bajos de los Habsburgo*) volt, amelynek kormányzói között két ízben Habsburg Margit főhercegnőt³³ (1507–1515, 1517–1530) Habsburg Mária cseh–magyar királynét³⁴ (1531–1555), illetve az ún. „osztrák ágból” származó Habsburg Ernő³⁵ (1594–1595), továbbá Albert³⁶ (1595/1598–1621) és Lipót Vilmos³⁷ (1647–1656) főhercegeket találjuk. Ami azt jelenti, hogy

Habsburg (II.) Miksa főherceg spanyolországi kormányzó (1548–1551), cseh és magyar király, római császár (1564–1576) (Antonio Moro festménye)³²

a család senior ágából kikerülő kormányzók – Izabella Klára Eugénia infánsnő³⁸ (1598/1621–1633) és Ferdinánd bíboros-infáns³⁹ (1634–1641), illetve a ház „törvénytelen” tagjai, mint Margarita de Parma (1559–1567) Juan de Austria⁴⁰ (1576–1578), illetve Juan José de Austria⁴¹ (1656–1659) – mellett az „osztrák ágból” kikerülő kormányzók a „spanyolokkal” szemben nagyobb számban kormányozták a területet. Ennek egyik oka elsősorban abban keresendő, hogy a „spanyol ágban” – számos alkalommal, amikor Kasztíliától távol volt kénytelen tartózkodni az uralkodó – nem volt férfi (vagy kiskorú volt), aki elláthatta volna a kormányzást. És mivel a németalföldi alkotmányos hagyományok egy családtagot kívántak a tartomány kormányának az élére, „*los privilegios de aquellos Estados establecían que sólo podían ser gobernados por su señor natural, y en su ausencia, debían ser gobernados por un miembro de su familia, nunca por un extraño*,”⁴² ezért viselték többen is a kormányzóságot az osztrák „rokonságból”.

Érdekesség, hogy még Portugália élén is álltak kormányzóként, illetve alkirályként (*virrey*) az „osztrák ágból” kinevezett családtagok, mint Albert⁴⁴ (1583–1594) és Károly⁴⁵ (1624) főhercegek.

További összeköttetést jelentett a katolikus valláshoz való ragaszkodás mindkét ágban. Igaz, hogy az bécsi ág „meginogott” e tekintetben a XVI. században, ennek minden bizonnyal a cseh, magyar, valamint a birodalmi nagyszámú protestáns rendekkel való érintkezés – és talán a madridi politikával szembeni dac – húzód(hat)ott meg a háttérben. Közismert, hogy II. Miksa és II. Mátyás is „cimbora” a protestánsokkal. Amíg az idősebb ág – gyakorlatilag Németalföld kivételével – az inkvizíció segítségével⁴⁶ a spanyol Habsburg-birtokokon képes volt megőrizni a katolikus vallást, addig az „osztrák ág” minden igyekezete ellenére a XVI. század végére túlnyomó többségű protestáns rendekkel volt kénytelen szembenézni.⁴⁷ A politikai realitás – a Szentszék, de különösen Madrid meghatározó befolyása a bécsi udvarban⁴⁸ – nyílt „kenyértörésre” nem adott lehetőséget, sőt a XVII. századi uralkodók (II. Ferdinánd, III. Ferdinánd és Lipót) személyes meggyőződése mellett teret nyert a katolikus megújulás is a katolikus vallás felé hűzta a bécsi politikát.

Az sem mellékes továbbá, hogy a ház legfőbb közös ellenfele a franciák mellett a velük szövetséges Oszmán Birodalom volt, amely ellen úgy keleten, mint nyugaton váltakozó eredménnyel folytatott küzdelmet. Ez is erősen

cáfolja a teljesen független, önálló bécsi ág létét, hiszen a keresztény világ védelme és a török terjeszkedése elleni küzdelem alapvetően összefűzte Bécs és Madrid politikáját. Ferdinánd és utódai is számítottak – és ami fontosabb,

számíthattak – a testvérág segítségével, Bécs jelentős politikai, pénzügyi, katonai segínyt kapott a másfél évszázad folyamán, persze a nagyobb volumenű nyugat-európai politika elsődlegességet élvezett a keletivel szemben.⁴⁹ A testvérág figyelemmel kísérte a magyarországi helyzetet, Madridban és Brüsszelben volt a legpontosabb képe az udvarnak a bécsi pénzügyi, politikai, hadi helyzetről. A bécsi uralkodók folyamatosan kommunikáltak és – gyakorlatilag napi – kapcsolatban álltak a brüsszeli és madridi vezetéssel, a spanyol uralkodókhoz és a brüsszeli kormányzókhoz küldött leveleikből ez egyértelműen kiviláglik.⁵⁰ Jelentős részben leterhelték a ház kapacitáit, és elvonták a Habsburg-erőket a keleti-déli területekről a franciákkal folytatott, évtizedekig húzódó itáliai háborúk (1494–1559), majd a németalföldi konfliktus és az angolokkal⁵¹ vívott (kereskedelmi) háború, végül a XVII. század „világháborúja”, a harmincéves háború⁵² (1618–1648).

A dinasztia „két ága” közötti szoros szövetséget – még ha volt is elhidegülés időnként Bécs és Madrid között a komoly érdekütközések miatt⁵⁴ – mindvégig fenntartották. Ezt diktálta a politikai realitás

is. A ház kiterjedt birtokai és az azokból fakadó érdekeltiségek azonban szükségszerűen magukkal vonták a konfliktusok folytonos kiéleződését,⁵⁵ amely – és ez magyar szempontból különösen döntő volt – az Oszmán Birodalommal szembeni határozott és eredményes fellépést jelentősen hátráltatta, késleltette. Bécs első (1529) és második (1683) török ostroma,⁵⁶ Károly császár tuniszi (1535) és algíriai (1541) hadjáratai, a lepantói ütközet⁵⁷ (1571), vagy éppenséggel a XVI. század nyolcvanas éveinek végén a geostratégiai jelentőséggel bíró lengyel-litván trón megszerzésére tett osztrák kísérletek támogatása,⁵⁸ illetve a hosszú háború⁵⁹ (1591–1606), végül a török kiűzésében (1683–1699) vállalt spanyol részvétel⁶⁰ világosan mutatják a „két ág” közös érdekeltiségeit és egybetartozását, egymástól való politikai-hadi és pénzügyi függését.

A dinasztia „két ága” az identitásbeli-kulturális-politikai-hadi összeköttetésen túl sem jogilag, sem pedig – és ez leginkább a házassági politikának volt köszönhető – vérségiileg nem távolodott el egymástól a tárgyalt másfél évszázad alatt. Habsburg királyaink többségének (spanyol)

Habsburg Mária infánsnő spanyolországi kormányzó (1548–1551), később cseh és magyar királyné, római császárné (1528–1603)
(Antonio Moro festménye, 1551)⁴³

Habsburg hitvestársa volt, ahogyan a spanyol uralkodóknak is a testvérágból származott a felesége. A bécsi uralkodó általában elnyerte valamelyik infáns kezét, ahogyan a spanyol király is az „osztrák” (fő)ágból származó főhercegnőt. A „spanyol” ágból egy (II. Károly) az „osztrák” ágból két kivétel akad, Rudolf – aki nem nősült meg –, illetve az 1578-ban született (stájer) II. Ferdinánd. A grazi főherceg 1600-ban házasságba, Wittelsbach bajor hercegnőt vett el, aminek oka elsősorban abban keresendő, hogy ekkorra Madridban már nem volt eladósorban lévő szőbe jöhető infánsnő – Izabella Klára Eugénia infánsnőt hozzáadták (1599) a Miksa-ágbeli Albert főherceghez – ahogyan Bécsben sem volt már szőbe jöhető főhercegnő. Aki ekkoriban II. Miksa császár (†1576) lányai közül még életben volt, már „idős” volt, a tiroli ágból életben lévő egyetlen, korban is megfelelő, de semmiféle politikai haszonnal nem kecsegtető Annát – tiroli Ferdinánd (†1595) lányát – végül II. Mátyás király vette el 1611-ben. Az egyetlen lehetséges út Madrid számára ekkor a „stájer” ág maradt. Nem véletlen, hogy a stájer Ferdinánddal egyidős III. Fülöp spanyol király Grazból választott (1599) feleséget – az egyeztetések már évekkal korábban megindultak –, stájer Ferdinánd húgát, nemcsak azért mert a másik ág(ak)ban nem volt szőbe jöhető főhercegnő, hanem azért is, mert a Miksa-ág a kihalás felé közeledett.⁶¹ És bár az csak később (1621) következett be, egyértelmű volt, hogy ha arra sor kerül, akkor Bécsben a „stájer” ág lesz a politikai realitás belátható időn belül. A dinasztia „két ága” által egymás között kötött hét frigye a szoros politikai együttműködésen túl, II. Mátyással szólva –, „para que todo ello se efectúe con comun, y mayor aplauso de ambas partes, y se una, y estreche siempre más el vínculo de amor, y consanguinidad de toda la Casa de Austria” – a közeli vérrokonság fenntartását is szolgálta.⁶² Ennek a törekvésnek az lett az eredménye, hogy ez alatt

Habsburg Ernő főherceg, a magyarországi hadak főparancsnoka (1578–1593), majd németalföldi kormányzó (1594–1595)
(Alonso Sánchez Coello festménye)⁶³

Habsburg (III.) Fülöp spanyol és portugál király (1598–1621)
(Pedro Antonio Vidal festménye)⁶⁵

az időszak alatt Albert főherceg, illetve három főhercegnő ment Madridba, három infánsnő került Madridból Bécsbe. Az utolsó Habsburg spanyol király, II. Károly anyja, Mariana de Austria (†1696), apai nagyanyja Margarita de Austria⁶³ (†1611), illetve annak ágán dédanyai ükanyja, Ana de Austria (†1590) és nagyapai dédanyja, Ana de Austria⁶⁴ (†1580) is az „osztrák ágból” származó főhercegnő, míg anyai nagyanyja, María Ana de Austria (†1646), illetve annak ágán dédanyai ükanyja, María de Austria (†1603) spanyol infánsnők voltak.

Gyakorlatilag e között a „két ág” között mindvégig fenn tartott szoros vérségi kapcsolat volt hivatva szolgálni a bécsi és a madridi Habsburgok szövetségét, és nem utolsósorban az örökösödést arra az esetre, hogyha az egyik ág kihalna, akkor a másik annak örökébe léphessen. Minden spanyol Habsburg uralkodó azt a leányát nevezte meg örökösének a fiága kihalása esetére, aki már valamelyik főherceg hitvese volt, vagy valamely főhercegnek kandidáltak, biztosítva így az „osztrák ág” öröklésének lehetőségét, a *Monarquía Católica* házon belül tartását.⁶⁶

A „két ág” összetartozása ezen túl a jogi szimbolikában is látványosan megjelent. Még II. Károly végrendeletében is szerepel a „Habsburg grófja” és az „Ausztia főhercege” cím. A magyar királyi cím, „Hungariae, Dalmatiae, Croatiae” használata a dinasztia spanyol uralkodóinak intulációjában meglepően fest(het) számunkra, de egyértelműen az összetartozást és az egységes dinasztikus szemléletet bizonyítja. Ahogyan az „osztrák ág” uralkodóinak címereiből elmaradhatatlanok voltak – a magyar, a cseh illetve az osztrák mellett – a kasztíliai és a burgundi (hercegség) címer(e). A háznak fontos volt a spanyol föld, még az „osztrák ág” számos tagja is a San Lorenzo de Escorial palotában van eltemetve, ahová II. Fülöp király Passuthal szólva, „összegyűjtötte” halottait.

Mindezt egybevetve arra a megállapításra juthatunk, hogy

a dinasztia önmagát egységesnek tekintette, még ha technikailag meg is osztoztak a birtokokon, politikailag, katonailag és pénzügyileg is kölcsönösen függtek egymástól – leginkább Bécs Madridtól –, identitásukat alapvetően a katolikus vallás, a spanyol politikai filozófiai örökség és a spanyol-burgundi származás tudata határozta meg. Sokkal inkább beszélhetünk tehát a tárgyalt korszakban egy, a *Monarquía Católica*hoz végig erősen kötődő családról, amely a jogélet számos területén megnyilvánult. A Habsburg Birodalomba illeszkedő Magyar Királyság és a Habsburg-ház XVI–XVII. századi viszonyának (át)értékelése során érdemes ennek a tételnek az alapján kiindulnunk.

LIKTOR, ZOLTÁN

„Spanisch ist der Gott.” Die Habsburger und das Königreich Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert (Zusammenfassung)

Die Habsburger spielten eine entscheidende Rolle in der Weltgeschichte und Globalisierung. 2018 feierte die Dynastie den 800. Geburtstag des Dynastiegründers und des ersten gekrönten Habsburgers, Rudolf von Habsburg. Die gemeinsame Geschichte des Königreichs Ungarn und der Habsburger Dynastie läuft vom König Rudolf I bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges, denn waren zwischen den beiden Weltkriegen die Erzherzoge des Habsburgerhauses Mitglieder des ungarischen Parlaments. Das Leben der Habsburger begann in Mitteleuropa, und dort endete ihre geschichtliche Laufbahn. Jedoch stellt sich die Frage, ob am Höhepunkt ihrer Macht – im 16. und 17. Jahrhundert, im entscheidendsten Zeitraum des Verhältnisses mit Königreich Ungarn – um die mitteleuropäische Identität, ihre politische Denken erhalten oder nicht? Die Frage ist besonders relevant, weil der ältere Zweig der Dynastie und der spanische Hof haben einen wesentlichen Einfluss in Wien gehabt, und der sog. „österreichischer Zweig“ stammt vom in Spanien geborenen und aufgewachsenen Ferdinand. Die gemeinsamen Feinde (das Osmanische Reich, Frankreich und die Protestanten) und die gegenseitige politische, militärische und finanzielle Abhängigkeit banden diese zwei Zweige zusammen. Mehr Zusammengehörigkeit ergab einer gemeinsamen Identität, wie die katholische Religion, Bewusstsein der spanischen Her-

Habsburg Mária Anna főhercegnő, magyar és cseh királyi hercegnő, spanyol királyné (1634–1696) a Spanyol Monarchia gyámkormányzója (1665–1675)
(Diego Velázquez festménye)⁶⁷

kunft, das spanische politische Denken, der Orden vom Goldenen Vlies und die Eheschließungen. Die Beziehung zwischen dem Königreich Ungarn und den Habsburgern lohnt sich in diesem Kontext zu untersuchen.

Jegyzetek

- ¹ FRANKÓI Vilmos: *A Habsburg-ház első érintkezései Magyarországgal (1269–1274)*. Budapest, 1917. Magyar Tudományos Akadémia.
- ² 1926. évi XXII. tc. 12. § „A felsőháznak tagjai a Habsburg-Lotharingiai családnak azok a férfitagjai, akik a huszonnegyedik életévüket betöltötték és állandóan az ország területén laknak.” A Habsburg-ház ún. „magyar ága” tehát örökös joron maradt tagja a felsőháznak a Horthy-korszakban is, amely közjogi helyzet egészen a német megszállásig (1944) fennállt.
- ³ KRIEGER, Karl-Friedrich: *Die Habsburger im Mittelalter. Von Rudolf I. bis Friedrich III.* Stuttgart, 2004. Kohlhammer.

- ⁴ Ezzel a korszakkal már korábban foglalkoztam, lásd LIKTOR Zoltán Attila: Az első Habsburg–Magyarország (1437–1457) I. Célkeresztben Habsburg Albert dekrétuma (1439) és az annak vonzáskörében lévő gyakorlat. *Iustum Aequum Salutare*, 2017. 4. sz. 219–244. p.; LIKTOR Zoltán Attila: Az első Habsburg–Magyarország (1437–1457) II. Politikai földrengés – közjogi stabilitás (1440–1452). *Iustum Aequum Salutare*, 2018. 1. sz. 239–262. p.; LIKTOR Zoltán Attila: Az első Habsburg–Magyarország (1437–1457) III. Konszolidációs kísérlet – Habsburg (V.) László kormányzása (1453–1457). *Iustum Aequum Salutare*, 2018. 2. sz. 301–315. p.

- ⁵ Két nagyobb összefoglaló magyar nyelvű munka is készült a Habsburgokról. SÁRA János: *A Habsburgok és Magyarország 950–1918*. Budapest, 2001, Athenaeum 2000 Kiadó, illetve GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, 1987. Gondolat Kiadó.
- ⁶ LIKTOR Zoltán Attila: A trónbetöltés rendje a Magyar Királyságban a XVI–XVII. században az Oñate-egyzség (1617) tükrében. *Iustum Aequum Salutare*, 2020. 1. sz. 163–192. p.
- ⁷ MONOSTORI Tibor: A Magyar Királyság helye az Ausztriai Ház országai között az európai spanyol hegemonia korában (1558–1648). *Századok*, 2009. 5. sz. 1061. p.
- ⁸ KÖRÖSI Zoltán: Két ellenfél és a Hostis Naturalis. (Fejezetek Szapolyai János és V. Károly közti diplomáciai kapcsolatokból 1532–1538). *Publicationis Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica*, 2008. 3. sz. 195–226. p.
- ⁹ CUERVA, Rubén González: „El prodigioso príncipe transilvano”: la larga guerra contra los turcos (1592–1606) a través de las „relaciones de sucesos”. *Studia historica. Historia moderna*, 2006. 28. sz. 277–299. p.
- ¹⁰ SZILÁGYI Sándor: Carillo Alfons diplomaciai működése 1594–1598. *Értekezések a Történelmi Tudományok köréből*. VI. kötet (1876–1877). 498. p.
- ¹¹ A legújabbban erre vonatkozóan lásd MILLÁN, José Martínez – CUERVA, Rubén González (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, 2011. Ediciones Polifemo.
- ¹² CANTERA MONTENEGRO, Enrique: *La política de alianzas matrimoniales de los Reyes Católicos*. Los reinos hispánicos ante la Edad Moderna I. Madrid, 1992. Servicio de Publicaciones del Estado Mayor del Ejército 465–502. p.
- ¹³ WIESFLECKER, Hermann: Maximilian I. und die habsburgisch-spanischen Heirats- und Bündnisverträge von 1495/96. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 1959. 67. sz. 1–52. p.
- ¹⁴ Erről lásd HERMANN Zsuzsanna: *Az 1515. évi Habsburg-Jagelló szerződés. Adalék a Habsburgok magyarországi uralmának előtörténetéhez*. Budapest, 1961. Akadémiai Kiadó.
- ¹⁵ www.habsburger.net/de/personen/habsburger-herrscher/ferdinand-i
- ¹⁶ Az 1807-es kiadás elektronikus változatát lásd <http://fama2.us.es/fjale/lasSietePartidasEd1807T2.pdf>.
- ¹⁷ BETRÁN MOYA, José Luis: La llegada de los Austrias al trono. In GARCÍA CÁRCCEL, Ricardo (szerk.): *Historia de España siglos XVI y XVII: La España de los Austrias*. Madrid, 2003. 41–110. p., ARAM, Bethany: La reina Juana entre Trastámaras y Austrias. In NIETO SORIA, José Manuel – LÓPEZ-CORDÓN CORTEZO, María Victoria (ed.): *Gobernar en tiempos de crisis: las quiebras dinásticas en el ámbito hispánico 1250–1808*. Madrid, 2008. Sílex, 31–44. p.
- ¹⁸ PÉREZ, Enrique San Miguel: España y sus Coronas. Un concepto político en las últimas voluntades de los Austrias hispánicos. *Cuadernos de Historia de Derecho*, 1996. 3. sz. 253–270. p.
- ¹⁹ E. KOVÁCS Péter: Ferdinánd főherceg és Magyarország (1521–1526). *Történelmi Szemle*, 2003. 1–2. sz. 25–44. p.
- ²⁰ CSEKEY István: *A magyar trónöröklési jog*. Budapest, 1917. Athenaeum, 108. p.
- ²¹ KOHLER, Alfred: La elección de Fernando I como rey de romanos (1531), motivos y consecuencias. In SÁNCHEZ-MONTES GONZÁLEZ, Francisco – CASTELLANO, Juan Luis (ed.): *Carlos V europeísmo y universalidad*. Congreso internacional Granada, Mayo de 2001. Granada, 2001. Sociedad Estatal para la conmemoración de los centenarios de Felipe II y Carlos V, 315–320. p.
- ²² SCHMIDT, Peer: „Infans sum Hispaniarum”: la difícil germanización de Fernando I. In ALVAR, Alfredo: *Socialización, vida privada y actividad pública de un Emperador del Renacimiento. Fernando I 1503–1564*. Madrid, 2004. Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales S.A., 273–286. p.
- ²³ ALVAREZ JUARRANZ, María Luisa: Visita de Maximiliano II y María de Austria, su esposa, a su abuela, doña Juana I de Castilla. In DEL VAL VALDIVIESO, María Isabel – MARTÍNEZ SOPENA, Pascual (ed.): *Castilla y el mundo feudal. Homenaje al Profesor Julio Valdeón*. Valladolid, 2009. Universidad de Valladolid, 275–285. p.
- ²⁴ Rudolf és Ernő visszatértek Bécsbe, de Vencel és Albert főhercegek nem. Vencel Madridban maradván a Máltai Lovagrend nagyperjelitisztét kapta meg, de nem sokkal később ott is halt meg, II. Fülöp még végrendeletében is megemlékezett unokaöccséről, lásd MENGIBAR, Eduardo: *Testamento y codicillo del rey don Felipe II*. Madrid, 1882. Albert főherceg előbb toledói érsek, később portugál alkirály és főinkvizitor lett, lásd MILLÁN, José Martínez: El archiduque Alberto en la corte de Felipe II (1570–1580). In THOMAS, Werner – DIERLOO, Luc (ed.): *Albert & Isabella, 1598–1621*. 1998. Brepols, 27–37. p.
- ²⁵ ARIENZA, Javier Arienza: *La crónica hispana de la guerra de los quince años (1593–1606) según Guillén de San Clemente y de Centelles, embajador de Felipe II y Felipe III en la corte de Praga entre los años 1581 y 1608*. Tesis Doctoral, Szeged, 2009. 28. p. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/2435/8/2009_d_javier_arienza_arienza.pdf
- ²⁶ SICARD, Frédérique: *Política en religión y religión en política el caso de sor Margarita de la Cruz, archiduquesa de Austria*. In MILLÁN-CUERVA (ed.) 2011. 631–646. p.
- ²⁷ AUER, Leopold: Carlos VI: Tema y materia de las ciencias históricas. *Cuadernos de Historia Moderna*, 1994. 15. sz. 191–198. p.
- ²⁸ A spanyol (burgund) etikettet II. Miksa honosította meg a bécsi udvarban, lásd CUERVA, Rubén González: *El ascenso del partido católico en la corte imperial de Praga (1576–1612)*. <https://facion.hypotheses.org/files/2014/02/G.Cuerva-El-ascenso-del-partido-cat%C3%B3lico.pdf>
- ²⁹ *Monumenta Hungariae Historica I. Diplomataria 1.: Okmánytár a Brüsszeli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból. (1441–1538)*. Pest, 1857. MARTÍNEZ TORTAJADA, Sonja: *Contacto de lenguas y pueblos el español y el alemán en la Austria de los siglos XVI y XVII*. Tesis Doctoral. Barcelona, 2007.
- ³⁰ MORAS RIBALTA, Pere: Austria en la orden del Toisón de Oro, siglos XVI–XVII. *Pedralbes*, 2006. 26. sz. 123–151. p.
- ³¹ A rend tagjainak listáját lásd DE PINEDO Y SALAZAR, Julian: *Historia de la insigne orden del toison de oro*. Madrid, 1787.
- ³² www.museodelprado.es/en/the-collection/art-work/emperor-maximilian-ii
- ³³ DONGIL Y SÁNCHEZ, Miguel: Margarita de Austria (1480–1530) Regente de los Países Bajos y Tutora de Carlos I de España. *Iberian*, 2011. 2. sz. 6–18. p.
- ³⁴ HORTAL MUÑOZ, José Eloy: El gobierno de los Países Bajos y la regencia de María de Hungría. In MILLÁN, José Martínez (ed.): *La Corte de Carlos V*. Madrid, 2000. 63–67. p.
- ³⁵ WERNHAM, R. B.: Queen Elizabeth I, the Emperor Rudolph II, and Archduke Ernest, 1593–94. In KOURI, E. I. – SCOTT, Tom (ed.): *Politics and Society in Reformation Europe*. 1987. Palgrave Macmillan, 437–451. p.
- ³⁶ LIKTOR Zoltán Attila: Albert és Izabella – egy főhercegi pár Németalföldön (1598–1621). Egy spanyol adomány és a Pragmatica Sanctio összefüggései. *Pázmány Law Working Papers*, 2020. 3. sz. 1–12. p.
- ³⁷ VERMEIR René: *Un austriaco en Flandes. El archiduque Leopoldo Guillermo, gobernador general de los Países Bajos meridionales (1647–1656)*. In MILLÁN-CUERVA (ed.) 2011. 583–608. p.; SCHREIBER, Renate: Entre dos frentes. El archiduque Leopoldo Guillermo como gobernador en Bruselas. In MILLÁN-CUERVA (ed.) 2011. 609–630. p.
- ³⁸ GARCÍA PRIETO, Elisa: *La infanta Isabel Clara Eugenia de Austria, la formación de una princesa europea y su entorno cortesano*. PhD diss., Universidad Complutense, Madrid, 2013.
- ³⁹ ALDEA VAQUERO, Quintín: *El cardenal infante don Fernando o la formación de un príncipe de España*. Madrid, 1997. Real Academia de la Historia.
- ⁴⁰ DE WOHL, Luis: *El último cruzado: la vida de don Juan de Austria*. Madrid, 1997. Pallabra.
- ⁴¹ RUIZ RODRIGUEZ, Ignacio: *Juan José de Austria: un bastardo regio en el gobierno de un imperio*. Madrid, 2005. Dykinson.

- ⁴² „A tartományok kiváltsága értelmében csak a természetes úr (uralgó) kormányzata alatt állhatott, annak távollétében csak a család valamely tagja, nem pedig idegen kormányza alatt.” GALLEGOS, Federico: La Guerra de los Países Bajos hasta la Treuga de los Doce Años. *Revista Aequitas*, 2014. 4. sz. 167–252. p.
- ⁴³ www.museodelprado.es/coleccion/obra-de-arte/la-emperatriz-maria-de-austria-esposa-de
- ⁴⁴ JORDAN GSCHWEND, Annemarie: Archduke Albert of Austria as Viceroy of Portugal (1583–1593) in the shadow of Philip II „el rey lusitano”. In THOMAS–DUELOO (ed.) 1998. 39–46. p.
- ⁴⁵ Stájer Károly főherceg – II. Ferdinánd fivére – ugyan megérkezett Madridba, de a portugál kormányzóságot már ténylegesen átvenni nem tudta, még előtte elhunyt, az infánsok panteonjában van eltemetve, erre vonatkozóan lásd RODRÍGUEZ DIEZ, José: *Epitafios del Panteón de Infantes del Monasterio del Escorial y sus fuentes bíblicas. El mundo de los difuntos: culto, cofradías y tradiciones*. San Lorenzo del Escorial, 2014. 847. p.
- ⁴⁶ DOMÍNGUEZ ORTIZ, Antonio: Inquisición y Estado en la España de los Austrias. In GENET, Jean-Philippe – VINCENT, Bernard (éd.): *État et Église dans la genèse de l'État moderne. Actes du colloque organisé par le Centre National de la Recherche Scientifique et la Casa de Velazquez*. 1986. 157–164. p.
- ⁴⁷ LUTTENBERGER, Albrecht – EDEL, Andreas: Imperio y territorios imperiales durante el gobierno de Rodolfo II (1576–1612) y Matías (1612–1619). *Studia historica. Historia moderna*, 2001. 23. sz. 89–148. p.
- ⁴⁸ KOLLER, Alexander: El facción española y los nuncios en la corte de Maximiliano II y de Rodolfo II. María de Austria y la confesionalización católica del Imperio. In MILLÁN–CUERVA (ed.) 2011. 109–124. p.; CUERVA, Rubén González: *From the Empress to the Ambassador: the Spanish Faction and the Labyrinths of the Imperial Court of Prague 1575–1585*. Madrid, 2015. Universidad Autónoma de Madrid. Instituto Universitario La Corte en Europa.
- ⁴⁹ RAUSCHER, Peter: Carlos V, Fernando I y la ayuda del Sacro Imperio contra los turcos. Dinero, religión y defensa de la Cristiandad. MILLÁN, José Martínez (ed.): *Carlos V y la quiebra del humanismo político en Europa (1530–1558)*. Congreso internacional Madrid 3–6 julio de 2001. Sociedad Estatal para la Acción Cultural Exterior, S.A. 363–384. p.; KÖRPÁS, Zoltán: La frontera oriental de la Universitas Christiana entre 1526–1532. La política húngara y antiturca de Carlos V. In SÁNCHEZ-MONTES GONZÁLEZ–CASTELLANO (ed.), 2001. 321–336. p.; KÖRPÁS, Zoltán: Las luchas antitúrcas en Hungría y la política oriental de los Austrias. In ALVAR 2004. 335–369. p.
- ⁵⁰ KÖRPÁS Zoltán: V. Károly és Magyarország (1526–1539). Budapest, 2008. Századvég Kiadó; UÓ: I. Ferdinánd levelezése V. Károly melletti követével Juan Alonso de Gámizsal (1542–1556). *Fons*, 2009. 2. sz. 249–306. p.
- ⁵¹ SÁEZ ABAD, Rubén: *La Guerra Anglo-Española (1585–1604)*. Madrid, 2016. Almena Ediciones.
- ⁵² PARKER, Geoffrey: *La guerra de los treinta años*. Madrid, 2014. Antonio Machado; NAGEL, Ulrich: *Zwischen Dynastie und Staatsräson. Die habsburgischen Botschafter in Wien und Madrid am Beginn des Dreißigjährigen Krieges*. Göttingen, 2018. Vandenhoeck & Ruprecht.
- ⁵³ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c5/El_archiduque_Diego_Ernesto_de_Austria.jpg
- ⁵⁴ V. Károly császárságban való utódlása átmenetileg feszültséget keltett, hiszen a császárnak nem a fia, hanem az öccse, Ferdinánd lett az örököse, lásd LAUBACH, Ernst: Karl V., Ferdinand I. und die Nachfolge im Reich. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 1976. 29. sz. 1–51. p.
A harmincéves háborúból vesztesként kikerülő Habsburgok „két ága” közötti politikai összeköttetés – nyilván a közös kudarc miatt – meglazult, aminek érzékelhető következménye lett, hiszen az, a
- IV. Ferdinánd magyar király és Mária Terézia infánsnő között tervezett frigyét is „elkaszált”, bár Mária Anna főhercegnőt az özvegy IV. Fülöp a következő évben (1649) feleségül vette. Lásd TERCERO CASADO, Luis: La jornada de la reina Mariana de Austria a España. Divergencias políticas y tensión protocolar en el seno de la Casa de Austria (1648–1649). *Hispania, Revista española de historia*, 2011. 239. sz. 639–664. p.
- ⁵⁵ RUIZ DE BURGOS, Eduardo: *La difícil herencia: Las batallas de Felipe III en defensa del legado paterno (1599–1608)*. Madrid, 2012, Edaf. Uó: *Pax hispanica: Las batallas españolas durante la paz (1609–1618)*. Madrid, 2013. Edaf.
- ⁵⁶ SÁEZ ABAD, Rubén: *El sitio de Viena, 1529*. Zaragoza, 2013, HRM Ediciones; BENDA Kálmán – R. VÁRKONYI Ágnes: *Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország*. Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó, de újabban lásd PÉREZ RUBIO, Alberto – DE LA ROCHA, Carlos – GÓMEZ VALERO, Javier: *El sitio de Viena 1683*. Madrid, 2018. Desperta Ferro Ediciones.
- ⁵⁷ MARTÍNEZ LAINEZ, Fernando: *La Guerra del Turco: España contra el Imperio Otomano. El choque de dos gigantes*. Madrid, 2010. Edaf. RIVERO RODRÍGUEZ, Manuel: *La Batalla de Lepanto: Cruzada, guerra santa e identidad confesional*. Madrid, 2008, Sílex Ediciones.
- ⁵⁸ A török birodalommal szövetséges francia Valois Henrik, valamint az erdélyi Báthory István megválasztása alapvetően ütközött Madrid és Bécs stratégiai érdekével, Madrid mindent megtett annak érdekében, hogy a bécsi rokon(s)ágból kerüljön ki a lengyel-litván uralgó, lásd URJASZ-RACZKO, Matylda: La estrategia diplomática de Felipe II frente a la Tercera Elección Libre en la República Polaco-Lituana. 1586–1589. *Studia Historica. Historia Moderna*, 2014. 36. sz. 213 – 232. p.
- ⁵⁹ ARIENZA 2009.
- ⁶⁰ CUERVA, Rubén González: La última cruzada: España en la guerra de la Liga Santa (1683–1699). In SANZ CAMAÑES, Porfirio (ed.): *Tiempo de cambios guerra, diplomacia y política internacional de la Monarquía Hispánica (1648–1700)*. Madrid, 2012. Actas, 221–248. p.
- ⁶¹ RAINER, Johann: Tú, Austria feliz, cásate. La boda de Margarita princesa de Austria Interior, con el rey Felipe III de España. 1598/99. *Investigaciones históricas*, 2005. 25. sz. 31–54. p.
- ⁶² „Annak érdekében, hogy mindezt végrehajtsák és egyesüljék még inkább a vérségi kötelékekben az egész Habsburg-ház.” PERALTA, Diego – MARIN, Antonio – DE ZUÑIGA, Juan (ed.): *Colección de los Tratados de Paz, Alianza, Neutralidad, Garantía, Protección, Tréuga, Mediación, Acesion, Reglamento de Límites, Comercio Navegación, etc. hechos por los Pueblos, Reyes, y Príncipes de España. Reynado del Sr. Rey D. Felipe III. Parte II*. Madrid, 1740. 250. p., de lásd a házasságpolitikáról DE HABSBERG, Catalina: *Las Austrias. Matrimonio y razón de estado en la monarquía española*. Madrid, 2005. La Esfera de Los Libros S. L.
- ⁶³ PÉREZ MARTÍN, María Jesús: *Margarita de Austria: Reina de España*. Madrid, 1961, Espasa-Calpe.
- ⁶⁴ Habsburg Anna főhercegnőt először Károly infánsnak (†1568) szánta II. Fülöp, de végül maga vette feleségül. Lásd LINDORFER, Bianca Maria: Ana de Austria. La novia de un hijo y esposa de un padre. *Actas de la VIII Reunión Científica de la Fundación Española de Historia Moderna*, 2004. 8. sz. 411–426. p.
- ⁶⁵ www.museodelprado.es/coleccion/obra-de-arte/felipe-iii-con-armadura
- III. Fülöp benyújtotta igényét a magyar és a cseh trónra, de végül Mátyás császárral megegyezve Ferdinánd főherceg javára lemondott trónigényéről az Oñate-egyezségben (1617).
- ⁶⁶ LIKTOR Zoltán Attila: *Hat menyegző, négy testamentum. A Habsburg-ház „osztrák” és „spanyol” ágának egysége a 16–17. században a spanyol királyok házasságpolitikája és végrendelete tükrében*. (Kézirat, megjelenés alatt)
- ⁶⁷ www.museodelprado.es/coleccion/obra-de-arte/la-reina-doa-mariana-de-austria

1. 2019 júniusában került bemutatásra Dobszay Tamás *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)* című új kötete. A monográfia a magyar rendi országgyűlés utolsó évtizedeit mutatja be. A szerző elsődleges célja nem a korszak esemény-, illetve politikatörténetének elmesélése volt, sokkal inkább a diéták alkotmányos háttérének alapvetéseit, valamint az országgyűlések szervezeti összetételét és működési szabályait kívánta bemutatni. Ismerteti továbbá a diéta és más alkotmányos szereplők közötti viszonyok és mechanizmusok alapvetéseit. A kötet felhívja a figyelmet a diéták évszázados örökletes formáiban és ezzel együtt a korszakban bekövetkezett, a modern parlamentarizmus előfutárainak tekinthető változásokra.

2. Dobszay Tamás történész, az ELTE Bölcsészettudományi Kar Új- és Jelenkori Magyar Történelmi Tanszékének habilitált egyetemi docense és a Történelmi Intézet oktatója. Fő kutatási területe a XIX. századi magyar társadalom és politika története. Számos írás, könyvfejezet, tanulmány, szakkikk szerzője. Dobszay Tamás – amellet, hogy remek előadó – alapos kutató és jó tollú író, mely erényeiről jelen kötet olvasásakor is megbizonyosodhat az olvasó.

Dobszay Tamás már számos, a XIX. századi magyar társadalom-, esemény- és politikatörténelmi témában publikált. Ehelyütt a kötet szempontjából jelentősebbekre hívom fel a figyelmet, természetesen a teljesség igénye nélkül. Több írásában foglalkozott a magyar későrendi társadalommal. A Gergely András szerkesztette egyetemi tankönyv vonatkozó fejezetein túl¹ jelentős szaktanulmányokat szignált a köznemesség igazságszolgáltatásban és közigazgatásban betöltött szerepéről², illetve a parasztság társadalmi betagozódásáról és a jobbagyfelszabadtatás eredményeiről.³ Dobszay országgyűlés-történelmi összefoglalója előtt több, a rendi diétával kapcsolatos „előtanulmányt” jegyzett. Kutatta a rendi országgyűlés személyi összetételét és felépítését,⁴ illetve a követküldés és képviselő reformkori formáit.⁵ Publikált a diétai jegyzőkről.⁶ A későrendi országgyűlésről szóló monográfiáját megelőzően több diétai részkérdésről érkezett.⁷ Említésre méltó továbbá a kerületi naplókról írt munkája.⁸

3. *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)* című nagymonográfia *A magyar országgyűlések története* című sorozat köteteként jelent meg az Országgház Könyvkiadó gondozásában. A sorozat célja a magyar országgyűlések történetének bemutatása. Dobszay monográfiája mellett az alábbi munkák jelentek meg korábban a sorozatban: Oborni Teréz: *Erdélyi országgyűlések a 16–17. században*,⁹ Szijártó M. István: *A 18. századi Magyarországon rendi országgyűlése*,¹⁰ Püski Levente: *A Horthy-kor-*

Heil Kristóf Mihály

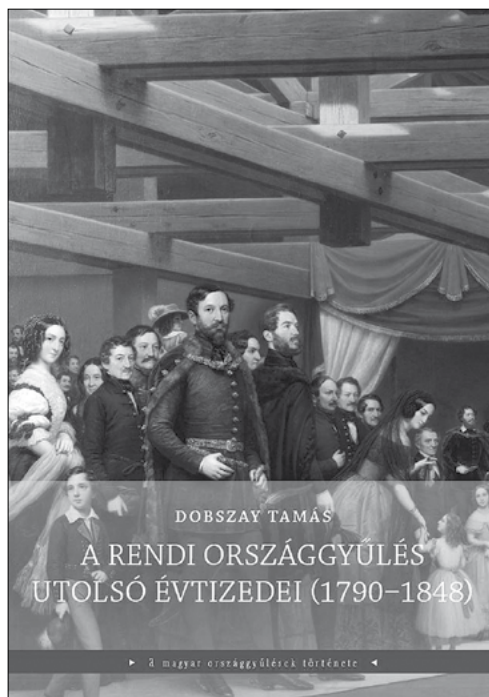
A rendi diéta utolsó évtizedei (1790–1848) Dobszay Tamás könyvéről

Dobszay Tamás: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)*
Budapest, 2019. Országgház Könyvkiadó, 508 p.
ISBN 978-615-5948-06-0

szak parlamentje,¹¹ és Palasik Mária: *Parlamentarizmustól a diktatúráig (1944–1949)*¹², valamint Feitl István *Az államszocialista korszak álpárlamentje* című műve.¹³

4. Dobszay jelen írásában – a sorozat már megjelent köteteivel összhangban – nem vállalkozik a korszakot és annak országgyűléseit meghatározó eseménytörténet és politikai folyamatok teljes körű ismertetésére, hanem a diéta szervezetét és működését teszi vizsgálódása elsődleges tárgyává. Csupán – ahogy a *Bevezetőben* is ígéri – egy, a kötet végén található fejezetben tekinti át „a politikai viták tárgyát képző kérdéseket és a róluk zajló küzdelmeket, azokat is inkább a változási tendenciák megmutatása érdekében.” Saját megelőző tanulmányain túl természetesen épít a rendiség utolsó évtizedeit feldolgozó politikatörténelmi, közjogi intézményrendszeri és a magyar országgyűlés történetének már megjelent szinte könyvtári szakirodalmára és bőséges forrásanyagára. Dobszay Tamás a magyar államiság történetének bár viszonylag rövid, de annál jelentősebb időszakát vizsgálja. A szerző felhasználja az ismert forrásanyag mellett a történelmi és alkotmánytörténelmi szakirodalmat, amelyeket egységes egészbe foglal, szintetizál. Teszi mindezt úgy, hogy kötetében felismerhetően megjelennek évtizedes kutatói eredményei és tapasztalatai egyaránt.

5. Dobszay a rendelkezésre álló szakirodalmon túl az elérhető primer forrásbázisra épít, feldolgozva többek között az országgyűlési naplókat és irományokat. Az országgyűlés működése, azaz a tárgyalások és a döntések nyomán keletkezett iratok (*acta*) csoportjának több alfaja létezett. Ilyenek voltak az alsó- és a felsőtábla közötti üzenetváltások (*nuncium, renuncium*), az alsótábla által ké-

szített cikkelytervezetek (*projectum articuli*), a királynak szóló feliratok (*repraesentatio*), az uralkodó válaszlátványai és határozatai (*benigna resolutio*), illetve az egységes oklevélbe (*decretum*) foglalt törvényszövegek. Végül az egyes üléseken született iratokat időrendben kötetbe foglalták, és kiadták az adott diéta „írási” vagy „írományai” (*Acta Comitiorum*) címen. (A kerületi ülés jegyzőkönyveit 1847-ig nem foglalták a diéta írományai közé.) A nyomtatott iratok és a *dictatura* mellett nélkülözhetetlen azok kontrollforrásainak, az országgyűlés jegyzőkönyveinek a használata. A korban szokásos második dokumentumtípus feladata volt igazolni, hogy a határozat megfelelő körülmények között, szabályszerűen került kibocsátásra. Bár az elhangzott felszólalásokat részletesen nem közölte, de számos, a kutató számára hasznos információval szolgálhat (úgy mint az ülés sorszáma, típusa, dátuma, a levezető elnök és a jegyző személye, a tanácskozás tárgya, a határozat és az esetleges érvek, ellenérvek). A harmadik dokumentumtípus a napló, amely részletesebben tartalmazza a tárgyalást s annak menetét, esetleg a szónokok megjelölésével, és akár a beszéd teljes szövegével. E jegyzőkönyv-változatot a reformkortól kezdték naplóknak (*diarium*) nevezni. Naplót kezdetben csupán az alsótáblán, majd az 1840. évi országgyűléstől, a főrendi napló kései létrejöttétől vezettek. A korszak végéig hivatalos elismertséggel nem bíró kerületi ülések naplójának megvalósítása hosszú viták eredménye volt. Végül az 1843–44. évi diétán történt előrelépés, azelőtti kerületi vitákról a fennmaradt kivonatos magánfeljegyzésekből tájékozódhat a kutató.

Dobszay a fent ismertetett országgyűlési naplókon és iratokon kívül felhasználta a kor képviselőinek, főrendjeinek, kormánytagjainak visszaemlékezéseit, naplóit, levelezését, beszámolóit, beszédeit, politikai programirodalmát, folyóirat-irodalmát, az országgyűlési tudósításokat, továbbá a magyar szokás- és jogszabálytárakat, oklevélgyűjteményeket, a vármegyei követutasításokat, a Kancelláriai Levéltár irattárát (különböző országos, megyei és szakbizottságok feljegyzéseit).¹⁴

6. A kötet támaszkodik az országgyűlések által kiadott hivatalos forrásanyagra és az egykorú statisztikai és közjogi irodalomra is, úgy mint Fényes Elek és Magda Pál Magyarországot statisztikailag és geográfiaileg leíró összegzéseire. A kortárs Horváth Mihály tudása nélkülözhetetlen egy ilyen mű megírásánál mind a mai napig. Ugyancsak jelentősek az egykorú Pauler Tivadar diétáról írt művei, Récsi Emil és Virozsil Antal XIX. században megjelent közjogi összefoglalói és Ladányi Gedeon magyar alkotmánytörténeti összegzése. Az egykorú kézikönyveken és sorozatokon túl a vizsgált kötet többször idézett alapirodalmát jelentik egyes általános államtudományi szakmunkák: Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László: *Magyar állam- és jogtörténet*, Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet* vagy a Mezey Barna által szerkesztett *Magyar jogtörténet* és *Magyar alkotmánytörténet*, továbbá a magyar és nemzetközi parlamentizmustörténeti munkák, különösen: Jean Béranger – Kecskeméti Károly: *Országgyűlés és parlament élet Magyarországon 1608–1918*, Kecskeméti Károly: *Magyar liberalizmus 1790–1848*, illetve Pálmány

Béla a korszakra vonatkozó monumentális almanachjai. A jog-, az alkotmány- és a parlamenttörténeti összegzések mellett a köztörténeti összefoglalók használata is elengedhetetlen. Dobszay Tamás elsősorban Marczali Henrik, Ballagi Géza, Hóman Bálint és Szekfü Gyula ismeretére támaszkodott, azonban nem elégedett meg az összefoglalók nyújtotta keretrendszerek vizsgálatával, a levéltári munkán túlmenően felhasználta a korszakra vonatkozó történeti szakirodalom szinte egészét. Az összefoglalók adta kereteket az elmúlt két évszázad – e korszakkal és témával foglalkozó – legkiválóbb historikusainak műveivel töltötte ki. Bár a szakirodalomban a történetírói túlsúly egyértelműen megfigyelhető, Dobszaynál számos jogtörténeti munka hatása is fellelhető.

7. E helyütt felrajzolom a kötet tartalmi vázát, illetve a teljesség igénye nélkül ismertetem egyes részek eredményeit, kérdésfelvetéseit. Dobszay Tamás művét hat nagy fejezetre osztotta. A rövid *Bevezetésben* Wesselényi szavain keresztül tárta fel a kései rendi országgyűlés „kétfarcú jellegét”. A korszak jellemzője egyfelől, hogy a rendiség ekkorra tudta kiépíteni legkifejlettebb országos képviselői formáját, másrészt a modern parlamentizmust megeremtő szabadságmozgalom csírait is elvetette már a rendszer.

A szerző az első fejezetben a rendi társadalom és a rendi alkotmány alapvetései mentén mutatja be az országgyűlés közjogi és társadalmi környezetét. Ismerteti a rendi korszak *constitutio*-elméletének megfelelően az alkotmány alatt értett államrendszernek, azaz a közjogi rendszernek és a társadalomnak a jogszabályok és szokások által meghatározott rendjét, illetve a közjogi értelemben vett nép, azaz a rendek szerveződéseit, valamint a rendek reálpolitikai lehetőségeinek korlátait a Habsburg-birodalomban. Dobszay a kvázi bevezető fejezetben a rendiségkutatás két hagyományát követte (a társadalom testületi szerveződése és az országgyűlési intézmények). E vizsgálatát bevallottan is elsősorban a meglévő szakirodalomra alapozta.

A mű második, *A megjelenített rendi ország – A diéta résztvevői, képviselői, választások* című fejezetében elsősorban az országgyűlés összetételének jellemvonásait taglalja, kiemelve a korabeli szabályozás hiányos és képlekeny voltát. Egyrészt a magyar közjog – ha voltak is rögzített törvényi keretek – nem egységesen szerkesztett jogszabályokon, hanem különböző sarkalatos törvényeken és szokásokon alapult. Másrészt a törvények is gyakran adott helyzet megoldására születtek, így nem feltétlenül határoztak meg általánosan követendő jogszerű magatartást. Nem véletlen tehát, hogy a rendiség utolsó évtizedeiben nem beszélhetünk egy maihoz hasonló *strict* országgyűlési szervezeti és működési rendről. A bizonytalan közjogi alapokon álló rendszerben számos vadhajrást és eltérő megoldási kísérletet fedezhet fel a kutató. Ilyen bizonytalanságra adott okot többek között a döntési mechanizmus sokfélesége. Dobszay felhívja a figyelmet a korszak diétáin működő háromféle döntéshozatali eljárásra. A szavazatszámlálásos eljárás túl jellemző volt a mérlegeléses eljárás (*ponderatio*) és a közfelkiáltás (*acclamatio* vagy *conclamatio*) intézménye is. Kiemelésre méltóak a diéta résztvevőiről, a képviselői formáiról és a követválasztás

háttéréről szóló alfejezetek. Ezek kifejtése különösen fontos, hiszen más, az országgyűlésről írt, több korszakot átfogó korábbi összefoglalók adottságaiknál fogva nem térhettek ki minden egyes részletkérdésre. A szerzőnek e helyütt volt lehetősége aprólékos munkát végezni. Részletesen ismerteti a diéta résztvevőit státuszuk szerint. Nem csupán szintetizálja a korábbi szerzők eredményeit saját kutatói tudásával, hanem elemezi és értékeli is azt.

Szeretném kiemelni a kötet *Választási rendszer* című fejezetét, melyben Dobszay részletesen ismerteti az alsó-táblai követküldés szokásrendjeit. A felsőtáblán egyedül Horvátországot képviselte választott követ, a további tagokat kinevezésük, felszentelésük vagy tisztségük, illetve társadalmi rangjuk juttatta a főrendek közé. Ugyancsak helyesen hívja fel a figyelmet a szerző, hogy a követküldés nem egyszerűen jog, hanem kötelezettség is volt. A távolmaradókat az országgyűlés megintette. A diétát elhagyni kívánóknak pedig az országgyűlés elnökének engedélyére volt szükségük. A követválasztásokat nem törvények, hanem régi szokások szabályozták, így a kutató elsősorban annak gyakorlatára támaszkodhat. Nem tehetett mást a szerző sem, mikor az egyházi testületek választási magatartását vizsgálta. Elismeri, hogy keveset tudunk róluk, de az megfigyelhető, hogy a kisebb szerzetesi konventeket jellemzően rendi előljárójuk képviselte. Kevés adattal rendelkezünk ezzel kapcsolatban, mivel számos esetben hiányoztak az ülésekről, így nehéz az általános gyakorlatot meghatározni. A fontosabb káptalanoknál sem ismerjük a választási mechanizmusokat, de valószínűsíthető, hogy a szigorú egyházi hierarchiának megfelelően érvényesült a püspökök befolyása. Dobszay további adalékokkal is szolgál, rávilágít, hogy adott személy kiválasztását két kérdés döntötte el: a felkészültség a világi kérdésekben és a jogban való jártasság, valamint a politikai beszéd képessége. A történész vázolja a szabad királyi városok változatos szokásrendjét és annak reformkori változásait. A korábbi külső és belső tanácsok által dominált zárt rendszert egy, a kormányzat által megszabott minta váltotta, melynek lényege a közvetett – elektori – választási rendszer volt.

Kiemelném a vármegyei választások nőkre vonatkozó megállapításait, miszerint „a nőknek személyesen sehol, de megbízottak útján is csak akkor járt megyegyűlési szavazat, ha mint özvegyek, felnőtt férfi híján maguk gyakorolták a családfői jogokat.”¹⁵ A nők (közvetett) voksolási jogának jelentőségét mutatja Pulszky Ferenc esete, akit 1839-ben 120 asszony segítségével választottak meg. Azonban e szokás valós jelentősége a későbbi polgári átalakulás vívmánya, „az áprilisi törvények” ismeretében állapítható meg. Az országgyűlési követeknek népképviselőt alapján választásáról szóló 1848. évi V. tc. 1. §-a

fenntartotta minden korábban szavazati joggal bíró személy jogát, tehát e nők is megtarthatták volna szavazati jogukat, azonban a törvény 2. §-ának kógens rendelkezése kizárta a nőket a választójog gyakorlásából, azaz a férfiakra „szűkítette” az aktív (és a passzív) választói jogosultak körét. Tehát a nők tekintetében megállapíthatjuk, hogy a népképviselőtről szóló 1848. évi V. tc. nem jogkiterjesztő, hanem bizonyos értelemben jogfosztó volt. E logika mentén érdemes lenne megvizsgálni a nemesi javak nem nemes bérloít, akik a bérlet ideje alatt ugyancsak rendelkeztek szavazattal. Kérdés, hogy e bérloők milyen vagyonnal és jövedelemmel rendelkeztek, megfeleltek-e a törvény által előírt vagyoni – vagy más – cenzusának? Bár a kötet az eddigi összefoglalóknál nagyobb részletességgel tárgyalja a követek és képviselők választási eljárását, de nem rekonstruálhatja minden egyes konvent vagy törvényhatóság választási rendjét, mivel azok különböző helyi szokásokra épültek. Ennek megfelelően további helyi szintű vizsgálatokra lenne szükség ahhoz, hogy felrajzolhassuk az egész ország választási eljárási térképét.

A harmadik fejezet a diéta és más alkotmányos szereplők viszonyát mutatja be. E fejezetben több lehetséges út közül a szerző azt választotta, hogy csupán az országgyűlés és a törvényhozás folyamatában közvetlenül érintettek kapcsolatát vizsgálja. Az ország közjogi tényezői közül áttekinti a diétának a királyhoz mint a végrehajtó hatalom fejéhez és az igazságszolgáltatás, azaz a bírósági szervezetrendszerhez fűződő kapcsolatát. Vizsgálja továbbá a törvényhatóságok jogosítványait és a követek jogállását.

A negyedik fejezet tárgyalja a diéta szervezeti és működési szabályait, így hatáskörét, munkarendjét, üléstípusait, a tanácskozási, a véleménynyilvánítási és a határozathozatali eljárásokat. Külön alfejezetet szentel az országgyűlés hivatalos dokumentumainak és iratainak, illetve a diétán beszélt nyelvezetnek és az országgyűlés helyszíneinek.

Az ötödik nagy fejezetében Dobszay ígérete szerint vázolja a korszak országgyűléseinek politikai folyamatait. Hogyan jut el a diéta a „kiváltságvédelemtől a reformkorig”? Végül összegzi a kései rendi országgyűlések tartalmi eredményeit és a korszak diétái változásait.

8. Összességében megállapítható, hogy Dobszay Tamás teljesítette vállalását. Monográfiája nem csupán egy – az alkotmánytörténetekre jellemzőbb – intézménytörténeti áttekintés, hanem az átalakuló rendi diéta karakterisztikájára érzékeny portré. S bár a szerzőnek nem volt – elsődleges – célja az eseménytörténet ismertetése, mégsem a diéta egy megmerevített pillanatának statikus tablóját adja, hanem közel hatvan év országgyűléseinek belső és külső dinamikáját, változásait is felvillantja.

Jegyzetek

¹ Több önálló fejezet mellett Fónagy Zoltánnal közösen jegyzi *A rendi társadalom utolsó évtizedei* című fejezetet. GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 2005, Osiris Kiadó.

² DOBSZAY Tamás: „A falu jegyzője”. Az alsófokú igazgatás személyi feltételeinek kérdése a rendiség utolsó évtizedeiben. *Századok*, 2015. 5. sz. 1055–1067. p.

³ DOBSZAY Tamás: A jobbágyfelszabadítás, a jogkiterjesztés és a paraszti politikai jogok kapcsolata Kossuth publicisztikájában (1841–1844). *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei*, 2001–2004. Budapest, 2004, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 9–21. p. Uő: *Miért nem szabadult fel a jobbágyosság 1840-ben?* In HÁDA Béla – LIGETI Dávid Ádám – MAJOROS István – MARUZA Zoltán – ME-

- RÉNYI Krisztina – PETNEHÁZI Margit (szerk.): *Eszmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80 éves*. Budapest, 2010, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 83–92. p.
- ⁴ DOBSZAY Tamás: Az országgyűlés bizottsági rendszerének előzményei a reformkorban. In MANHERCZ Orsolya (szerk.): *Historia critica: tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből*. Budapest, 2014, ELTE Eötvös Kiadó, 199–212. p.
- ⁵ DOBSZAY Tamás: A rendi választás és képviselő Magyarországon a 18–19. században. In SZABOLCS Ottó (szerk.): *Állami és egyházi igazgatás Magyarországon a 19. és 20. században*. Budapest, 1996, ELTE Bölcsészettudományi Kar – Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata, 7–15. p. Uő.: Politikai intézmények és választások a magyar kései rendiség időszakában. In GERGELY Jenő (szerk.): *Fejezetek az új- és jelenkori magyar történelemből*. Budapest, 2006, L'Harmattan – ELTE Történettudományi Doktori Iskola, 11–72. p. Uő.: Egy városi követ iratai 1834–1844-ből. In: DOBSZAY Tamás – FORGÓ András – ifj. BERTÉNYI Iván – PÁLFFY Géza – RÁCZ György – SZIJÁRTÓ M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig*. Budapest, 2013, Országgyűlés Hivatala, 344–354. p.
- ⁶ DOBSZAY Tamás: Jegyzők és szerepük a rendi diétán és az új képviselőházban – a rendi alsótábla és az 1848–1849-s képviselőház szerkezete és működése. In KEDVES Gyula – PELYACH István (szerk.): *Szacsavay Imre. Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai*. Budapest, 2018, Országgyűlés Hivatala, 115–136. p.
- ⁷ DOBSZAY Tamás: Kommunikációs csatornák a megyék és a diéta között a reformkorban. *Jogtörténeti Szemle*, 2010. 4. sz. 1–7. p. Uő.: Széchenyi István országgyűlési részvétele: Diétai itinerárium. *Korall*, 2017. 70. sz. 109–130. p.
- ⁸ DOBSZAY Tamás: Az 1843–44. évi országgyűlés kerületi naplója. In GERGELY Jenő (szerk.): *A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század. Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére*. Budapest, 2000, ELTE Bölcsészettudományi Kar, 83–100. p.
- ⁹ OBORNI Teréz: *Erdélyi országgyűlések a 16–17. században*. Budapest, 2018, Országház Kiadó.
- ¹⁰ SZIJÁRTÓ M. István: *A 18. századi Magyarország rendi országgyűlése*. Budapest, 2016, Országház Kiadó.
- ¹¹ PÜSKI Levente: *A Horthy-korszak parlamentje*. Budapest, 2016, Országház Kiadó.
- ¹² PALASIK Mária: *Parlamentarizmustól a diktatúráig (1944–1949)*. Budapest, 2017, Országház Kiadó.
- A sorozat eddig megjelent kötetéről részletesebben lásd az Országház Könyvkiadó honlapját: orszaghazkonyvkiado.parlament.hu/.
- ¹³ FEITL István: *Az államszocialista korszak álpalamentje*. Budapest, 2019, Országház Könyvkiadó.
- ¹⁴ Lásd még a kötet IV. 5. fejezetében. 281–302. p.
- ¹⁵ DOBSZAY 2019, 68. p.

Nagy Anita

Börtönügy Európában a XVII–XIX. században

Mezey Barna: A börtönügy a 17–19. században. A börtön európai útja
Budapest, 2018. Gondolat Kiadó, 607 p.
ISBN 978-963-693-642-6

A Gondolat Kiadó gondozásában jelent meg Mezey Barna kiemelkedő munkája, mely a XVII–XIX. századi Európa börtönügyének történetéről nyújt átfogó képet. A szerző munkásságát ismerve kijelenthető, hogy mind a büntetés-végrehajtás, mind pedig a jogtörténet terén maradandót alkotott, e nagy-monográfiája pedig több évtizedes kutatómunkájának megkoronázásaképp is értékelhető. A kötet felépítése és gondolatmenete logikus, Mezey Barna érezhetően egészen mélyrehatóan, rendkívüli alaposággal járta körül a feldolgozott témát.

A mű mintegy 600 oldalon keresztül vezeti végig az olvasót az európai büntetés-végrehajtás elmúlt századain, ne higgyük azonban, hogy kizárólag a börtönügy vonatkozásában nyújt ismereteket az olvasónak. Hiszen, mielőtt rátérne a mű alappilléret képező témára, részletes áttekintést ad a bűn és a büntetés mibenlétéről, lényegéről, továbbá a börtönüggyel kapcsolatos lényeges alapvetésekről is (a börtön helye a büntető praxisban, a börtön meghatározása, a börtön terminológiája, a börtön funkciója, a börtön mint eljárás, illetve a börtön mint technika). Ezt követően a szabadságvesztés korai történetével ismerteti meg olva-

sóját, így a börtön ókori és középkori megjelenéséről is képet kapunk. A monográfia ilyen értelemben tehát mesze túllép a címben megjelölt XVII–XIX. századi történeti összeggén.

Az alapvetések tisztázását követően tér rá a szerző a XVII–XIX. századi börtönügy kifejtéséhez. Egy-egy fejezet egy-egy századot mutat be, a rendkívül jól és logikusan felépített alfejezetek a börtönügy évszázadokon átívelő fejlődésének megértését még inkább elősegítik. Naivitás lenne tehát azt hinni, hogy a monográfia kizárólag magáról a börtönről szól. Ennél sokkal többet kapunk: a jogtörténeti kitekintés jóval tágabb, nem korlátozódik szigorúan a börtönügyre. A szerző a börtönügy fejlődésével párhuzamosan többek között a humanizmus térhódítását is bemutatja.

Mezey Barna a könyv első két nagy egységével – *Előszó. Bűn, büntetés, börtön*, illetve *Kezdetek. Adalékok a szabadságvesztés korai történetéhez* – vezeti fel a vizsgálódása középpontjában álló XVII–XIX. századi európai büntetés-végrehajtás történetét, és az európai szabályozás tükrében taglalja a magyar, némiképp megkésett fejlődés és fejlesztések históriáját.

A XVII. század különösen meghatározó időszak volt társadalomformáló mozgalmak okán. A reformáció az élet jóformán minden területén hatalmas változásokat, újításokat hozott, s ez az „átalakulás”, az új, humanitárius megoldások keresése természetesen a büntetési rendszert, a büntetés-végrehajtást is elérte. A XVII. századi börtönügy históriáját összefoglaló, *Előzmények* alcímet viselő fejezet részleteiben tárja elénk a fejlődéstörténet leginkább releváns csomópontjait. A korszak lesújtó valósága tárul az olvasó elé, képet kaphatunk többek között a jogvesztett rab helyzetéről, a tömlőbörtönök sajátosságairól, a fogva tartás körülményeiről, a kényszermunkáról és a rabszolgá-

ságról. E kiindulópontból haladunk előre a humanizáció útján, s bontakozik ki egy emberségesebb büntetés-végrehajtás iránti igény. A szerző szól az átalakuló államhatalomról, mely nyilvánvalóan kulcsfontosságú szerepet töltött be a megjelenő újítások, így a dologházak és a fenyítőházak kapcsán is, melyek történelmi modelljeiről e fejezetben olvashatunk. Mindemellett a korszak kodifikációs törekvései – így a *Bambergische Peinliche Halsgerichtsordnung*, a *Constitutio Criminalis Carolina*, a *Praxis Criminalis (Constitutio Criminalis Ferdinanda)* – is releváns részét képezik a XVII. század történetét feldolgozó blokknak, csakúgy, ahogyan az újkori börtönépítészetről szóló áttekintés is. Ebben a fejezetben kaptak helyet – a hazai fejlődés tekintetében egyebek mellett – a kaszai börtönfelház, illetve a vármegyei, úriszéki tömlőcök.

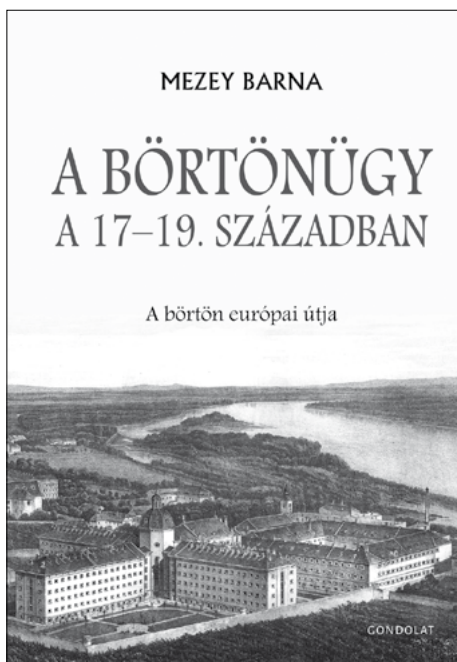
A XVIII. század börtönügyét taglaló fejezetrész az *Első kísérletek* alcímet viseli. A jogalkotás szempontjából rendkívül meghatározó korszakról beszélünk, nem csoda, hogy a szerző részletesen foglalkozik az akkori jogalkotás meghatározó tervezeivel, illetőleg kodifikációs eredményeivel, így a *Constitutio Criminalis Theresiana*, a *Diritto penale del Granducato di Toscana (Codice Leopoldino)*, a *Sanctio Criminalis Josephina*, valamint a Bencsik Mihály-féle magyar *praxis criminalis* 1712. évi tervezetének főbb rendelkezéseit is az olvasó elé tárja. A szerző áttekintést nyújt a felvilágosodás börtönügyre gyakorolt hatásáról, Cesare Beccaria munkásságáról, valamint a börtönarchitektúra megerősödéséről. A korszak magyar büntetés-végrehajtása vonatkozásában a tömlőcög helyzete, illetve a vármegyei börtönökkel foglalkozik, valamint számos, így többek között a tallói és a szegedi fenyítőház-

zal ismerteti meg az olvasót. Hogy teljes képet kapjunk, a fogvatartottak fenyítőházbeli helyzete mellett a nevelés és a munkáltatás kérdéskörét is tárgyalja a szerző.

A monográfia utolsó része, mely a *Reformok* alcímet viseli, a XIX. század börtönügyét értékeli. A fejlődéstörténet a modern büntetés-végrehajtás kapujába érkezik, ezt sugallja több alfejezet címe is, így például az *Egy új korszak kezdete*. Kifejtésre kerül a büntetési elméletek mellett a börtönügyi tudományosság kialakulása, amelynek jelentős gondolkodóiról, például Heinrich Balthazar Wagnitzról és Carl Joseph Anton Mittermaierrel is szó esik. Mezey Barna átfogó képet fest a korra jellemző végrehajtási rendszerről, kitérve a ma is jellemző progresszív szisztéma alapvetéseire. A XIX. századi magyar büntetés-végrehajtás kapcsán a jelentős kodifikációs törekvésekről ejt szót a szerző, teszi mindezt igencsak alapos, mélyreható módon. A magyar börtönügy modernizációja láthatóan a szabadságharc leverését követően, a monarchiának köszönhetően kezdődik meg, és hatalmas

fordulópontot és mérföldkövet jelent a kiegyezés. Hogy igazán teljes körű legyen a század börtönügyének bemutatása, e fejezetben is képet kapunk a kor börtönépítészetének sajátosságairól, mindemellett az európai államokra jellemző büntetés-végrehajtási rendszerekre is kitér a szerző. Be-fejezésképp az új kriminológiai irányzatok, illetve képviselőik kapnak teret a monográfiában.

Vitathatatlan, hogy a magyar börtönügy történetét bemutató szakirodalom rendkívüli kötetel bővült Mezey Barna professzor úrnak köszönhetően, melyet ezúton is jó szívvel ajánlok nemcsak a büntetés-végrehajtás, hanem a jogtörténet iránt érdeklődők figyelmébe is.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának Jogtörténelmi Tanszéke közös szimpóziumok szervezésével, Zlinszky János hagyományteremtő munkásságát követve, szoros kapcsolattartásra törekszik a közép-európai egyetemek társtanszékeivel. Szintén a Zlinszky-hagyományok nyomán ez nem csupán oktatók közötti, hanem a tanszékhez kötődő hallgatói kapcsolattartást is jelent. Szigeti Magdolna PhD egyetemi docens *Deutsche Rechtsgeschichte* szemináriumának hallgatói az elmúlt években két, a Bécsi Egyetem Jog- és Alkotmánytörténelmi Intézetében rendezett szimpóziumon tartottak előadásokat, ottani oktatók, hallgatók párhuzamos részvételével. 2018. április végén a két világháború közötti alkotmányfejlődéssel, míg 2019. szeptember elején a második világháború utáni alkotmányfejlődéssel kapcsolatos témákat vitattak meg.

SZEMLE

Tanszéki nemzetközi kapcsolatok

PPKE JÁK Jogtörténelmi Tanszék
(2015–2019)

Az oktatói kapcsolattartásra áttérve, abban a jogtörténelmi és bölcsész történelem tanszékek (akadémiai intézet) mellett, zömében alkotmánytörténelmi témák lévén, alkot-

mányjogi tanszékek is érintettek. Tanszékünk három főállású oktatója (Szigeti Magdolna, Komáromi László PhD egyetemi docens, Szabó István tanszékvezető egyetemi tanár) a szimpóziumok állandó résztvevője, mellettük esetileg a tanszék megbízott oktatói, a kar más tanszékeinek oktatói, de más hazai jogi kar oktatói is előadnak.

A rendezvények egynapos, előre egyeztetett téma köré szerveződő 4–12 előadást magukba foglaló tudományos kerekasztal-beszélgetések. Az érintett tanszékek nagyrészt egymással is szakmai kapcsolatban állnak, így a szimpóziumok több esetben nem csupán bilaterális, hanem multilaterális részvétellel zajlanak.

Jelen beszámoló, időrendben visszafelé haladva, a megelőző öt év eseményeit foglalja össze. Az érintett tanszékek (intézetek) az alábbiak: Bécsi Egyetem Jog- és Alkotmánytörténeti Intézet, Cseh Tudományos Akadémia Történelem Intézet (Prága), Károlyi Egyetem Cseh Történelem Intézet (Prága), Jagelló Egyetem Alkotmányjogi Tanszék (Krakkó), Sziléziai Egyetem Alkotmányjogi Tanszék (Katowice), Ivan Franko Egyetem Jogtörténeti Tanszék (Lemberg), Chemnitz Műszaki Egyetem Történelem Intézet. Ezeknek a tanszékeknek (intézeteknek) a meglátogatása mellett természetesen több szimpóziumnak adott otthont a PPKE Jog- és Államtudományi Kara is.

2019. december 20-án közös szimpóziumunkra is itt került sor, amely *100 Jahre Friedensvertrag St. Germain* címmel az első világháborút Ausztria oldaláról lezáró saint-germaini békeszerződés centenáriuma emlékeztet. Az előadások az első világháborút lezáró békeszerződések, a dualista Monarchia felbomlásából eredő következmények, az Anschluss-törekvések, valamint az új állam alapítása vs. jogfolytonosság problémaköreit vizsgálták. A közös szimpózium egyben lehetőséget nyújtott a Wilhelm Brauner 75. születésnapjára kiadott *Festschrift* hazai bemutatására is [HAMZA, Gábor – HLAVÁČKA, Milan – TAKII, Kazuhiro (hrsg.): *Rechtstransfer in der Geschichte. Internationale Festschrift für Wilhelm Brauner zum 75. Geburtstag*, Bern, 2019. Peter Lang Publishing].

2019. november 12-én, a Cseh Tudományos Akadémia Történelem Intézetében zajlott találkozásonk *A közép-európai alkotmányosság 1918 utáni fejlődése (Entwicklung der mitteleuropäischen Verfassungsmäßigkeit nach 1918)* címet viselte. Az előadások az első világháborút követő alkotmányjogi változásokat érintették csehszlovák, magyar, német és összehasonlító jogi szemszögből.

A *Jogállamiság Magyarországon és Lengyelországban – múlt és jelen (Rechtsstaat in Ungarn und in Polen – Vergangenheit und Gegenwart)* címmel 2019. május 20-án tartott közös szimpóziumunkat a Jagello Egyetem Alkotmányjogi Tanszékének vendégeként szerveztük meg. Az előadások a jogállamiság témakörét meghatározott történelmi korszakokhoz, illetőleg jogintézményekhez kötve vizsgálták. A kora polgári és az 1918–1939-es lengyelországi állapotok, valamint az 1989–1990-es magyarországi helyzet mellett annak a közvetlen demokráciával, az államforma büntetőjogi védelmével, illetőleg az alkotmánybíráskodással fennálló kapcsolatát vitattuk meg.

Magyarország Európában, Európa Magyarországon – történelem, jog, kultúra „a közös európai házban” (Un-

garn in Europa, Europa in Ungarn – Geschichte, Recht, Kultur im „gemeinsamen europäischen Haus”) címmel 2019. február 6-án rendezett szimpóziumunknak a Chemnitz Műszaki Egyetem Történelem Intézete adott otthont. Az előadások az Európa-gondolatot érintették történelmi és jelenkori perspektívából, s néhány hozzákapcsolható közjogi intézmény szemszögből.

2018. december 17-én hazai rendezésű volt a *Közigazgatási- és Alkotmánybíráskodás (Verwaltungs- und Verfassungsgerichtsbarkeit)* című konferencia. Az előadások az alkotmánybíráskodás 1849 utáni ausztriai kezdeteit, a jelenlegi osztrák alkotmánybíráskodás elméletét és gyakorlatát, a közigazgatási bíráskodás ausztriai fejlődését, az alkotmánybíráskodás jelenlegi hazai helyzetét, az alkotmányjogi panasz múltját és jelenét, a tradíciók hatását, illetőleg a magyar történelmi alkotmányban betöltött szerepét vizsgálták.

2018. december 11-én a Cseh Tudományos Akadémia Történeti Intézete adott otthont az *1918-as közép-európai államalapításokat* tárgyaló összejevetelünknek (*Staatsgründung 1918 im Mitteleuropa*). Több előadás szólt a csehszlovák állam létrejöttének közjogi hátteréről: Masaryk elképzeléseiről, a tényleges alkotmányjogi folyamatokról, az egyházakkal fennálló viszony rendezéséről s a Habsburg monarchia örökségének hatásairól. Emellett vitáztunk a weimari alkotmánynak, valamint a közvetlen demokráciának az államokra gyakorolt hatásáról, valamint az 1918–1920-as magyarországi átmenet alkotmányjogi sajátosságairól.

2018. június 15-én hasonló témakörben (*Államalapítás és/vagy kontinuitás – Staatsgründung und/oder Kontinuität*) egy saját rendezésű szimpóziumunk is volt. A nemzetközi témák előadásai a monarchikus államformák első világháború utáni megszűnését, az új osztrák állam létrejöttét, az új lengyel állam megalapítását, valamint Liechtensteinnek az Osztrák Császárság megszűnéséből eredő külpolitikai irányváltását érintették. A hazai témakörök nyomán Jászi Oszkár „keleti Svájc” koncepcióját, a köztársasági kísérletet, az államcímer és a jogfolytonosság kapcsolatát, valamint az államterület feletti népszavazásokat vitattuk meg.

2017. október 27-én, a Cseh Tudományos Akadémia Történeti Intézetének vendégeiként, a kiegészítés 150. évfordulójára emlékeztünk. Konferenciánk az *Osztrák–magyar dualizmus és a cseh tartományok (Österreichisch-ungarischer Dualismus und böhmische Länder)* címet viselte. Több előadásban vitattuk meg a kiegészítés alkotmányjogi sajátosságait, s annak különböző közjogi hatásait. A cseh kollégák előadásai nyomán pedig saját nemzeti oldaluk álláspontjairól disputáltunk. A cseh és a magyar kiegészítési törekvések viszonya, az 1871-es cseh kiegészítési kísérlet, valamint a Morvaországon belüli közjogi viszonyok adták a főbb témákat.

Saját szervezésű volt a szövetségi állami modellről, *Das bundesstaatliche Prinzip* címmel, 2017. szeptember 25-én rendezett szimpózium. Érdekes vitaindító előadás hangzott el az Osztrák Császárság tartományi törvényhozó szerveinek szerepéről. A szövetség (császárság) dinasztikus állam lévén, a nemzeti parlamentek szerepét ugyanis

ezek töltötték be. Ezen túl az előadások nyomán megvittattuk az osztrák jogtudománynak a szövetségi szerveződéseről vallott 1918 és 1931 közötti nézeteit, az alapjogok helyzetét a német szövetségi szerveződések történetében, valamint magyar oldalról Kossuth Lajos Dunai Konföderációra vonatkozó elképzeléseit.

A Jagelló Egyetemen, 2017. május 23-án, szintén a jogállamiság témaköréből volt közös szimpóziumunk. Az autokrata kormányzat és a jogállamiság, valamint a közvetlen demokrácia és a jogállamiság viszonyát vizsgáló előadások után konkrét történelmi időszakok megvitatására tértünk át. A második világháború alatt működő lengyel emigráns kormányok, illetőleg az 1945 és 1948 közötti magyarországi politika viszonya a jogállamisághoz, majd az állambíráskodás két világháború közötti lengyelországi helyzetét, illetőleg az ugyanitt 2015 és 2016 folyamán az alkotmánybíráskodás körül kialakult krízishelyzetet vitattuk meg.

A lengyelországi kapcsolatokat összevonva, 2017. május 22-én, a Sziléziai Egyetem Alkotmányjogi Tanszékének vendégei voltunk. Közös rendezvényünk az *Alkotmány értékei* (*Die Werte der Verfassung*) címet viselte. Az előadásokon a weimari alkotmány demokratikus értékeinek, a szokásjog magyarországi szerepének, a közvetlen demokrácia alkotmányos értékeinek és lehetséges visszaságainak, a lengyel államfő alkotmányossági szerepének, a szuverenitás és a jogállamiság kapcsolatának, a társadalmi szolidaritás és a tulajdon kapcsolatának, a parlamenti rendszer értékeinek, a véleménynyilvánítás szabadságának, valamint az alkotmánybíráskodás lengyelországi hagyományainak problémakörét vitattuk meg.

A kiegyezés 150. évfordulójáról történő megemlékezéseket, a Bécsi Egyetem Jog- és Alkotmánytörténeti Intézetének vendégszeretettel élvezve, már 2017. március 20-án megkezdjük. A *150 éves a kiegyezés (150 Jahre Ausgleich)* című szimpóziumon a dinasztikus állam vs. nemzetállam problémát, az októberi diploma hatásait, a polgárság emancipációjából eredő determinációkat, az

1867-es osztrák alapjogi kartát, valamint a kiegyezésnek a magyar választójogra, illetőleg magánjogfejlődésre gyakorolt hatásait vitattuk meg.

2016. június 2-án a helyi önkormányzatok közép-európai fejlődéséről, *Die geschichtliche Entwicklung der lokalen Selbstverwaltungen in Mittel-Europa* címmel, a lemergi Ivan Franko Egyetem Jogtörténeti Tanszékén volt közös szimpóziumunk. Az előadások az elmúlt másfél-két évszázad ukrán, magyar és svájci helyi közigazgatási reformjaival foglalkoztak.

2016. május 9-én, a Bécsi Egyetem vendégszeretettel élvezve, a *Budapest–Bécs jogtörténeti dialógus (Rechts-historischer Dialog Budapest–Wien)* keretében, a két tanszék (intézet) oktatóinak aktuális kutatási témáit vitattuk meg. Ez a találkozó nem egy meghatározott téma köré szerveződött, így az előadások is különböző jogterületeket érintettek. Szó volt a Habsburg Birodalom történeti államjogáról, a régi jogi katekizmusokról, a nemzetfogalomról, a magyarországi demokratikus kísérletekről, a közvetlen demokráciáról, és a kartelljog magyarországi történetéről.

A PPKE-n szervezett találkozó volt 2015. november 13-án az állambíráskodás múltját és jelenét tárgyaló workshop (*Staatsgerichtsbarkeit in Vergangenheit und Gegenwart*). Az előadások a témakört osztrák, magyar és csehszlovák oldalról tárgyalták. Osztrák oldalról külön előadás érintette az elméleti alapokat, az 1918 előtti, az 1920 utáni, az 1934 és 1938 közötti, majd az 1945 utáni helyzetet, s ezekhez kapcsolódott a két világháború közötti csehszlovák állapotok megvitatása. Magyar oldalról szó esett az elméleti előzményekről, a miniszterek jogi felelősségéről, valamint az állambíráskodásnak a választási, a közigazgatási, illetőleg a hatásköri bíráskodásban megjelenő elemeiről. A konferencián elhangzott előadásokról önálló kötet is készült. [KOHLE, Gerald – SZABÓ, István (hrsg.): *Staatsgerichtsbarkeit. Beiträge zur Tagung „Staatsgerichtsbarkeit in Vergangenheit und Gegenwart“*. Budapest 2015. Budapest, 2017. Pázmány Press – PPKE JÁK]

2019. november 13. és 15. között kilencedik alkalommal került megrendezésre a Szegedi Jogtörténeti Napok a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Magyar Jogtörténeti Tanszéke és a Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Akadémiai Bizottságának Jogtudományi Szakbizottsága szervezésében.

A konferencia hagyományaihoz méltón a magyar jogtörténész szakma színe-java képviselte magát. Az első napon az „ifjak”, azaz az ország jogtörténeti műhelyeinek doktoranduszhallgatói mutatták be tudományos eredményeiket. A szimpózium második és harmadik napján pedig a tudományos fokozattal rendelkező jogászok, jogtörténészek és alkotmánytörténészek előadásai következtek. Ehelyütt lehetetlen a program teljes körű bemutatása, így

Beszámoló a IX. Szegedi Jogtörténeti Napokról

az ismertető szerző nem is vállalhat mást, mint hogy felrajzolja a program tablóját, és nagyvonalú összeggést adjon az elhangzottakról.

A IX. Szegedi Jogtörténeti Napokat az esemény főszervezője, Homoki-Nagy Mária a Szegedi Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára nyitotta meg. A doktoranduszok közül elsőnek László Balázs (PTE) referált a királyi jog megjelenéséről a Szent István-kori jogforrások alapján, utána Bíró Zsófia (PTE) *A nádori bíráskodás a*

királyi udvarban címmel tartott előadást. Röviden áttekintette a *palatinus* tisztség fejlődéstörténetét és bíraskodási jogkörének alakulását. Hangsúlyozta a XVI. századtól megfigyelhető hatáskörbővülést, amelynek következtében a három hatalmi ág egyszemélyű vezetőjeként definiálta a nádort a korabeli Magyar Királyságban. Majd Rigó Balázs (ELTE) izgalmas előadása következett, melyben a kora újkori európai patriarchális államelméleteket ismertette. Összehasonlító jogtörténeti módszerrel mutatta be az állam kialakulásának és az uralkodói legitimációnak tudományelméleti és történeti megközelítéseit. Kutatásának lényege az állam egy új szempontú vizsgálata, amelyben az erkölcsfilozófia és az antropológia eszköztárát, valamint a Maslow-piramist is segítségül hívja. Modelljének kiindulópontja a korporációs eszme és a humanizmus, az ember mint szellemi lény összekapcsolása. Az első szekciót Liktör Zoltán (PPKE) előadása zárta a Habsburg család osztrák és spanyol ágai közötti viszonyrendszeréről a XVI–XVII. századi házassági szerződések és a spanyol uralkodók végrendeleteinek tükrében.

A délutáni szekciót Bickó András debreceni PhD-hallgató referátuma nyitotta meg. Majd Bathó Gábor (NKE) a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. tc. 25. §-a alapján egy hatásköri összeütközés XIX. századbeli problematikáját és elrendezését mutatta be. A szekcióban előadott még Nagy Péter (KGRE), aki a XIX. századi erdélyi református házassági bíraskodásról beszélt. Szépvölgyi Enikő (SZE) a dualizmus korának szociális gondoskodásáról tartott prezentációjában először ismertette a korszak nemzetközi – angol, porosz/német és osztrák – modelljeit, illetve hazánk szegényügyi jogalkotói megoldásait. Az 1871-es és az azt felváltó 1886-os községi törvények a települések hatáskörébe utalták a szegényügyi feladatokat, amelyek érdekessége, hogy a községek illetőségükbe tartozó szegényekről szubszidiárius jelleggel voltak kötelesek gondoskodni a helyi viszonyokhoz mérten. Részletes feladatcatalógust az említett törvények nem tartalmaztak, így a helységek maguk határozhatták meg, hogyan s miként tesznek eleget a kötelezettségnek. Végül a blokk utolsó előadója Matla Gabriella (PTE) volt, aki pedig a spanyolországi gyerekvédelmi szabályozás történetét tekintette át.

A kávészünet utáni utolsó blokk első előadója Timár Balázs (SZTE) *A magyar bírósági szervezet Trianon után* című előadásában számos további kutatásra inspiráló kérdést vetett fel a hallgatóság előtt. Drócsa Izabella (PPKE) a Sallai–Fürst-per vizsgálatának kutatási eredményeit mutatta be. Krusóczki Bence (SZTE) az üzleti tisztesség és a jó erkölcs kapcsolatát, illetve a tisztességtelen versenyt vizsgálta magánjogi példákban. Végül Szívós Kristóf (SZTE) egy újabb XX. századi törvénycikk, *a polgári rendtartásról szóló 1911. évi I. tc.* perrendtartási rendszerének kérdéseivel foglalkozott, különös tekintettel a pergátló kifogás gyakorlatára a törvény és a szakirodalmi alapvetések alapján. A mozgalmas napot vita, majd baráti beszélgetés zárta.

A csütörtök (november 14.) délelőtti programot a 2019-ben 135 éves első magyar szerzői jogi törvény (1884. évi XVI. tc.) tematizálta. Németh Gábor, a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalának jogi és innovációs elnökhelyettese és Homoki-Nagy Mária nyitották meg a napot. A jog-

történeti konferenciát színesítették a hatályos szerzői és iparjogvédelmi kérdéseket vizsgáló praktizáló jogászok előadásai: Grad-Gyenge Anikó, Szomora Zsolt, Legeza Dénes és Timár Adrienn. Az évfordulóra emlékezve Szabó Béla (DE) a kora újkori egyetemeken született disszertációk és disputációk szerzőségi kérdéseit világította meg, majd Völgyesi Levente (ELTE) középkori normaszövegeket vizsgálva boncolgatta a szerzőség és a szövegintegritás kérdését. Béli Gábor tanszékvezető egyetemi tanár (PTE) érdekfeszítő előadást tartott *A halál esetére szóló rendelkezések különös elemei a középkori Magyarországon* címmel. Az ugyancsak családjogi elemeket vizsgáló Herger Csabáné (PTE) a Pécsi Királyi Törvényszék 1942-es joggyakorlatával ismertette meg a hallgatóságot.

A délutáni szekció Balogh Elemér tanszékvezető egyetemi tanár (SZTE) elnöklétével a büntetőjog-történeti kutatások eredményeire koncentrált. Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE), az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport vezetője *A magyar büntető törvénykönyv és a 2106/1880. I. M. E. számú rendelet* című előadásában a Csemegi-kódexben szabályozott büntetés-végrehajtási rendszer infrastrukturális igényeit vizsgálta a megvalósíthatóság szempontjából a végrehajtás részleteit kidolgozó miniszteri rendelet tükrében. Történeti bevezetőjében ismertette az 1878. évi V. tc. keletkezésének körülményeit, büntetési rendszerét, illetve beszélt arról is, hogyan hatott többek között Tauffer Emil munkássága a törvénykönyvben foglaltakra. Az 1880. augusztus 9-én kibocsátott rendelet feladata volt tehát „a megoldhatatlan megoldása”, azaz forrás, infrastruktúra és idő hiányában, komolyabb kormányzati segítség nélkül, *ad hoc* megoldásokkal pótolni egy szerteágazó kormányzati programot, amit a büntetés-végrehajtás hazai modernizációja igényelt volna. Majd Nánási László a XIX. században legendássá vált magyar betyárok büntetőpereivel, kriminalizációjukkal és mítoszuk kapcsolatával foglalkozott. Korsós né Delacasse Krisztina (PTE) a család perbeli magatartásokról, Papp László (DE) pedig, az osztrák perjog jogorvoslati rendszeréről érkezett.

Bató Szilvia (SZTE) és Lehotay Veronika (ME) előadásai után Megyeri-Pálffy Zoltán, az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport tudományos munkatársa az I. büntetőnovella kodifikációs hatásait vizsgálta a magyar igazságszolgáltatási épületek építészetén keresztül. A jogász-építész előadó a Pestvidéki Királyi Törvényszék történetének kutatása alatt figyelt fel a normaszöveg okozta architektúrális átalakításokra. A fiatalkorúakra vonatkozó eljárási szabályokhoz igazítandó térszervező elvek módosított infrastrukturális elrendezéseket követeltek a kor igazságszolgáltatási épületeiben is.

A konferencia zárónapján alkotmánytörténeti tanácskozássra került sor. Varga Norbert (SZTE) szekcióelnök köszöntője után Peres Zsuzsannának (NKE) adta át a szót, aki II. József magyarországi és erdélyi közigazgatási reformterveivel foglalkozott. Szabó István tanszékvezető egyetemi tanár (PPKE), Koncz Ibolya Katalin tanszékvezető egyetemi docens (ME) és Nagy Janka Teodóra tanszékvezető egyetemi tanár (PTE) is bemutatták legfrissebb kutatási eredményeiket az érdeklődőknek. A délelőtti ülés elnöki te-

endőit Máthé Gábor (NKE) vette át. Képesy Imre (ELTE) a horvát–magyar kiegyezést a korabeli szlovák sajtó tükrében vizsgálta. Egészen új megközelítésből igyekezett értékelni az 1868. évi kiegyezést. Bódiné Beliznai Kinga (ELTE) a bírói fegyelmi felelősség XIX. századi magyar és osztrák szabályozását taglalta előadásában, Henri François d’Aguesseau a párizsi parlament ügyészének megállapítása mentén, miszerint „*elegendő gyakran egyetlen bíró gyanús volta az egész testület hírnevének sárba vonására*”. Balogh Judit (DE) a rendszeres felügyeleti vizsgálatok szerepét vizsgálta a királyi járásbíróságoknál, különös tekintettel Hajdúszoboszlóra az 1871 és 1950 közötti időszakban.

Végül Antal Tamás (SZTE) szekcielnök elsőként Beke-Martos Juditot, az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoportjának tudományos munkatársát kérte előadása megtartására, aki a szuverenitás és az amerikai alkotmány elválaszthatatlan kapcsolatáról beszélt, majd Frey Dóra (AUB) a magyar nemzetiségek két világháború közti jogi helyzetéről értekezett, illetve Horváth Attila alkotmánybíró, tanszékvezető egyetemi tanár (NKE) a Tanácsköztársaság feltáratlan kérdéseiről szóló sziporkázó előadása zárta a háromnapos rendezvényt.

Heil Kristóf Mihály

Az MTA Pécsi Akadémiai Bizottság Gazdaság- és Jogtudományok Szakbizottság Jogdogmatikai és Jogtörténeti Munkabizottsága, az MTA Szege-di Akadémiai Bizottság Jogtudományi Szakbizottsága, a PTE Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszéke és a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport a Magyar Tudomány Ünnepe keretében. *A jog kulturális holdudvara* címmel az MTA PAB Székházában tudományos konferencián emlékezett Kajtár István prof. emeritusra.

A Magyar Tudomány Ünnepe országos rendezvény-sorozatába illeszkedő program résztvevőit Lénárd László, a PAB elnöke, az MTA rendes tagja, prof. emeritus (PTE), Homoki-Nagy Mária, a SZAB Jogtudományi Szakbizottság elnöke és a Fábán Adrián dékán (PTE ÁJK) üdvözlő szavait tolmácsoló Béli Gábor oktatási dékánhelyettes, a PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszékének vezetője, valamint Nagy Janka Teodóra, a PAB Gazdaság- és Jogtudományok Szakbizottság Jogdogmatikai és Jogtörténeti Munkabizottság alelnöke, a TSZE Kutatócsoport elnöke köszöntötte, majd a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának országos és nemzetközi elismertségű professzorára, Dr. iur. Dr. habil. Kajtár István DSc. prof. emeritusra emlékező tiszteleti előadások hangzottak el.

Kajtár István, a jogtörténész professzor, a jogtudós szakmai pályaképét, a mester, a kolléga, a barát alakját Homoki-Nagy Mária tanszékvezető egyetemi tanár (SZTE ÁJK Magyar Jogtörténet Tanszék) idézte fel. Kajtár István és az általa életre hívott pécsi jogi kultúrtörténeti műhely magyar és nemzetközi jogtörténetet gazdagító eredményeit Korsósné Dr. Delacasse Krisztina adjunktus (PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszék) foglalta össze, a nemzetközi kapcsolatok fontosságáról Kajtár István életművében Herger Csabáné habil. egyetemi docens (PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszék) beszélt, a hallgatók nevében pedig László Balázs (PhD-hallgató, PTE ÁJK Doktori Iskola) szólt.

A tiszteleti előadásokat követően jogtörténész kollégák, barátok, tanítványok emlékeztek Kajtár István professzorra a család és a tisztelők széles körének jelenlétében. Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék), az MTA–

Kajtár István emlékkonferencia

(Pécs, 2019. november 28–29.)

ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport vezetője, Balogh Elemér tanszékvezető egyetemi tanár (SZTE ÁJK Európai Jogtörténeti Tanszék), Stipta István egyetemi tanár (KRE ÁJK Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszék), Balogh Judit habil. egyetemi docens (DE ÁJK Jogtörténeti Tanszék), Falus Orsolya tanszékvezető főiskolai docens (DUE), másnap pedig Szabó István tanszékvezető egyetemi tanár, dékán (PPKE JÁK Jogtörténeti Tanszék) idézte fel a Kajtár professzorhoz fűződő személyes szakmai emlékeit.

A konferencia második napján a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport tagjai a professzor jogtörténeti, jogi kultúrtörténeti kutatásaihoz, publikációihoz kapcsolódó előadásokkal fejezték ki az alapító tag Kajtár István iránti tiszteletüket.

A jog kulturális holdudvarában... In memoriam Kajtár István konferenciánapon az első szekció előadói Kajtár István a hazai jogi kultúrtörténet területén végzett alapozó kutatásainak jelentőségét hangsúlyozták. (Varga Csaba: „Jogi kultúrák” és „jogi kultúra” – *A jog alakváltozatai és felfogásmódjai*, Mezey Barna: *A jogi kultúrtörténet és a büntetőjog szimbolikája*, Nagy Janka Teodóra: *Az „alattvalók világának” jogi kultúrtörténete – A jogi néprajz Kajtár István*). A második, tematikus szekció a végrendelet-kutatás legújabb eredményeit mutatta be, amely forráscsoport jelentőségére *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe* címmel megjelent alapvető munkájában Kajtár István külön is felhívta a figyelmet (Horváth József: „... cum solemnitatibus consuetis” – *A kora-újkori végrendeletek ünnepélyességének fontosabb elemeiről*, Homoki-Nagy Mária: *A végrendeletek, mint a jogi kultúra forrásai*, Gelencsér József: *Öt vásárhelyi végrendelet*).

Jelképesnek is tekinthető, hogy a harmadik és negyedik szekció előadói több generációt és tudományterületet képviseltek a jogtörténészek nemzedékeit az interdiszciplinaritás szellemében formáló, nevelő Kajtár professzorra emlékező konferencián (Bognár Szabina: *Két jogtörténeti életmű néprajztudományi hozadékaról*, Marian Malecki – Orsolya Falus: *Szent Hedvig házassága / The Marriage of St. Hedwig*, Bánkiné Molnár Erzsébet: *A történelemformáló privilégiumok és a helyi szokásjog hatása a jászkun társadalomra a XVIII. században*, Nánási László: *A dél-alföldi betyárperek joga és kriminalisztikája (1869–1874)*, Völgyesi Levente: *Kajtár István városjogi kutatásai*, Frey Dóra: *Az osztrák-magyar kiegyezés és a nemzetiségi jogok*).

A szekció-előadásokat követően kialakult szakmai párbeszéd – a kutatócsoport korábbi konferenciáinak hagyományait folytatva – egyaránt hozzájárult az interdiszciplináris kutatási terület legújabb eredményeinek

differenciált értelmezéséhez és azoknak az egyes tudományterületek kutatási folyamataiban történő elhelyezéséhez.

Ahogy Mezey Barna és Nagy Janka Teodóra a konferencia zárása során fogalmazott, a program egésze Kajtár István szellemiségét idézte: azt a jogtörténet iránti elhivatottságot, amely a szakmai felkészültséget alapvető feltételnek tekinti. Tisztelendő értéknek tartja az elődök kutatási eredményeit és a folyamatosan megújuló tudományos életpályák során megfogalmazott kérdéseket éppúgy, mint az egymást segítő kollegialitást, összetartást, szolidaritást – „céhszemléletet”. Pécsnél jóval szélesebb körben ezt hagyta örökül Kajtár István jelenlegi és reménybeli professzorkollégáira, kutatók és joghallgatók generációira – erőt adva és irányt mutatva a jogtörténész szakma számára a folytatáshoz.

Nagy Janka Teodóra – Béli Gábor

2020. február 21-én a kolozsvári Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Jogtudományi Intézete adott otthont az 1868. évi nemzetiségi törvény általános értékeléséről, gyakorlathoz és hatásairól szóló konferenciának.

A nemzetiségi törvény elfogadásának előzményeit, a törvény koncepcióját, illetve az egyes nemzetiségeknek a jogszabályhoz való viszonyulását a marburgi Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Károli Gáspár Református Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem, illetve a győri Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának, a budapesti Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának, valamint az ELTE Bölcsészettudományi Karának kutatói, oktatói és PhD-hallgatói vették górcső alá. A kerekasztal-beszélgetés Magyarország Igazságügyi Minisztériuma és a Forum Iuris Egyesület támogatásával valósult meg.

Veress Emőd intézetigazgató egyetemi tanár (Sapientia EMTE) köszöntő gondolataiban a Jogtudományi Intézetben zajló kutatásokról adott átfogó összefoglalást, melyben részletesen kitért a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemen működő Jogtörténelmi Műhely eredményeire. A szellemi műhelyben a jogtörténelmi profil mellett a kisebbségi jogi kutatást is szeretnék megerősíteni. E célkitűzés megvalósításának eszköze a nyelvhasználat jelenlegi helyzetét is vizsgálat alá vevő konferencia, mely a szervezők azon tézisének igazolására, illetve vitatására hivatott, hogy a XX. századi Erdély történetében volt-e olyan jogalkotási előkép, amely pozitívan hathatna a hatályos jogszabályok továbbfejlesztésére.

A konferencia délelőtti szekciója Csernus-Lukács Szilveszter tudományos munkatárs, PhD-hallgató (Herder-Institut / Szegedi Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola) *Nemzetek vagy nemzetiségek? – Törvények és törvénytervezetek a nemzetiségi egyenjogúságról az 1860-as években* című előadásával vette kezdetét, amely „az ember a nemzetben üdvözlő” vezérgondolat mentén az 1860-as évek nemzetiségi kérdéseit érintő jogalkotási eredményekről adott összefoglaló képet. Az előadó a Deák-féle nemzetiségi törvény ideológiai környezetének vizsgálata mellett a nemzetfogalom meghatározhatóságának kérdéskörét vizsgálta. Míg a nemzet fogalmához politikai s nem normatív tartalmat társítunk, így nem értékelhető jogi fogalomként, addig a nemzetiség intézménye, definíciója etnikai fogalomként a jogszabályok szintjén értelmezhető – álláspontja szerint.

A nemzetiségi egyenjogúság tárgyában született 1868-as törvény alapkoncepciója című előadást Bethlendi András PhD-hallgatótól (PTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola) hallhatták a konferencia résztvevői.

Konferencia Kolozsváron az 1868. évi nemzetiségi törvényről

A nemzetiségek egyenjogúságának tárgyában megfogalmazott következtetéseit részben a törvény parlamenti vitájának forrásaiból, részben a törvény szövegének elemzéséből vonta le az előadó. Vizsgálódásának tárgykörét

két tézisre alapozta: egyrészt arra az álláspontra helyezkedett, hogy az 1868. évi törvény a nemzetiségek létezésének közjogi, így a nemzetiségek kollektív jogainak elismerését elutasította. Vagyis a jogszabály a nemzetiségek jogállásának kérdését egyéni jogokra vonatkozóan próbálta rendezni. Másodsorban a nemzetiségi törvény nyelvi kérdésekben az egyenlőtlen bánásmód indokolt mértékének engedett teret, amikor azt rögzítette, hogy a társadalomban az egyenjogúság az általános szabály, amely alól kivételt képeznek a nyelvi kérdések.

A kávészünetet követően a konferencia délelőtti szekciója Fazakas Zoltán József egyetemi tanársegéd, tudományos kutató (KRE Állam- és Jogtudományi Kar / Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet) *A nemzetiségi törvény megalkotása* című előadásával folytatódtott.

Kiinduló tétele szerint az unitárius magyar állam megteremtésére irányuló igény egyik feltétele a nemzetiségekkel való viszony rendezése volt. Megközelítése szerint a partikuláris, középkori eredetű széttagoltság megszüntetését ennek megfelelően egyrészt a közigazgatás újrászabályozásával, másrészt az állampolgári jogegyenlőség megteremtése révén lehetett elérni. A jogalkotás során további kihívásként jelentkezett a magyar nemzetállam megteremtésének kívánalma, annak etnikai feltételeinek hiánya ellenére. A nemzetiségek ezzel ellentétes irányú, gyakorlatilag kollektív jogok talaján álló föderációt szorgalmazó alapon álltak. Fazakas Zoltán József végkövetkeztetéseiben arra mutatott rá, hogy a nemzetiségi törvény az ellentétek feloldását a *hungarus* eszme újraalkotásával, a politikai magyar nemzet máig ható alkotmányos intézményének kodifikációjával képzelte el, középpontba helyezve az egyéni jogok és a nyelvkérdés szabályozását.

Szentgáli-Tóth Boldizsár tudományos munkatárs (ELTE Állam- és Jogtudományi Kar) és Gera Anna joghallgató (ELTE Állam- és Jogtudományi Kar) referátumukban a nemzetfogalom s ezen belül is elsődlegesen a

politikai nemzetfogalom értelmezési rétegeinek feltárását tűzték ki célul. Az *Egy generációkon átívelő jogelméleti vita – a politikai nemzetfogalom. Deák Ferenc és Eötvös József nemzetiségkonceptiója az utókor szemével* című előadás azt mutatta be, hogy a politikai nemzetfogalom hogyan jelent meg a törvény utóéletében a kiegyezéstől egészen napjainkig. A nemzetiségi törvény megalkotásának és elfogadásának korában a jogszabály a politikai nemzetfogalom kiterjesztő értelmezésére épített. A dualista kritikák ezt a nemzetfogalmat elfogadták, de szorgalmazták az asszimilációt azáltal, hogy a nemzetiségek számára ugyan többlet nyelvi jogok biztosítását elfogadhatónak tartották, de a magyar nyelv minden területen elsőbbséget élvezett. A Horthy-korszakban ismét visszatértünk annak elfogadásához, hogy a nemzetiségi törvény politikai nemzetfogalma megfelelő. A szocializmusban teljesen megváltozott a narratíva, a nemzetiségen alapuló társadalomszervezés gondolatát elutasították. Napjaink új paradigmájává az objektív történelemszemlélet vált, amely a tények és az összefüggések feltárására alapoz. Annak ellenére, hogy ma a politikai nemzetfogalom alkotmányos fikció, az Alaptörvény mégis tartalmazza, hiszen a „[...] nemzetiségek a magyar politikai közösség részei és államalkotó tényezők”.

A konferencia délutáni szekciójának első előadójaként Juhász Imre alkotmánybíró szólalt fel (*Fiume és a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában hozott 1868. évi XLIV. törvénycikk*). Az előadás Fiume városának a Magyar Királyság közjogi rendszerében betöltött szerepét vette vizsgálat alá. A provizórium időszaka alatti magyar kormányzati igazgatás értékelése körében tárt fel az 1868 előtti jogszabályok és az 1872-ben elfogadott, önkormányzati jogoknak teret engedő statútum párhuzamos együttéléséből fakadó disszonanciákat. Juhász Imre rámutatott, hogy a Fiume területi autonómiájából fakadó sajátos jogalkotási helyzetben az 1868. évi nemzetiségi törvényt az oktatási jogokra, valamint a nyelvhasználat kérdésére vonatkozóan alkalmazták.

Ábrahám Barna egyetemi adjunktus (ELTE Bölcsészettudományi Kar) *A nemzetiségi törvény szlovák szemmel* című előadásának középpontjában a dualizmus kori szlovák–magyar kapcsolatoknak, a szlovák nemzetiség elmagyarosítása folyamatának bemutatása állt. A szlávizmus jelentésrétegeinek feltárását követően a felső-magyarországi szlovák lakosság, s ezen belül elsődlegesen az értelmiségiek és a nemesek 1840 és 1870 közötti múltjáról hallhattak a tudományos ülés résztvevői. Az iskolarendszer kihívásai az elemi iskolák és az egyetemek felállításában jelentkeztek. Ábrahám Barna a nemzetiségi törvény alkalmazhatóságának korlátait az oktatási jogok érvényesülésének, illetve a nyelvhasználat kérdésének kontextusában egyaránt vizsgálta.

A konferencia délutáni ülésének második szekciójában András Dorottya egyetemi docens (PPKE Jog- és Államtudományi Kar) a nyelvi, területi, politikai autonómia megnyilvánulásának formáit vette vizsgálat alá a

horvát nemzet esetében. Az *1868-as nemzetiségi törvény és a horvát–magyar kiegyezés* címmel a nemzetiségi törvényjavaslat vitájában a kisebbségi álláspontot mutatta be a megfogalmazott nemzetiségi félelmeken (a magyar szupremácia érvényesülése, az elszigeteltség félelme, az elsorvasztás és/vagy feldarabolás veszélye) keresztül mutatta be. Az előadó Tisza Kálmán kormányra kerülésétől, az 1883. évi címerügyön át egészen az 1890-es évekig tárt fel az anyanyelvi oktatás és a nyelvhasználat kérdésének főbb állomásait, melynek keretében részletes elemzésre kerültek a magyar–horvát kapcsolatok sajátosságai Ivan Mažuranić bánsága alatt.

Barna Attila egyetemi docens (SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar) *Nemzetiségi politikai perek a 19. század második felében – A nemzetiségi törvény szabályai és a büntető joggyakorlat ütközőpontjai a dualizmus korában* című előadásában arra a kérdésre kereste a választ, hogy a büntetőjog eszközei alkalmasak-e arra, hogy megvédjék az államot az egyes nemzetiségi túsáktól. Vizsgálódásának középpontjában a modern polgári jogegyenlőség gondolatával szembeni rendi hagyományok, kiváltságok, külön jogok kérdésének ütköztetése állt. Az 1848. évi sajtótörvény és a nemzetiségi törvény között felmerült disszonanciáktól a politikai bűncselekmények Csemegi-kódexben történő szabályozásáig vázolta fel az egyes jogalkotási zsákutcákat, melynek keretében a nemzetiségi igazgatás büntetőtörvénykönyvbe történő beültetésének kihívásait részletezte.

A konferenciát Szabó István tanszékvezető egyetemi tanár (PPKE Jog- és Államtudományi Kar) előadása – *Gondolatok a Lex Apponyiról* – zárta, amelynek középpontjában az a kérdés állt, hogy van-e jelentősége annak, hogy egy közoktatási intézménynek a fenntartója az állam, vagy egy nem állami szervezet. Az 1868. évi XXXVIII. tc. a népiskolai közoktatás tárgyában főszabályként a hitfelekezetek feladatává tette a közoktatást, ugyanakkor a nemzetiségi törvény rögzítette, hogy az egyházközségek az országos iskolai törvény korlátai között az oktatás nyelvét tetszés szerint határozhatták meg. Szabó István arra következtetésre jutott, hogy a *Lex Apponyi* azzal foglalkozott, hogy mit tanítanak a népiskolákban, s nem azzal, hogy ezt milyen nyelven teszik. A dualizmus korában meghatározó volt az, hogy ki a fenntartója egy iskolának, hiszen az egyházi intézményeknél az oktatás nyelvről a fenntartó döntött, amely az anyanyelvhasználat egyik fontos garanciájaként értékelhető.

Mérleget vonva az előadásokat követő élénk vitákból, megállapítható, hogy a dualizmus korától kezdődően egészen napjainkig a nemzet fogalmához elsősorban politikai, a nemzetiség definíciójához döntően etnikai tartalmat társítunk. Az 1868. évi nemzetiségi törvénnyel kodifikált politikai nemzetfogalom máig hatóan jelen van az alkotmányos közgondolkodáson túl az Alaptörvényben is, így az 1868. évi nemzetiségi törvény jogfejlődésre gyakorolt hatásai megkérdőjelezhetetlenek.

Suri Noémi

- **2020. január 24-én** a Győri Ítéltábla 1891 és 1951 közötti működését követő újraalapításának 15 éves évfordulója alkalmából ünnepi tudományos konferenciát szerveztek, ahol Mezey Barna tanszékvezető, egyetemi tanár (ELTE ÁJK) *A modern bírói hivatás megszületése az 1869. évi IV. tc. tükrében* címmel tartott előadást.

A konferenciát Széplaki László, a Győri Ítéltábla elnöke nyitotta meg, és Senyei György Barna, az Országos Bírósági Hivatal elnöke köszöntötte a megjelenteket. Előadást tartott még Sulyok Tamás, az Alkotmánybíróság elnöke, Darák Péter kúriai elnök, Menyhárd Attila tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE ÁJK) és Barna Attila tanszékvezető, egyetemi docens (SZE ÁJK). A konferencián került bemutatásra a *Győri Királyi Ítéltábla XIX. század végi és XX. század eleji ítélkezéséről* megjelent tanulmánykötet is.

- **2020. február 10-én** a Kúria évnyitó teljes ülésén került sor *A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvénycikk megalkotásának 150. évfordulója* című kötet bemutatására. A könyvet Döme Attila kúriai bírósági elnök, a Polgári Kollégium mb. tanácselnöke méltatta. Kiemelte, hogy a közigazgatás és az igazságszolgáltatás szétválasztását, valamint a bírói függetlenséget deklaráló törvényre emlékező kötet, nem pusztán a konferencián elhangzott előadások bővített és szerkesztett írásos gyűjteménye, hanem a szerzők esetenként a 150. évfordulóhoz szorosan kötődő új témákat is feldolgoztak.

Az ünnepi kötetben olvasható Máthé Gábor professor emeritus (NKE ÁNTK) *A bírói hatalom gyakorlásáról – az 1869. évi IV. törvény megalkotása*, Bódiné Beliznai Kinga PhD, egyetemi docens (ELTE ÁJK) *A bírói felelősség szabályozása a kiegyezést követő években*, Béli Gábor PhD tanszékvezető, egyetemi docens (PTE ÁJK) a *Bírói hatalom az 1869. évi IV. törvénycikk megszületése előtt*, továbbá Barna Attila PhD tanszékvezető, egyetemi docens (SZE ÁJK) *Messzeható gyökeres reform – a bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvény vitája az országgyűlésben (1869)* című tanulmánya. A kötetben helyet kapott még Marosi Ildikó alkotmánybíró, Patyi András kúriai tanácselnök, Osztovits András kúriai bírósági elnök, Koltay András rektor (NKE), valamint Tóth András, a Gazdasági Versenyhivatal elnökhelyettesének írása.

- **2020. március 4-én** az ELTE ÁJK Habilitációs Bizottságának előterjesztése alapján az ELTE Egyetemi Habilitációs Bizottsága elismerte Képes György adjunktus (ELTE ÁJK) a Debreceni Egyetemen 2019-ben szerzett habilitált doktori címét.

- **2020. március 6-án** a PPKE Jog- és Államtudományi Kara negyedszázados jubileumi tanévének központi ünnepsége keretében felavatták a jeles római jogász és jogtörténész, Zlinszky János alapító dékán szobrát. Az ünnepségen jelen volt a hazai római jogászok és jogtörténészek nagy része. A szoboravatást követő *Jog, hagyomány és értékek. Emlékkonferencia Zlinszky János tiszteletére, a PPKE JÁK 25. jubileumi tanévében* című szimpóziumot pedig előadásaikkal is megtisztelték. A rendezvényen négy jogtörténelmi, három római jogi és egy közjogi szekcióban összesen 42 előadás hangzott el.

- **2020. március 11-én** *A médiajog történelmi kérdései a magyar és az európai fejlődés tükrében* címmel tartott munkaértekezletet az MTA–ELTE Jogtörténelmi Kutatócsoportja. Az értekezleten Gosztonyi Gergely PhD *A magyar médiaszabályozás történelmi fejlődése az európai szabályozás tükrében*, Tatár Attila *A tárhelyszolgáltatók uniós szabályozásának hazai implementálása*, Zsanthy Anna *Stuxnet-től Sweetie-ig: A számítástechnikai bűnözésről szóló egyezmény magyar és nemzetközi implementációjának kérdései*, valamint Kovács Andrea *Az EU irányelvek átültetése: esettanulmány az eKer irányelvről* címmel tartott előadást és számolt be legfrissebb kutatási eredményeiről

MTA ELTE Jogtörténelmi Kutatócsoport
mtajogtortenet.elte.hu

E SZÁMUNK SZERZŐI

Béli Gábor habil. tanszékvezető egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Drócsa Izabella** PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Doktori Iskola; **Heil Kristóf Mihály** PhD-hallgató, ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; tudományos segédmunkatárs, MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport; **Komáromi László** PhD egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Liktor Zoltán** PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Doktori Iskola; **Nagy Anita** egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Intézete, Büntető-eljárásjogi és Büntetés-végrehajtásjogi Tanszék; **Nagy Janka Teodóra** tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Szociális Tanulmányok Tanszék; **Suri Noémi** PhD egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Polgári Eljárásjogi Tanszék; **Szabó István** tanszékvezető egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Szigeti Magdolna** PhD egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Tamás Csaba Gergely** mb. oktató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék és Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Nemzetközi és Politikatudományi Intézet.

E számunk megjelenését a Pázmány Péter Katolikus Egyetem támogatja.

TISZTELT SZERZŐINK!

A Jogtörténeti Szemle Szerkesztőbizottsága a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mailen a beliznai.kinga@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A tanulmányokhoz szükséges egy 1000–1500 karakter terjedelmű német nyelvű összefoglaló csatolása.

A szerkesztőség kéri a következők szíves figyelembevételét:

- A szöveget Word programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal írva kérjük megküldeni.
- A szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurzíválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását. A szövegben ezen túlmenően minden más formázás mellőzését kérjük.
- A jegyzeteket végjegyzet formájában kérjük elhelyezni.
- Az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni az alábbi módon:
 - Szerző(k) (vezetéknev kiskapitális), cím (kurzíválva), alcím (ha van, kurzíválva), (ha van, fordító), kiadás helye, ideje, kiadó, az egész kötet vagy a hivatkozott idézet oldalszáma, sorozatcím. Például KRIPPENDORFF, James prof.: *Az új-guineai shelmikedmuk élete*. Ford. BARTOS Tibor. Budapest, 2002, Gondolat, 340. p.
 - Folyóiratban megjelent tanulmány esetében: szerző, cím, a folyóirat címe (kurzíválva), kiadási év, hányadik szám (napilapoknál dátum), oldalszám. Például FEJTŐ Ferenc: Négyszáz éve született Descartes. *Jelenkor*, 1993. 1. sz. 17–250. p.
 - Ha gyűjteményes kötetben megjelent írásra utal: szerző, cím, „In” szócska (kettőspont nélkül), a gyűjteményes kötet szerzője vagy szerkesztője, a gyűjteményes kötet címe, illetve alcíme (kurzíválva), kiadás helye, ideje, kiadó neve, oldalszám, sorozatcím. Például KOMORÓCZY Géza: A babilóni fogság. In KOVÁCS Géza (szerk.): *Hagyományok ütközése*. Budapest, 1998, Blanko, 56–99. p.
 - A végjegyzetekben már szereplő műre történő rövidített hivatkozás: szerző vezetékneve és a mű kiadásának év-száma, oldalszám. Például KOMORÓCZY 1998, 98. p.
- Az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

Kérjük a szerzőket, hogy a tanulmányokhoz szíveskedjenek illusztrációként képanyagot küldeni. Nyomdatechnikai okokból csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban) kérjük megküldeni.

Kérjük a szerzőket, hogy a kézirat benyújtásakor tegyenek nyilatkozatot arról, hogy írásukat még nem ajánlották közlésre más kiadónak, és hogy az nem is jelent meg korábban (lényegileg hasonló formában).

Ha a megküldött tanulmányok a fenti követelményeknek nem felelnek meg, úgy azt a szerzőhöz visszajuttatjuk.

Köszönettel

a Szerkesztőbizottság

INHALT

AUFSÄTZE

SZABÓ, István – Interne Autonomien in der dualistischen Monarchie	1
KOMÁROMI, László – Der Verfassungsentwurf von Ignaz Martinovics aus dem Jahre 1793 mit besonderer Berücksichtigung der direktdemokratischen Institutionen	9
SZIGETI, Magdolna – Die Wiedervereinigung Deutschlands und ihre rechtlichen Hintergründe	15
TAMÁS, Csaba Gergely – Der Versuch einer Verfassungsänderung und Ergebnisse der Verfassungsinterpretation in Japan	25

WERKSTATT

DRÓCSA, Izabella – Vom Staatspräsident zum Verurteilten aus politischen Gründen: die Strafverfahren gegen Mihály Károlyi zwischen den zwei Weltkriegen, mit besonderer Berücksichtigung der Prozesse wegen Nationsbeleidigung	33
LIKTOR, Zoltán – „Spanisch ist der Gott.“ Die Habsburger und das Königreich Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert	43

ÜBER BÜCHER

HEIL, Kristóf Mihály – Die letzten Jahrzehnte des Ständelandtags (1790–1848)	51
NAGY, Anita – Gefängniswesen in Europa im 17. bis 19. Jahrhundert	54

RUNDSCHAU

Internationale Beziehungen des Lehrstuhls für Rechtsgeschichte der Rechts- und Staatswissenschaftlichen Fakultät der Katholischen Pázmány-Péter-Universität (2015–2019) – SZABÓ, István	55
Bericht der IX. Szegediner rechtshistorischen Tage – HEIL, Kristóf Mihály	57
Kajtár-István-Erinnerungskonferenz – NAGY, Janka Teodóra – BÉLI, Gábor	59
Konferenz in Klausenburg über dem Nationalitätengesetz von 1868 – SURI, Noémi	61

NACHRICHTEN	63
-------------------	----

AUTOREN DIESES HEFTE	64
----------------------------	----

Auf der Titelseite:

Der westdeutsche Außenminister Hans-Dietrich Genscher und der Bundeskanzler der Bundesrepublik Deutschland Helmut Kohl (1990)

Foto: imago/sepp spiegel

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srđan Šarkiđ (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Prof. Dr. Erik Štenpien (Košice), Prof. Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Redaktionskollegium: Dr. Barna Attila, Prof. Dr. Béli Gábor, Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Prof. em. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István, Prof. Dr. Szabó Béla, Prof. Dr. Szabó István

Chefredakteur: Prof. Dr. Mezey Barna

Redakteurin: Bódiné dr. Beliznai Kinga

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3, 2. Stock, Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18
ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Debrecen, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli-Gáspár-Universität der Reformierten Kirche, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc, Lehrstuhl für Staats- und Verwaltungsgeschichte der Nationalen Universität der Öffentlichen Dienste, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Katholischen Pázmány-Péter-Universität, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Pécs, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität zu Szeged

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna
Verlag: Gondolat Kiadó

A HATALOM NYELVE – A NYELV HATALMA Nagy Noémi

Mivel a nyelvhasználatra vonatkozó szabályozásnak a mai napig nincsenek egyetemesen elfogadott rendezőelvei, az egyre hangsúlyosabb nemzetközi szerepvállalás ellenére az egyes államok nyelvi jogi szabályozása és nyelvpolitikája ma is jelentős különbségeket mutat. A téma két okból is rendkívül időszerű. Egyrészt a globalizációhoz kapcsolódó társadalmi folyamatok eredményeként a kisebb nyelvek funkcionális hanyatlása és kihalása nagyobb méreteket ölt, mint bármikor a történelem folyamán, másrészt az etnikai konfliktusok egyik fő forrása éppen a nyelv. Nagy Noémi könyve ennél fogva az igazságos és helyes nyelvi jogalkotás zsinórmértékeinek kidolgozásához való támpontok keresésén keresztül a világ nyelvi sokféleségének megőrzéséhez, valamint a különféle népek békés egymás mellett éléséhez kíván hozzájárulni. Az elsősorban jogtörténeti szempontú monográfia az Egyesült Királyság, Franciaország, Spanyolország, Ausztria és Magyarország nyelvi jogi szabályozása, valamint nyelvpolitikája leíró, értékelő és összehasonlító elemzésére terjed ki, az első ilyen tárgyú jogszabályok születésétől napjainkig

ISBN 978-963-531-052-4, Nordex Nonprofit Kft. – Dialóg Campus Kiadó, 2019. 251 p.

A PÉNZÜGYI KÖZIGAZGATÁSI BÍRÓSÁG TEVÉKENYSÉGE (1884–1896) Stipta István

A kismonográfia a közigazgatási szervek döntéseit felülvizsgáló első független bírói fórum, az 1884-től működő pénzügyi közigazgatási bíróság tevékenységét mutatja be. A korabeli törvényhozás egyszintű, de az ügyeket végső fokon és érdemben eldöntő közigazgatási szakbíróságot hozott létre. A magyar pénzügyi közigazgatási bíróság nem csupán a törvényességet (jogszerűséget) felügyelő szerv, hanem az adót, illetéket kiszámító és összegekszerűen megállapító legfelső szintű fórum is volt. Igaz, a testület hatásköre résszerű volt, működésének tizenhárom éve alatt csak a legtöbb konfliktust okozó egyenes adó- és illetékügyekben járt el. Mégis fontos gyakorlati jelentőségre tett szert, mert csökkentette az állami szervekkel szembeni tartós bizalmatlanságot, és döntéseivel megerősítette a korszerű pénzügyi anyagi jog alapjait. A bíróság működése fontos tapasztalatokkal szolgál napjaink törvényhozói számára is.

ISBN 978-615-5945-76-2, Nordex Nonprofit Kft. – Dialóg Campus Kiadó, 2019. 178 p.

MODERNISATION, NATIONAL IDENTITY AND LEGAL INSTRUMENTALISM (VOL. II: PUBLIC LAW) Gałędek, Michał – Klimaszewska, Anna (ed.)

The driving force of the dynamic development of world legal history in the past few centuries, with the dominance of the West, was clearly the demands of modernisation – transforming existing reality into what is seen as modern. The need for modernisation, determining the development of modern law, however, clashed with the need to preserve cultural identity rooted in national traditions. With selected examples of different legal institutions, countries and periods, the authors of the essays in the two volumes *Modernisation, National Identity and Legal Instrumentalism: Studies in Comparative Legal History, vol. I: Private Law and Modernisation, National Identity and Legal Instrumentalism: Studies in Comparative Legal History, vol. II: Public Law* seek to explain the nature of this problem.

Contributors are Judit Beke-Martos, Jiří Brňovják, Marjorie Carvalho de Souza, Michał Gałędek, Imre Képesy, Ivan Kosnica, Simon Lavis, Maja Maciejewska-Szałas, Tadeusz Maciejewski, Thomas Mohr, Balázs Pálvölgyi, and Marek Stary.

ISBN 978-90-04-41715-1, Brill-Nijhoff, 2019. 230 p.

LAIEN IN DER GERICHTSBARKEIT Kohl, Gerald – Reiter-Zatloukal, Ilse

Geschworenengerichtsbarkeit – von ihren Anfängen bis zu aktuellen Reformdiskussionen „Professionalisierung“ ist ein populäres Schlagwort unserer Zeit und prägte als Narrativ den Blick auf Justiz und Justizgeschichte. Die Verdrängung nicht juristisch gebildeter Laien aus der Gerichtsbarkeit wurde als unvermeidlicher Optimierungsprozess begriffen. Dessen ungeachtet spielten Laien in der Justiz des 19. und 20. Jahrhunderts eine wichtige Rolle und sind nach wie vor – wenngleich umstritten – Akteure der Rechtspflege. Die Beiträge dieses Sammelbandes verfolgen die Geschichte der modernen Geschworenengerichtsbarkeit von ihren Anfängen bis zu aktuellen Reformdiskussionen. Dabei wird auch die Bedeutung des Laienelements für die NS-Justiz sowie bei der Bewältigung des NS-Unrechts untersucht. Einen Schwerpunkt bildet der Rechtsvergleich; hier werden neben England und der Schweiz besonders die Rechtsordnungen von Nachfolgestaaten der Habsburgermonarchie in den Blick genommen. Schließlich widmen sich einige Beiträge der Laienbeteiligung jenseits des Strafrechts, im Handels- und Arbeitsrecht, im Disziplinarrecht der Beamten und im Rahmen alternativer Streitbeilegungsmodelle.

ISBN 978-3-7046-8315-1, Verlag Österreich, 2019. 514 p.